

Janusz Siatkowski

SŁOWIAŃSKIE NAZWY WYKONAWCÓW ZAWODÓW W HISTORII I DIALEKTACH

SI 2163 Rybak

- ryb-ak-ъ
- ⊕ ryb-ar-ъ
- ⊕ ryb-ъ=-ar-ъ
- ⊕ ryb-ar-in-ъ
- ⊗ ryb-ak-ar-ъ
- ryb-al-ъk-a
- ⊖ ryb-o-lov-ъ
- ⊖ ryb-o-lov-ъc-ъ
- ⊖ ryb-o-lov-ъn-ik-ъ
- ⊖ lov-ar-ъ
- ⊖ lov-ъc-ъ
- //qd-ak-ъ // > v
- ▣ //qd-ъk-ar-ъ // > v
- ▣ qd-i-l-ъšč-ik-ъ
- ▣ qd-j-ъl-ъn-ik-ъ
- △ (peščador)-ъ (1)
- ▲ (paskar)-ъ (2)
- ◆ (halas)-ъ (3)

Nazwy jednostkowe

- ⊗ z kartografowanym rdzeniem
- * z niekartografowanym rdzeniem

Zapożyczenia

- (1) z friul. pescadôr, pes'ciadôr
- (2) z rum. pescar
- (3) z węg. halász

Recenzenci
Jan Basara
Jerzy Rusek

© Copyright by Janusz Siatkowski

ISBN 83-92171-46-2

Publikację dofinansował
Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego

Druk i oprawa: Sowa – Druk na życzenie tel. 022 431-81-40

Warszawa 2005

SPIS TREŚCI

Wstęp	7
I. Pasterz i pasterka.....	10
a. Pasterz owiec – owczarz.....	21
b. Pasterz bydła	24
c. Pastuch świń – świniarz	31
d. Pasterz koni	35
e. Pasterka gęsi – gęsiarka.....	40
II. Żniwiarz i żniwiarka	44
III. Pszczelarz.....	69
IV. Myśliwy	75
V. Rybak	88
VI. Przędka.....	99
VII. Tkacz i tkaczka.....	111
VIII. Krawiec i krawcowa.....	126
IX. Szewc	138
X. Drwal	150
XI. Cieśla	158
XII. Bednarz	168
XIII. Kołodziej.....	175
XIV. Garncarz.....	184
XV. Zdun (stawiający piece)	204
XVI. Murarz.....	213
XVII. Młynarz.....	220
XVIII. Kowal.....	228

XIX. Kucharka.....	240
XX. Lekarz i lekarka.....	250
XXI. Nauczyciel i nauczycielka.....	260
XXII. Uczeń i uczennica	271
XXIII. Sędzia.....	277
XXIV. Żony i synowie kowala, szewca, krawca, młynarza.....	283
Podsumowanie	297
Spis map.....	302
Literatura.....	303
Wykaz skrótów	313
Spis miejscowości z mapą podkładową	315
Indeks wyrazowy	332

WSTĘP

Początkowo w *Ogólnosłowiańskim atlasie językowym* (OLA – skrót tytułu rosyjskiego *Общеславянский лингвистический атлас*) w tomach leksykalnych był przewidziany komentarz uwzględniający przedstawienie etymologii podanych na mapie nazw, pewne uwagi etnograficzne, wyjaśnienie systemu zastosowanych na danej mapie znaków oraz powołanie się na wcześniejszą literaturę dotyczącą mapowanego zagadnienia. Ze względów technicznych zrezygnowano z tak pomyślanego komentarza i ograniczono się jedynie do umieszczenia w legendzie nazw w postaci uogólniającej (etymologizującej) oraz do wskazania źródła wyrazów zapożyczonych.

W czasie prac nad 8 tomem leksykalnym OLA (*Общеславянский лингвистический атлас. Серия лексико-словообразовательная, т. 8: Профессии и общественная жизнь. Ogólnosłowiański atlas językowy. Seria leksykalno-słowotwórcza, т. 8: Zawody i życie społeczne*, red. J. Basara, J. Siatkowski, A. Basara, Warszawa 2003) opublikowałem kilkanaście artykułów dotyczących mapowanych w tym tomie nazw wykonawców zawodów przedstawiając dokładniej ich etymologię i budowę morfologiczną, zapożyczenia obce oraz zestawiając mapowane nazwy z wcześniejszymi ich opracowaniami.

Opracowań uwzględniających słowiańskie słownictwo dotyczące wykonawców zawodów ukazało się zresztą już wcześniej sporo. Wiele cennych informacji z tego zakresu zawierają przede wszystkim takie studia, jak o nazwach obuwia w języku staroruskim (Vachros 1959), fundamentalna praca O.N. Trubačova o słowiańskiej terminologii rzemieślniczej (Trubačov RT, 1966), monografia V. Staničić-Burchards (1981) o nazwach rzemieślników w języku serbsko-chorwackim, różne opracowania monograficzne gwar słowiańskich uwzględniające również nazwy wykonawców zawodów, odpowiednie mapy w narodowych atlasach gwarowych lub w atlasach regionalnych (np. AJK, AGM, ASJ, SSA, LAB, AJKLW, Falińska 1974–1984, Zaręba AJŚ itd.), a zwłaszcza *Dzieje nazw zawodów w językach słowiańskich* J. Ruska (1996).

Początkowo koncentrowałem się głównie na porównywaniu naszych materiałów z danymi z wcześniejszych opracowań, zwłaszcza u Ruska. Okazało

się bowiem, że w wielu wypadkach widoczne były nieraz znaczne różnice między gwarowymi materiałami OLA a opracowaniami wcześniejszymi, bazującymi w znacznym stopniu na źródłach książkowych (w dużym stopniu literackich). Z czasem w coraz większym stopniu uwzględniałem materiały dotyczące historii omawianych nazw, wykorzystując różne opracowania i publikowane słowniki historyczne języków słowiańskich. Podstawową trudność sprawiało to, że wiele z tych słowników jest dopiero w druku (tylko nieraz korzystałem z uprzejmości ich redaktorów powołując się na materiały kartotekowe). To samo dotyczy słowiańskich słowników gwarowych.

Szerokie uwzględnienie materiałów porównawczych spoza OLA pozwoliło w wielu wypadkach na uchwycenie przesunięć zasięgów geograficznych omawianych nazw, cofania się pewnych wyrazów i ekspansji innych, na ustalanie wewnątrzsłowiańskich wpływów językowych, na zmiany zasięgów wpływów obcych. Materiały porównawcze pozwalają na wykazanie szerszych nawiązań dla nazw, które dawniej mogły uchodzić za izolowane. W wypadku produktywnych procesów derywacyjnych szczególnie trudne było rozróżnienie zwartych zasięgów terytorialnych od przejawów niezależnych paralelnych innowacji słowotwórczych. Często rozstrzygnięcia w tym zakresie są zupełnie niemożliwe.

Mówiąc o historii określonych nazw ściśle ograniczam się do omawianego znaczenia wykonawcy danego zawodu. O znaczeniach pokrewnych wspominać zupełnie wyjątkowo. W związku z tym należy pamiętać, że zasięg przedstawianej nazwy w innych znaczeniach, nieraz bardzo bliskich, może być często dużo szerszy. Zazwyczaj wtedy odsyłam do słowiańskich słowników etymologicznych (zwłaszcza do ESSJ i SP), gdzie zasięgi tych wyrazów w Słowiańszczyźnie przedstawiane są bardziej kompleksowo.

Szczególnie interesujące są zestawienia z atlasami gwarowymi przedstawiającymi w znacznie gęstszej siatce punktów wycinki naszego Atlasu. Pozwala to na wskazanie szerszych nawiązań dla wielu nazw uznanych u nas za sporadyczne. Nieraz zdarzają się także niezrozumiałe rozbieżności, jak np. brak w OLA archaicznej nazwy 'pszczelarza' **otbčičь*, zajmującej w LAB dosyć zwarty, choć niezbyt wielki, areał. Materiały dla OLA dostarczył ten sam zespół.

Do przedstawianej publikacji weszły ogłoszone przeze mnie wcześniej artykuły (Siatkowski 2000–2005). Wiele z nich opracowałem jeszcze przed sporządzeniem map i wydaniem 8. tomu leksykalnego OLA. Usunąłem w nich wszelkiego typu błędy, wprowadziłem znaczne uzupełnienia, zwłaszcza dotyczące historii omawianych nazw, nieraz zmieniłem interpretacje, sygnalizując to wyraźnie tylko przy poważniejszych zmianach. Pewne fragmenty są nieraz dużo obszerniejsze. Wszelkie uwagi krytyczne do map OLA dotyczą właściwie mojego wcześniejszego opracowania w formie uogólnionych postaci hasłowych

legend, którym zostały przyporządkowane wszystkie zapisy terenowe. Tak opracowane przeze mnie i sprawdzone przez innych członków grupy morfologicznej OLA zestawienia stały się podstawą sporządzenia map 8 tomu OLA przez zespół międzynarodowy. Wszelkie (zresztą niewielkie) zmiany dokonywane w trakcie opracowywania map były uzgadniane z komisją morfologiczną. Korygowane w tym opracowaniu wszelkiego typu błędy zostały zawinione więc w ostatecznym rachunku przeze mnie.

Odpowiednie mapy i materiał terenowy znajdują się w 8. tomie leksykalnym OLA (Zawody i życie społeczne, Warszawa 2003), poza tym kilka w tomie 4 (Rolnictwo, Bratysława, w druku) i 5 (Transport i komunikacja, Kijów, w druku). Mapę oraz pełen wykaz materiału terenowego OLA uzupełnionego z wcześniejszych opracowań gwarowych podałem natomiast dla 'garncarza', ponieważ mapy tej postanowiono nie umieszczać w żadnym tomie leksykalnym OLA w związku z tym, że odpowiednie pytanie w kwestionariuszu było opatrzone sygnaturą F oznaczającą, że przy zbieraniu materiałów należało się skoncentrować na zapisywaniu postaci fonetycznej wyrazu **гьтѣцарь* i słów współrzecznych.

W przedstawianej publikacji zamieszczam kilka wybranych map, opracowanych jednak inaczej niż w OLA, nie ze znaczkami we wszystkich punktach terenowych, lecz prezentowanych w sposób syntetyczny za pomocą izoglos i napisów na mapie, sygnalizując jednak punktowo nazwy jednostkowe występujące poza granicami wyznaczonymi przez izoglosy. Poza tym załączam mapy zbiorcze dla nazw żon i synów kowala, szewca, krawca i młynarza. Wszystkie te mapy na podstawie szczegółowych map OLA lub na podstawie zestawów materiałowych OLA zaprojektowała i opracowała komputerowo dr Dorota Rembiszewska.

Początkowo zamierzałem opracować jedynie nazwy wykonawców zawodów typowo „wiejskich”. Zgodnie z sugestią recenzentów włączyłem jednak też opracowania nazw lekarza i lekarki, nauczyciela i nauczycielki, ucznia i uczennicy oraz sędziego. Nazwy tej grupy charakteryzują się znacznym oddziaływaniem języków literackich na gwary. W ten sposób w przedstawianej publikacji zostały uwzględnione właściwie wszystkie materiały OLA dotyczące wykonawców zawodów. Pomiąłem jedynie nazwy złodzieja, żebraka oraz pracownika i pracownicy w zakładzie przemysłowym, które swym charakterem znacznie odbiegają od nazw pozostałych.

Serdecznie dziękuję recenzentom, Panom Profesorom Janowi Basarze i Jerzemu Ruskowi za wszelkie uwagi i wskazówki oraz Pani Doktor Dorocie Rembiszewskiej za zaprojektowanie i opracowanie komputerowe załączonych map.

PASTERZ I PASTERKA

Podstawową trudność stanowi rozdzielenie ogólnych nazw ‘pasterza’ od nazw związanych z pasieniem określonych zwierząt hodowlanych. Nazwy ogólne mogą w pewnym stopniu zależeć od przewagi na niektórych terenach w hodowli pewnych zwierząt gospodarczych, np. krów na nizinach i w ogóle na północy Słowiańszczyzny, a owiec na terenach górzystych i zazwyczaj na południu. Z drugiej strony można też mieć pewne zastrzeżenia do materiałów zebranych w OLA. W kwestionariuszu OLA dążono do zebrania nazw ogólnych ‘pastucha zwierząt czworonożnych’ – pyt. 2036 ‘пастух, человек, пасущий скот’ i pyt. 2038 ‘женщина, которая пасет скот’ oraz nazw pasterza/pasterki pasących określone zwierzęta – pyt. 2039 ‘человек, пасущий определенных животных (овец, коров, лошадей, свиней, птиц и т.п.)’ i pyt. 2040 ‘женщина, пасущая определенных животных (овец, коров, лошадей, свиней и т.п.)’.

Interpretacja materiałów OLA sprawia duże trudności. Jak wiadomo, ros. *скот* ma znaczenie ‘czworonożne zwierzęta hodowlane’ (poza końmi i świniami), obejmujące zarówno ‘крупный рогатый скот’, tj. ‘bydło rogate, rogacizna, głównie krowy’, jak i ‘мелкий рогатый скот’, tj. ‘owce i kozy’. Niektórzy eksploratorzy, jak się zdaje, ros. *скот* rozumieli tylko jako ‘bydło rogate (krowy)’. Poza tym na terenach o przewadze hodowli krów mogły się pojawić nazwy ogólne ‘pasterza’ odnoszące się genetycznie jedynie do ‘pasterza bydła (krów)’, a z kolei na terenach o przewadze hodowli owiec odnoszące się jedynie do ‘pasterza owiec’. Wreszcie na ocenę zebranych nazw mogła wpływać większa lub mniejsza znajomość przez eksploratora hodowli określonych zwierząt. Jak pokazuje AJKLW IV 69–73, m. 395, 396, nazwy ‘pasterza’ mimo dużej zbieżności wykazują też pewne różnice w zależności od tego, czy chodzi o osobę pasącą bydło w gospodarstwie małorolnym, czy w dawnym majątku ziemskim. W OLA na ten temat brak jakichkolwiek informacji.

W OLA 8 ostatecznie umieszczono mapy nazw ogólnych ‘pasterza’ (m. 23) i ‘pasterki’ (m. 24), które opracowała A. Kowalska oraz mapy ‘owczarza’

(m. 25a), ‘pasterza bydła’ (m. 25b), ‘pasterza świń’ (m. 25c), ‘pasterza koni’ (m. 25d) oraz ‘pasterki pasącej gęsi’ (m. 26), które opracował J. Siatkowski. Por. też Siatkowski 2001a. W materiałach OLA nazwy ogólne ‘pasterza’ oraz pasterzy pasących określone zwierzęta hodowlane są w dużym stopniu przemieszane i ich rozdzielenie nastęcało duże trudności. Z map przedstawiających nazwy ogólne usunięto nazwy rodzime, których budowa słowotwórcza wyraźnie wskazuje, że chodzi o nazwy specjalistyczne związane z pasieniem określonych zwierząt domowych. Celowo zaś zostawiono nazwy ‘owczarza’ (**ovbčarъ* i obcy **čobanъ* oraz pochodne), które na południu Słowiańszczyzny w dużym stopniu wyparły nazwę **pastyrъ*. Dotyczy to niewątpliwie także Bułgarii, ale w rekartografowanych materiałach Tetovskiej-Troevej nie mieliśmy odpowiedniej informacji. Oprócz oddzielnych zestawów materiałowych dla map ogólnych pasterza (pyt. 2036) i pasterki (pyt. 2038) zamieszczono zestawienia zbiorcze na pytania 2039 i 2040 o pasterza i pasterkę pasących określone zwierzęta domowe. W pyt. 2040 nie wprowadziłem jednak pełnych materiałów z pracy Tetovskiej-Troevej.

Tak zebrane materiały mogą zawierać różnego rodzaju nieściśłości, zwłaszcza w zakresie rozdzielenia nazw ogólnych od „specjalistycznych”.

Zacznę od omówienia derywatów od czasownika **pasti* ‘paść’, gdzie znaczenie ogólne ‘pastucha różnych zwierząt hodowlanych’ nie budzi wątpliwości. Mamy tu kilka formacji o szerokich zasięgach słowiańskich, kilka przekształceń polegających na adideacji do innych sufiksów oraz parę formacji o zasięgach lokalnych. Zresztą ustalenie uogólnionych zapisów dla pewnych sufiksów nie jest łatwe.

Pśł. **pastyrъ* ‘pastuch’ w językach literackich uległ częściowo zawężeniu do ‘duchownego’ – ‘pasterza dusz’ (Rusek 1996: 31–32). Na szerzenie się określonych nazw ‘pasterza’ w językach słowiańskich pewien wpływ wywarł kościół. Nazwy te występują bowiem w przekładach biblijnych, zarówno Starego Testamentu, jak i w ewangeliach. W języku polskim doprowadziło to do pewnego zróżnicowania stylistycznego: *pasterz* i *pasterka* są książkowe, a *pastuch* i *pastuszka* potoczne. Nazw neutralnych właściwie brak.

W gwarach **pastyrъ* występuje głównie w językach zachodniosłowiańskich i południowosłowiańskich (również na terenie Bułgarii, skąd w OLA brak materiałów). W językach zachodniosłowiańskich notowano też derywaty z innymi sufiksami od **pasti* ‘paść’ (por. s. 13–15). W Polsce występuje **pastyrъ* na całym niemal terenie, ale w części południowo-wschodniej notowano niemal wyłącznie **pastuxъ* (por. s. 15). Obserwujemy tu zresztą występowanie wielu nazw współrzednych, nawet w jednym regionie, por. **pastyrъ*, **pasturъ*, **pastuxъ*, **pastuxa* na terenie Wielkopolski (AJKLW IV 69–73, m. 395, 396).

We wschodniej Słowiańszczyźnie **pastyrъ* pojawia się tylko reliktoowo w kilkunastu rozproszonych punktach: na Białorusi i w Rosji obocznie z nazwą

**pastuxь*: na płn.-zach. Białorusi w p. 329, 332 i określany jako przestarzały w p. 345, a w p. 331 w znaczeniu ‘główny pasterz’ i w p. 339 jako ‘stały pasterz’ (podobny zasięg w gęstszej siatce punktów ma *пастёр, пастыр* w LAB III 49, m. 61), w Rosji w p. 534 i 790 jako znany tylko pasywnie, w p. 525 i 807 jako rzadki i tylko w p. 748 bez żadnej uwagi. SRNG 25, 268 notuje *pástyrь* i *pastýrь* tylko we wtórnym znaczeniu ‘człowiek niemły, nielubiany, naprzykrzający się’. W punktach ukraińskich nazwę **pastyrь* zanotowano tylko na pograniczu słowacko-węgiersko-rumuńskim: w p. 171 na terenie Rumunii i w p. 448 na pograniczu słowackim, poza tym w p. 465 jako rzadki, obok pożyczki węgierskiej *gu'l'aš*, oraz w p. 522 jako przestarzały, obok pożyczki rumuńskiej *va'kar*’ (por. s. 30). Jak już sygnalizowałem (Siatkowski 1998: 274), na pierwotną postać wyjściową **pastyrь* mogła się nałożyć wtórna postać **pasterь* z przyrostkiem *-erь* (*-erz*), nawiązująca do pożyczek łacińskich (np. *pacierz*) i niemieckich (np. *zotnierz*), których ściśle rozróżnić się nie da (por. też AJK VII 329 i s. 149–155).

Podobny zasięg mają feminativa: **pastyrica*, występująca w dialektach słoweńskich i chorwackich oraz w macedońskim p. 100 oraz **pastyrьbka* (*b* → *ь*), występująca w dialektach słoweńskich, serbskich, macedońskich, czeskich, słowackich i polskich, sporadycznie w płn.-zach. Białorusi (327, 329, 331–332, 338) i na Ukrainie Zakarpackiej (448, 465, 484–485). Odosobniona jest słwn. **pastyrьskica* – *paštirьskica* (1) i pol. **pastyrьčьbka* – *pastyrecka* (280). Z terenu Rosji nie zanotowano feminativów od **pastyrь*.

Nazwa **pystyrь* powstała od **pasti*, **pasq* ‘paść bydło na pastwisku’ z przyrostkiem *-yrь* rozszerzonym o *-t-* pod wpływem innych sufiksów agentywnych zawierających początkowe *-t-*, jak *-telь*, *-tьlь*, *-tuchь*, *-tajь*, por. Sławski SP II 29. Uważana jest za wyraz prasłowiański i ogólnosłowiański, por. np. Skok II 614, ESJS 630. Ma bogate i dawne poświadczenia w wielu językach słowiańskich. W języku starosłowiańskim **pastyrь* występował obocznie z **pastuchь* już w najdawniejszych zabytkach (SJS III 19, por. też Jagić 1931: 291), przy czym *pastyrь* został uznany za zachodni – ochrydzki, a *pastuchь* za wschodni – preślawski, por. Rusek 1996: 32–34 (z dalszą literaturą). W polskim *pasterz*, *pastyrz* poświadczony jest od końca XIV w. (SSTp VI 45), w czeskim *pastýř*, też *pastěř*, *pastieř* od I połowy XIV w. (Stěsl 86–87), w słowackim *pastier* od XV w. (HSSJ III 481–482). W języku staroruskim *пастырь* i liczne pochodne występują już od XI w. (SRJ XI–XVII, t. XIV 168). Słownik staroukraiński ma natomiast tylko jedno poświadczenie nazwy *пастырь* z 1322 r. w znaczeniu ‘tytuł osoby duchownej’ (SSUM II 129). W języku starobiałoruskim *пастырь*, *пастурь* występuje od 1489 r. w znaczeniu ‘pasterz’ i ‘duszpasterz’ (HSBM XIV 37–38). Rosyjski słownik gwarowy nazwy *пастырь* i *пастёрь* nie notuje (SRNG XXV 268). Dziś w językach wschodniosłowiańskich **pastyrь* (ros. *пастырь*, brus. *пастыр*, ukt. *пастур*)

w znaczeniu ‘pasterz’ jest przestarzały i ma przeważnie znaczenie religijne ‘duszpasterz’, ‘zwierzchnik parafii’ (SSRLJ IX 276–277, TSBM III 92, SUM VI 91).

Rzadkie zapisy **pastyrь* z dialektów wschodniosłowiańskich można uznać za reliktywne poświadczenia nazwy pierwotnie ogólnosłowiańskiej (por. też Siatkowski 2001a: 505). Zwraca jednak uwagę fakt, że na Białorusi **pastyrь* zajmuje zwarty areal tylko w pasie północno-zachodnim, gdzie można zakładać wpływ polski, a na Ukrainie tylko na samym południu nawiązującym do języka słowackiego i do południa Słowiańszczyzny. Może bardziej prawdopodobny jest dla wschodniej Słowiańszczyzny wpływ cerkiewnosłowiański, zakładany też przez ESBM VIII 199 i ESUM IV 311 (przypisywanie znaczenia ‘pasterz’ w ukraińskim językowi czeskiemu jest chyba jednak bezpodstawne).

Postać **pasturь* miała w Słowiańszczyźnie ograniczony zasięg. W materiałach OLA **pasturь* (*pastuř*, *pastuř*) poświadczony jest tylko z północnej Polski aż nieco na południe od Warszawy, natomiast **pasturьka* sięga dalej na południe aż po punkty: 300, 312, 314, 323, a *pasturek* został zanotowany w punktach: 255, 270 i 283. Podobną różnicę w zasięgach między nazwami *pasturz* i *pasturka* w Polsce stwierdziła również Pomianowska 1963, m. 12. Zasięg nazwy *pasturz* na terenie Kujaw i na terenach przyległych dokładniej wyznacza w gęstszej siatce punktów AJKLW IV 72, m. 395 (w dopełniaczu występuje tu forma *pastuža*). Przy okazji należy dodać, że zapis *pastuř* w p. 296 w wykazie materiałowym SI 2040 należało uogólnić jako **pasturь*. Wtórny sufix *-urz* na gruncie polsko-kaszubskim potwierdzają liczne formacje pochodne, jak *pasturecz(e)k*, *pastur(e)k*, *pasturnia*, *pasturski*, *pasturskie* ‘napiwek, jaki otrzymuje pasterz od nabywcy krowy’, *pasturstwo* itp. (por. też AJK VII 329, s. 152–153).

SStp VI 47–48 ma kilka poświadczeń nazwy *pasturz* z XV wieku z Mazowsza (z Czerska, Łomży i z Zapisek warszawskich) oraz z Mamotrektu lubińskiego (Jer 31, 24) – w Mamotrecku kaliskim odpowiada mu *pastyrz*, a w czeskim *pastucha*. Poza tym występuje tu trudny do zlokalizowania terytorialnego *pasturzek* ‘dziecko pilnujące pasącego się bydła itp.’ z końca XV wieku. SP XVI, t. XXIII 293–294 postać *pasturz* przytacza z Mączyńskiego, Wujka, Krofeja (1586), z Lustracji malborsko-chełmińskich (1565) oraz wielkopolsko-kujawskich (1564–1565), poza tym derywaty *pasturka* z Lustracji wielkopolsko-kujawskich i Inwentarza biskupstwa włocławskiego z II poł. XVI w. i przym. *pasturski* z Mączyńskiego. Należy też wspomnieć staropolskie (XV-wieczne) nazwy osobowe: *Pasturz*, *Pasturzewic*, *Pasturzowic*, *Pasturzowa*, *Pasturczyk* (SSNO IV 194–195, VII 178).

Ponadto *nacmьrь* poświadczony jest w starocerkiewno-greckim słowniczku do Juriewskiej ewangelii (Jan X 16) z 1128 r. (SRJ XI–XVII, t. XIV 166, Srezniewski datował ten zabytek na 1119 rok). Por. też Rusek 1996: 32–33,

który zakłada również istnienie bułgarskiej nazwy *nacmyp* ‘pasterz’ na podstawie nazwisk *Пачмыпо* i *Пачмыкоу* z Samokowa i Szumenu.

W kilku punktach we wschodniej części północnej Polski (246, 251, 262, 272, 285) zapisano formy zawierające w sufiksie samogłoskę *o* (wąskie *o*), a w p. 274 *o*, np. *pastoś* – 246, *pastoř* – 251 itp. Podobnie w feminativum **pastorьka* (dodatkowo w punktach 259 i 313 – tu też deminutivum **pastorьčьka* – *past^uorecka*).

Z opisów fonologicznych tych punktów OLA (Zduńska 1984: 17, 22, 26, 56, 65, 84) wynika, że trzeba tu przyjąć, nienotowaną przez Ruska i w pozostałej literaturze, postać **pastorb*, z wtórnym sufiksem *-orb*. *Pastórz* zapisano w AJK z terenów pozakaszubskich, a zwłaszcza z Kociewia, Malborskiego i z punktów nad Notecią, ale na mapę naniesiono go za pomocą znaku dla formy *pasturz*.

Podobnie postąpiła zapewne Pomianowska 1963, m. 12, choć dokładniejszej informacji na ten temat u niej nie znajdujemy. Wtórny sufiks *-órz* mógł ewentualnie powstać w wyniku zdarzającego się na tych terenach obniżenia artykulacji *u* → do wąskiego *o*, głównie przed sonorą, ale raczej trzeba tu przyjąć adideację morfologiczną do rzeczowników typu *tchórz* i dial. *piskórz*, *węgórz* (por. też AJK VII 329, s. 153). Formę *pastórz* i pochodne *pastórka*, *pastórnia*, *pastórzowa buda* notuje też Górnowicz z Malborskiego (GórnMalb II/2, 14) oraz kartoteka SOWM z terenu Warmii i Mazur (Steffen 107 dla formy *pastórz* ‘pasterz’ niepotrzebnie zakłada wpływ łac. *pastor*). Sporadycznie pojawia się *pastorz/pastórz* w zapisce sądowej warszawskiej pod rokiem 1546: „jakom ja ... nie wyganiał bydła swego z obory Gork przez *pastorza* swego...” (SPXVI, t. XXIII, 294 pod *pasturz*). Ścisłe rozgraniczenie form **pastorb* i **pasturb* w materiałach OLA, zwłaszcza przy braku form przypadków zależnych i wyrazów pochodnych, jest trudne. Początkowo za przykładem AJK (Siatkowski 1998: 274) zapisy z *-oř*, *-oś* z wąskim *o* (w zapisach OLA z kropką pod *o*) byłem skłonny połączyć z formą **pasturb*, jednak ich wydzielenie wydaje się bardziej właściwe, chociaż dalsze badania mogą wnieść korekty do ich rozgraniczenia terenowego. Warto zwrócić uwagę na sporadycznie występujące w znaczeniu ‘pasterz’ postaci *nácmop* i *nácmorb* w dialektach rosyjskich (SRNG XXV 265) oraz na śl. nazwę *pastor* z 1587 i 1763 r. (HSSJ III 482). Może należy tu także przerośnie użyta *pastora* ‘pasterka (dla owieczek swoich)’ u Wacława Potockiego (L IV 60).

W kaszubskim punkcie 243 (Brzeźno, pow. Lębork) zanotowano formy *pastoś* i *pastorьka*, które zgodnie z opisem fonologicznym tego punktu (Topolińska 1982: 44) należy uogólnić jako **pastārb* i **pastārbka*. Są one właściwe dialektom kaszubskim szerzej, a występowały też w wymarłym dialekcie słowińskim. Istnienie takiej postaci w kaszubszczyźnie potwierdzają też liczne wyrazy pochodne, jak *pastarski*, *pastarstwo*, *pastarów*, *pastārczyn*

(Lorentz PW I 616–617). Wtórny sufiks *-arz* został tu przeniesiony z wyrazów z pierwotnym *-arz* jak *pisarz*, *młocarz* itp. Trudny do ustalenia zasięg postaci *pastarz* w dialektach kaszubskich daje AJK VII 329, s. 151–152. Trudność polega na tym, że wchodzące w skład konkurujących sufiksów *-yrz*, *-erz*, *-urz*, *-arz* kontynuanty samogłosek długich *y*, *é*, *ú*, *á* w gwarach kaszubskich często się mieszają.

Podobna innowacja wystąpiła w staroczeskim przekładzie biblijnym w ewangelii Łuk 2, 8: *pastarzi* pl. (Stčsl 77, 86 – w innych tłumaczeniach *pastýři* lub *pastuchy*), a także w znaczeniu przenośnym ‘duszpasterz’ w tekście staroruskim z XVI wieku: Вы – господа *пастарие*, да и мы, мир – христіяне, живаначалную троицу от апостол... *прияхом* (SRJ XI–XVII, t. XIV 168).

Materiały historyczne (Rusek 1996: 33–34) pokazują, że **pastuxъ* ‘pasterz’ miał pierwotnie szerszy zasięg w Słowiańszczyźnie: był spotykany w wielu zabytkach starosłowiańskich, głównie wschodniobułgarskich, później jednak w językach południowosłowiańskich nabral znaczenia ‘ogier’ – ‘koń, który „pasie” kobyły’, ‘uparty człowiek’ i inne (por. Skok II 614, BER V 87). W materiałach OLA **pastuxъ* występuje powszechnie w dialektach wschodniosłowiańskich (jedynie rzadziej w płn.-zach. Białorusi, por. też LAB I 49, m. 61) oraz, obok innych nazw, w całej niemal Polsce, przy czym w części południowo-wschodniej prawie wyłącznie. Granice zasięgu nazwy **pastuxъ* w OLA są więc dosyć ostre. Poza tym terenem **pastuxъ* został zanotowany sporadycznie w Słowenii (w p. 17 obok **pastyrъ*) i we wschodniej Słowacji (w p. 229 obok **pastyrъ*). Według Ruska l.c. zachował się **pastuxъ* w Bułgarii w regionie Sewlijewa i Trojanu.

W przeszłości nazwa **pastuxъ* w znaczeniu ‘pasterz’ miała zapewne w północnej Słowiańszczyźnie szerszy zasięg. Poza tym na terenie czesko-polskim powszechniej występowała postać (*ten*) *pastucha*. We wschodniej Słowiańszczyźnie **pastuxъ* ma dawne i bogate poświadczenia, por. strus. *пастухъ* od XI w. (SRJ XI–XVII, t. XIV 166–167), stukr. *пастоухъ* od XV w. (SSUM II 129), stbrus. *пастухъ*, *носмухъ* od XV w. (HSBM XXIV 35). W języku polskim *pastuch* poświadczony jest od XIV w. (SSTp VI 47), ale dopiero później wypiera konkurencyjną postać *pastucha*. W języku słowackim *pastúch*, dziś tylko gwarowy (SSJ III 39), notowany jest z XVIII wieku, ale jako nazwa osobowa już z XII–XIII w. (HSSJ III 483). W języku czeskim postać *pastuch* (podawana powszechnie w słownikach etymologicznych jako oboczna z *pastucha*) jest zupełnie sporadyczna. W Słowniku staroczeskim występuje tylko n. os. *Pastuch* z XIV w., a uważany za rzadki i przestarzały *pastuch* ma zaledwie kilka poświadczeń z przełomu XIX/XX wieku (Adolf Heyduk, Rudolf Pokorný, J. Š. Kubín), por. PS IV/1, 129, SSJČ II 532. Dłuż. *pastuch* ‘ogier’ (u Chojnanusa z XVII w.) i głuż. *pastuch* ‘Hirt der Mutterschafe’ (Kral 315,

Rėzak 488) ze względu na znaczenie i odosobnienie należy uznać za pożyczki południowosłowiańskie (Schuster-Šewc II 1049).

Feminativa od **pastuxъ* mają łączny zasięg zbliżony do swojej podstawy. Występują powszechnie w dialektach wschodniosłowiańskich oraz, obok innych nazw, w całej niemal Polsce. Najpowszechniejsza jest **pastuška*, występująca głównie na Białorusi i Ukrainie, w zachodniej i południowej Rosji, ale w rozproszeniu też w jej części północnej, poza tym w Polsce, głównie na wschodzie, a również w punktach przesiedleńczych na zachodzie i północy, a także w jednym punkcie na wschodzie Słowacji (229).

Synchronicznie **pastuška* należy traktować jako feminativum od genetycznie deminutywnej postaci **pastuškъ*, którą w OLA zanotowano tylko w polskim punkcie (301 – *pastuszek*) i rosyjskim (683 – *pastu'sok*). Tak jest też we współczesnym języku rosyjskim (SSRLJ IX 275) i polskim. W języku polskim *pastuszek* jest formą wtórną i późną, pierwotnie występował (*ten*) *pastuszka* o fleksji żeńskiej, por. jeszcze w XVIII wieku u S.W. Jabłonowskiego: „Bóg Dawidowi, jednemu pastuszcze, sił dał na Goliata” (u L IV 60 pod hasłem *pastuszek*). Podobnie należy traktować stpol. formę *pastuszka* z XV w., objaśnioną w SStp VI 48 jako ‘dziecko pilnujące pasącego się bydła, owiec, świń itp.’ i odosobnione XVI-wieczne poświadczenie formy narzędnika lmn. „z *pastuszkami* ubogimi” umieszczone niesłusznie pod hasłem *pastuszek* z uwagą *pastuszek* a. *pastuszka* (SP XVI, t. XXIII 294). Taki właśnie rozwój wyraźnie widoczny jest w języku czeskim. Stěsl 84 notuje tylko postać *pastuška* m. (od *pastucha* m., por. s. 17), podobnie Jungmann. Jeszcze PS IV/1, 129 jako rzadkie podaje *pastuška* m. ‘pasterz’. Forma męska *pastoušek* (rzadziej *pastušek*) pojawia się później (Kott II 505, PS IV/1, 129), do której z kolei dotworzono feminativum *pastouška*, która wyparła formę *pastuška* f., por. *pastouška* (rzad. *pastuška*) w PS IV/1, 129 i SStp II 531–532.

W całej Rosji, jednak dosyć rzadko w jej części zachodniej, oraz w jednym punkcie ukraińskim (433) zanotowano feminativum **pastušiŭa* (w SSRLJ brak jednak tej formacji). Lokalnie na Białorusi, Ukrainie oraz w Rosji, zwłaszcza na samej północy, zapisywano formę męską **pastuxъ* również na oznaczenie ‘pasterki’. Na północy Rosji kilkakrotnie zanotowano zestawienie **žen'ka pastuxъ* – *'zonka* – *pas'tux* (543, 545, 548, 549). Pozostałe feminativa od **pastuxъ* mają w OLA zapisy zupełnie odosobnione: pol. **pastušina* – *pastusyna* w p. 295 (jako niezależne należy uznać również odosobnione ros. *nacmyuina* ‘pasterka’ z północy Rosji – SRNG XXV 266), ros. **pastušica* – *pastu'syica* w p. 782 (mająca poświadczenie w dialektach rosyjskich pod Wołogdą i Jarosławiem, por. ros. dial. *nacmyuina* w SRNG XXV 267). Z materiałów spoza OLA można jeszcze przytoczyć rzadką czeską nazwę **pastuŭynja* – *pastuchyně*, notowaną przez PS IV/1, 129 i SStp II 532.

W środkowej i w środkowo-południowej Polsce oraz w rozproszeniu na całym terytorium czeskim (p. 180, 185, 203) notowano postać **pastuxa*. W kilku punktach polskich zapisano też *pastuxa* w znaczeniu ‘pasterka’. Dokładniej zasięg polskiej formy *pastucha* m. wyznaczono w gęstszej siatce punktów w kilku pracach, por. Pomianowska 1963: 60–61 i m. 8, 12, Zaręba AJS III 481, Kowalska 1975: 62, m. 4, AJKLW IV 70–71, m. 395. Występuje ona w zwartym kompleksie, obejmującym północną Małopolskę oraz przyległy pas Mazowsza po Warszawę, Sieradzkie, Wieluńskie, środkowy i północny Śląsk oraz południowo-wschodnią Małopolskę, sporadycznie pojawia się też w zach. Wielkopolsce, u Mazurów wieluńskich, pod Koninem, na Kujawach koło Inowrocławia, u nas także w Wiślicy koło Cieszyna (308). Nazwa *pastucha* ma dawne poświadczenia w języku czeskim i polskim. W języku czeskim występuje powszechnie od I poł. XIV wieku (Stčsl 84), z czasem zanika, ale postać *pastucha* jako trochę przestarzałą notuje jeszcze PS IV/1, 129, a SSJČ II 532 jako przestarzałą z powołaniem się na Jiráskę. Zapisy w OLA należy uznać za relikty dawniej szerszego zasięgu tej nazwy w języku czeskim. W języku polskim postać *pastucha*, poświadczona od XV wieku (SSp VI 47), jeszcze w XVI wieku jest częstsza niż forma *pastuch* (SP XVI, t. XXIII 293), później zanika (L IV 60 podaje *pastucha* m. bez cytatu). O wcześniejszej szerokiej znajomości postaci *pastucha* m. w języku czeskim i polskim świadczy też rozwój nazwy **pastuška* w tych językach. Forma *pastucha* sporadycznie pojawiła się też w języku słowackim w XVII wieku (HSSJ III 483).

Wyraźny kompleks, obejmujący całe terytorium czeskie oraz pld.-zach. Słowację (208, 212–213, 221–222), tworzą nazwy **pasakъ* (*pasa:k*) – od **pasti*, **pasq* z sufiksem *-akъ* oraz feminativum **pasačьka* (*pasačka*, słc. *pasa:čka*). Por. też Rusek 1996: 34. Z kompleksem tym łączy się pol. *pasaczka*, występująca w pieśniach ze Śląska Cieszyńskiego (kartoteka SGPA). Należy zwrócić uwagę, że część zapisów została tu przeniesiona z odpowiedzi na pytania SI 2039, 2040. Jest to zapewne neologizm XIX-wieczny z czasów odrodzenia narodowego, poświadczony z pism Dobrovskiego, Čelakovskiego i F. Douchy, por. Jg III 36, Kott II 502, później PS IV/1, 117, SSJČ II 526. W słowackim *pasák* i *pasáčka* uważane są za wyrazy dialektalne (SSJ III 35).

W OLA zanotowano jeszcze kilka rzadkich derywatów od **pasti*, **pasq* na oznaczenie ‘pasterza’: słc. **pasarь* i feminativum **pasarьka* w p. 154 na Węgrzech (*pasa:r*, *pasa:rka*), mający potwierdzenie w sporadycznym czeskim *pasář* (Jg III 36, Kott II 502) i dłuż. *pasar* (Starosta 292 oraz Zaręba AJS III 481 – *pasar*^l) oraz ‘pasterki’: czes. **pasьka* w p. 184, 188, 190 (*paska*) i **pasьna* w p. 184 (*pasna*). Tylko czeski **pastьnъcb* (od **pastьna* ‘pasienie’) zanotowany jest w 5 rozproszonych punktach we wtórnej postaci *pastevec*, polegającej na wyrównaniu do form przypadków zależnych. Równie rzadkie feminativa mają postaci: **pastьnica* w p. 192 (*pastvica*) i **pastьkynja* w p. 179

(*pasteŕkiňa*). Czeska nazwa *pastvec* ‘pasterz’ ma dawne poświadczenia: w Stěsl 85 już u Klareta i kilkakrotnie z XV wieku. *Pastvice* jest późniejsza (Jg III 39, 40, Kott II 506). Z czasem *pastvec* został zastąpiony przez wtórną postać *pastevec*, a *pastvec* stał się przestarzały i dialektalny; poświadczone jest też rzadsze feminativum *pastevkyně* (PS IV/1, 126, SSSJČ II 530). Zupełnie odosobniony jest brus. *pod’pas’ič* (**pod’pasitiŕb*) w p. 400.

Kilka ogólnych nazw ‘pasterza’ łączy się z czasownikiem **goniti* ‘gonić’. Należy tu kilkakrotnie poświadczony czeski **pogoněkъ*: *pohunek* (175, 192), *pohu:nek* (188, 195), *pohu:ňek* (195), sporadyczny czeski **gonakъ*: *hona:k* (176) oraz słoweński **pogonitjъ*: *poja’ni:ć* (12).

Czes. **pogoněkъ* ma poświadczenie w nazwie *pohunek*, oznaczającej jednak raczej ‘poganiacza koni lub bydła przy wykonywaniu różnych prac polowych (np. przy oraniu)’, por. Jg III 229, Kott II 682, PS IV/1, 526, SSSJČ II 695), natomiast *honák* oprócz znaczenia ‘poganiacz’, ‘handlarz bydłem’ notowany był w znaczeniu ‘pasterz’ w języku czeskim (Jg I 723, Kott I 458, PS I 919) i słowackim (HSSJ I 427 – dwa poświadczenia z XVIII wieku). Nazwa **pogonitjъ* w znaczeniu ‘pasterz’ znana jest w języku słoweńskim (*pogonič* ‘pomocnik pastucha’ – Plet II 108, SSKJ III 718) i staroczeskim (*pohonič* – Stěsl 458 – znaczenie pierwsze). Czes. *pohonič* (i w innych postaciach słowotwórczych) częściej miał znaczenie ‘poganiacz zwierząt pociągowych’ (Stěsl 458, Jg III 222, Kott II 676, PS IV/1, 512, SSSJČ II 689 – dziś znany tylko w gwarach), sł. *pohonič* ma tylko znaczenie ‘poganiacz’ (HSSJ III 636 – od XVI w., SSJ III 169). Z materiałów spoza OLA można przytoczyć podobnie motywowaną nazwę ‘pasterza’ *згóнник* (**з’гоньникъ*) z Białorusi z okolic Witebska (LAB III 49, m. 61).

Niewyspecjalizowana jest czeska nazwa **sluga*: *slouha* (176, 180), *obecni*: *slouha* (179), która tworzy jednak wyraźny, choć ograniczony, kompleks terytorialny w zachodnich Czechach. Nazwę *slouha* odnotowano też w odniesieniu do ‘pasterza świń’ (w p. 176, 184). Czeska nazwa *slouha* w znaczeniu ‘pasterz gminny’ (pasący bydło całej wioski) ma poświadczenie od czasów Dobrowskiego (Jg IV 137, Kott III 433, PS V 376, SSSJČ III 386 – jako dawne).

Jako ogólne zanotowano w OLA jeszcze wiele dalszych nazw ‘pasterza’, które genetycznie oznaczały osobę pasącą określone zwierzęta gospodarcze. Dotyczy to zwłaszcza nazw związanych z ‘bydłem’, ‘trzodą bydła’ i ‘owcami’ oraz nazw zapożyczonych. Nieraz związek ten jest przejrzysty, nieraz zatarty.

Dosyć często jako nazwę ogólną dla ‘pasterza’ zapisywano derywaty od **čerda* ‘trzoda’: **čerdnikъ* i **čerdničъka* oraz **čerdarъ* i **čerdarъka*. Pierwszy występuje głównie we wschodniej Ukrainie (np. *čered’nyk*, *čyryd’nyk* i feminativum *čered’nyčka*, *čyryd’nyčka*), a także w 2 punktach ukraińskich w południowej Rosji (na południe od Woroneża nad górnym Donem), a w znaczeniu ‘pasterz krów’ znów we wschodniej Ukrainie, ale też w dwóch punktach

słoweńskich (7, 12 ‘pasterz pasący krowy należące do kilku gospodarzy’) i na zachodniej Ukrainie (w p. 421 i 422), a poza tym na Białorusi w p. 373 w znaczeniu ‘pasterz owiec i świń’, na Ukrainie w p. 442 jako ‘pasterz świń’. Nazwa ta została przejęta również przez Bułgarów mieszkających na Ukrainie jako *čer’ad’nik* ‘pasterz bydła’ (Tetovska-Troeva 1992: 86). Drugi zanotowano w jednym punkcie chorwackim (35: *č’redà:r* i *č’reda’rica*) oraz na Ukrainie Zakarpackiej w p. 483 (*č’ere’dar* i *č’ere’dar’ka*) i 484 (*čere’dar* i *čere’dar’ka*), a także w sąsiadujących dwóch punktach ukraińskich (466, 467) w znaczeniu ‘pasterz bydła’. Dalsze nawiązania nazw **čerdarь* i **čerdьnikь* podaje SP II 152. Por. też bułg. dial. *чрѣдѣр* z Banatu oraz *чупудѣр* spod Wracy (Tetovska-Troeva 1992: 35). Szersze omówienie etymologii podstawy **čerda* por. w ESSJ IV 60–63.

Zakładając dawną oboczność apofoniczną można tu z pewnym prawdopodobieństwem włączyć jeszcze dwie dalsze postaci: mac. *kȳdar* – z r zgłoskotwórczym (**kȳrdarь*) w p. 101 oraz pol. *sk’erc* (252) i *sk’erc’* (267) ← **sьkȳrdьcь*. Hipoteza ta wymaga oczywiście sprawdzenia.

Nazwy ‘pasterza’ utworzone od **skotь* ‘bydło’ mają według Ruska 1996: 36 ograniczony zasięg w językach słowiańskich. Brak ich w zabytkach starsłowiańskich, a w zabytkach serbskich i ruskich pojawia się sporadycznie tylko **skotarь* i kilka złożzeń. W języku staroruskim *skotnikь* nabrał znaczenia ‘feudalny dygnitarz’. Na wschodzie częstszy jest chyba tylko ukr. *skotar* ‘pasterz bydła’ i niektóre pochodne od niego derywaty. W języku polskim liczne nazwiska typu *Skotarz*, *Skotak*, *Skotnik* itp. wskazują na możliwość dawniejszego występowania w znaczeniu ‘pasterz bydła’, poza tym po całej Polsce rozsiane są nazwy miejscowe *Skotniki*. Natomiast nazwy pospolite poświadczane są stosunkowo rzadko, por. *skotopaśca* z XV w. (SSStp VIII 250), *skotopas* i obecnie już przestarzałe i dialektalne *skotak*, *skotarz*, *skotnik* ‘pastuch bydła’ (SJPD VIII 325–326). Nie są to informacje pełne. Należy tu dodać już staroczeskie *skoták*, *skotař* ‘pastuch bydła’ (MSČS 451). Później notowany jest głównie *skoták* i liczne pochodne, m.in. u Veleslavína, J. A. Komenskiego, V. Rosy, A. Jirásky, A. Stařky (Jg IV 114, Kott III 38, PS V 299). Dziś *skoták* w czeskim języku literackim jest nieco przestarzały (SSJČ III 356). Natomiast *skotař* pojawia się tylko sporadycznie u Kotta (III 380; też pochodne *skotařství* ‘hodowla bydła’), a w PS l.c. tylko pochodna gwarowa *skotárka* ‘kobieta pasąca bydło’. Ponadto w języku górnołużyckim znane są sporadyczne *skotak* (Pful 637), częściej *skotař*, *skotar*, gen. -*rja* (Kral 517, Jakubař 327) w znaczeniu ‘hodowca bydła’.

W materiałach OLA derywaty od **skotь* oznaczające ‘pasterza’ są też skromnie reprezentowane. Są to **skotakь* i **skotačьka* (nazwa ogólna) z północnych Czech (*skota:k* i *skotačka* w p. 177 i 181, a w p. 182 jako przestarzałe) i **skotarь* jako przestarzały w dwóch punktach polskich (249 *sk^uoto^uř* ‘pasterz wiejski’ i 269 *sk^uotoř* ‘pasterz w majątku’) oraz na Ukrainie Zakarpackiej

skotar w p. 449 (też jako ‘pasterka’) i 468–469 (też *sko¹tar¹ka*) i ponadto *sko¹tar¹ka* w p. 485 i *sko¹tarka* w p. 494. Poza tym w znaczeniu ‘pasterz bydła’ (i o kobiecie) notowano *skotak* w czeskim p. 187 i *skotar* w ukraińskim p. 403 oraz w p. 469 w znaczeniu ‘pasterz własnego bydła’. Ponadto w znaczeniu ‘pasterz bydła’ (i o kobiecie) zapisano **skot¹nik¹* w p. 478 i 742, **skot¹nica* – *s¹kotn¹ica* w p. 560 (jako nazwa ogólna) oraz *skat¹ačy pas¹tuχ* (**skot¹ęj¹b pas¹tuχ¹*) w p. 438. Zapisy te nie dają pełnego obrazu zasięgu derywatów od **skot¹* w znaczeniu ‘pasterz (bydła)’. SGPK V 152 notuje wielokrotnie *skotak*, głównie z południowej Polski, a także często *skotarz*, głównie z północnej Polski. Pomianowska 1963: 20 nazwę *skotarz* podawała z Wielkopolski i Kujaw. Jej zasięg, a także rzadszej pochodnej *skotarek* (bez realnego znaczenia deminutywnego) na terenie Wielkopolski najdokładniej wyznacza Atlas wielkopolski. W odniesieniu do pasterza w gospodarstwie małorolnym nazwy te zajmują głównie Wielkopolskę centralną i północno-zachodnią, natomiast na oznaczenie pasterza w dawnym majątku ziemskim dominują w całej zachodniej Wielkopolsce po Wyrzysk – Żnin – Słupię – Pleszew – Odolanów (AJKLW IV 71, 72, m. 395, 396). Nazwa *skotarz* znajduje potwierdzenie także w innych źródłach, por. np. *skotār* ‘pasterz bydła’ i pochodne z Kaszub (Lorentz PW II 265), *skotoš*, *skotaš* z zachodniej części dialektu krajniackiego nad Notecią (AJK VII, s. 155), ale w Słowniku Sychty (V 58) *skotār* ‘pasterz bydła’ i *skotārka* określane są jako przestarzałe.

Zanotowanej w OLA sporadycznej nazwy z Białorusi *praz¹aln¹ik* (337) nie potrafię zinterpretować – w LAB III 49, m. 61 zapisano ją dwukrotnie z pobliską lokalizacją w płn.-zach. Białorusi w postaci *продзяльнік*.

Na pytanie o ogólne nazwy ‘pasterza’ i ‘pasterki’ zapisano w OLA wiele nazw mających podstawowe znaczenie specjalistyczne. W związku z tym na mapie 23 z ogólnymi nazwami ‘pasterza’ pominięto takie nazwy, jak **kor¹Jař*, **vol¹Jař*, **gov¹edar¹*, **svin¹Jař*, **kon¹juχar¹*, **kozar¹* itp., a na mapie 24 podającej ogólne nazwy ‘pasterki’ takie nazwy, jak **kor¹Jařka*, **volarica*, **gov¹edar¹ka*, **svinarica* itp. Pozostawiono natomiast na tych mapach celowo nazwy **ov¹čar¹* (i pochodne) oraz **ov¹čar¹ka*, **ov¹čarica* i pożyczki obce **čoban¹*, **čobanin¹*, **čobanica*, **čoban¹ka*, które oprócz znaczenia specjalistycznego ‘owczarz’, ‘pasterka owiec’ używane są w południowej Słowiańszczyźnie, a zwłaszcza w Macedonii (a zapewne i w Bułgarii) w funkcji nazwy ogólnej ‘pasterz’ i ‘pasterka’. Niepotrzebnie natomiast zostawiono na tych mapach takie nazwy, jak sch. **stočar¹* – *st¹čar* (w p. 53), **gul¹jaš* i **gul¹jaška* – *gu¹l¹aš* (w p. 465, 469) i *gu¹l¹aška* (w p. 465), **vakar¹* – *va¹kar¹*, *va¹kar¹* (w p. 496–497, 522–523), **boukar¹* – *‘boukar¹*’ (w p. 485) zamiast je przenieść na mapę ‘pasterza bydła’, a **kanas¹* i **kanasica* – *ka¹n¹g¹s*, *ka¹n¹sica* (w p. 32) na mapę ‘pasterza świn’.

O pożyczce tureckiej **čoban¹* por. niżej przy nazwach ‘owczarza’.

a. PASTERZ OWIEC, OW CZARZ

Mimo znacznych luk materiałowych w OLA obraz podziału dialektalnego nazw 'owczarza' i 'owczarki' jest dosyć wyraźny (w OLA m. 25a). Siódmy tom OKDA zamieszcza dwie mapy: 'pasterza baranów' (m. 6) i 'pasterza owiec' (m. 7). Niemal w całej Słowiańszczyźnie notowano dla 'owczarza' nazwę **ovbčarь* (od **ovbca*), poza tym kilka innych derywatów od tej samej podstawy, a także nazwy opisowe oraz pożyczki obce. Na mapie tej wydzieliłem osobną postać **ovbčerь* (na Łużycach, na Ukrainie Zakarpackiej i sporadycznie w punktach 374 i 412), którą raczej należy uważać za przekształcenie fonetyczne nazwy **ovbčarь*. Niewątpliwie łuz. *μου̇čer* (235), *μου̇č'er* (237) ma -'er z -'arь. Dziś *wowčer* występuje tylko na Łużycach Górnych, podawanego przez słowniki dłuż. *wojcař* w dialektach dolnołużyckich nie ma (por. SSA II 74). Z Bułgarii **ovbčarь* podaje Tetovska-Troeva 1992: 33–34. Poza tym w Macedonii (p. 106) oraz w Bułgarii (p. 122, 130, 142 oraz w wielu punktach nie objętych siatką OLA (Tetovska-Troeva 1992: 97) występuje formacja z syn-gulatywnym sufiksem *-inь*: **ovbčarinь*.

W zabytkach starsłowiańskich wyrazu **ovbčarь* nie ma. Na południu Słowiańszczyzny najstarsze jego poświadczenia pochodzą z XIV w. (Rusek 1996: 38), czes. *ovčář* notowany jest od końca XIV w. (Stěsl 1052), podobnie pol. *owczarz* (SSp V 704), śl. *ovčiar* od XVI w. (HSSJ III 431), dłuż. *wojcař* od XVI w., głuż. *wowčer* od XVII w. (Schuster-Šewc IV 1682), na wschodzie Słowiańszczyzny dopiero od XVII w., por. strus. *овчарь* (SRJ XI–XVII, t. XII 229), stbrus. *овчарь, овчарь* (HSBM XXI 341), dziś *аѡчарь*, dla ukraińskiego w SSUM brak jeszcze poświadczenia (por. natomiast odsyłacze do stukr. *овчарь* w SUM XVI–VII, t. IV 139, t. V 93).

Z feminativów od **ovbčarь* najpowszechniejsza jest **ovbčarьka*. Notowano ją wszędzie tam, gdzie i **ovbčarь*, jedynie poza dialektami słoweńskimi i chorwackimi. Z Bułgarii powszechnie przytacza nazwę **ovbčarьka* (*оѡчарька, ѡѡчарька, ѡѡчѣрка* itp.) Tetovska-Troeva 1992: 125. W zachodniej części południowej Słowiańszczyzny występuje **ovbčarica* (10, 27, 39–40, 52, serb. 67, 79, 82, 88, 168, 169). Pozostałe feminativa są w OLA zupełnie rzadkie, por. pol. **ovbčara* – *μofčor'a* pejor. (249), **ovbčariχa* – brus. *аѡč'а'рѡχа* (332) i ros. *аѡč'а'р'ѡχа* (822) i *аѡč'а'р'ѡχа* (827).

Wśród innych nazw 'owczarza' utworzonych od podstawy **ovbca* szerszy zasięg ma jedynie notowany powszechnie w dialektach czeskich **ovbčakь* (*vofča:k, ofča:k*). Feminativum **ovbčaćьka* zapisano tylko w p. 204 (*ofča:čka*), ale z pozostałych punktów czeskich brak materiału dla 'owczarki' (w językowo polskim punkcie 207 na czeskim Śląsku występują nawiązujące do terytorium polskiego *μofčor* i *μofčorka*). Czes. *ovčák* występował obocznie z *ovčář* już od XIV w. (Stěsl 1051), a z czasem go w ogóle wyparł: PS III 1243 *ovčář* podaje

jako wyraz rzadki, a SSSJ już go w ogóle nie notuje. W XVI–XVIII w. również słc. *ovčiak* (-á-) oznaczał ‘owczarza’ (HSSJ III 431, w XVII w. występowała też *ovčička* – -á-). Dziś słc. *ovčiak* ma znaczenie ‘owczarek (pies)’. Por. Rusek 1996: 41.

Pozostałe nazwy ‘owczarza’ od podstawy **ovьca* notowano w rozproszeniu lub sporadycznie. Jest to wschodniosłowiański **ovьčarьnikъ* (brus. *оу́чар'нік* – 333, ukr. *оу́чарник* – 440, *оу́чарник* – 481, nieco częściej w Rosji), zanotowany też w polskim punkcie przesiedleńczym (252) i rzadko zapisane feminativum **ovьčarьnica*, dalej pol. **ovьčarьkь* – *ofčarek*, *ofčarek* (246, 254–255, 258–259) bez odcienia deminutywnego, ukr. **ovьčьnikъ* – *wo'večnyk* i *wo'večnyč'a* (404), *o'večnik* (405), ukr. **ovьčьkary* i **ovьčьkariča* – *več'kar*, *več'karyča* (401), ros. **ovьčaručь* – *av'čaruč* (831). Z materiałów spoza OLA należy podać dawny derywat strus. **ovьčuxь* – *oeyux* z poświadczeniami z XI i XV wieku (SRJ XI–XVII, t. XII 230).

Na oznaczenie ‘owczarza’ zanotowano w OLA też kilka nazw opisowych składających się z przymiotników od **ovьca* i rzeczowników **pastuxь*, **pastyrь*, jak **ovьčь pastuxь* na Białorusi, w Rosji i sporadycznie na Ukrainie (437–438, 440), **ovьčь pastyrь* na Białorusi (345, 399), oraz w punktach słoweńskich (18, 146) i w punkcie chorwackim na terenie Austrii (147a), inne zupełnie rzadko, jak **ovьčinj pastyrь* (146a, 234), pol. **ovьčь(jь) pastuxь* – *ov'ecy pastux* (287), pol. **pastuxь ovьčь* – *pastux ov'yc* (320) i *pastux ov'ic* (322). Opisowe nazwy żeńskie zapisano w OLA znacznie rzadziej: **ovьčinjA pastyrica* (146a), **ovьčьjA pastyrica* (147a), **ovьčьjA pastušьka* (287, 344, 408, 438), **ovьčьjA pastušiča* (552, 770), **pastyrьka otь ovьčь* (280), **pastušьka ovьčь* (320, 322).

Odosobnione są takie rodzime nazwy ‘owczarza’, jak **čьgьdьnikъ* (w p. 373, 461, 463) – częstszy dla ‘pasterza bydła’ (por. s. 24), słc. **/agnьčьcarь* – *jaňňáčar* (w p. 216), ukr. **sьgonarь* – *zho'nar* (w p. 443) i ros. **mьlьšьnikъ* – *m'el' ašn'ik* (w p. 631).

Wśród nazw ‘owczarza’ i ‘owczarki’ występuje wiele pożyczek obcych.

Bardzo szeroki zasięg ma pożyczka turecka **čobanь*. Turecka nazwa *çoban* (z pers. *šobān*, starszego *šubān* – Vasmer ESRJ IV 308, Šipova STRJ 369, Skok I 323) została przejęta zarówno na południu, jak i na wschodzie Słowiańszczyzny. Różnice fonetyczne i znaczeniowe wskazują, że są to najpewniej pożyczki niezależne. Na znacznym obszarze południowej Słowiańszczyzny notowano w OLA postać pochodzącą z tur.-osm. *çoban* ‘pasterz’, a także derywaty, w znaczeniu ogólnym ‘pasterz’ (m. 23): *čoban*, *čobanin* oraz *čobanica*, *čobanka* ‘pasterka’ (m. 24) powszechnie w Chorwacji, np. *čoban* (33), *čoba:n* (36), *cobò:n* (42), *čoban*, *čobanin* (45), *čobanica* (45), *coba'nica* (42), *co'banica* (43) oraz w Serbii i Czarnogórze, np. *čòban*, *čòban*, *čòbanin*, *čòbanin*, *čòbanica* (53), *čòbanin*, *čòbà:nka* (81), *čò'banka* (87). W dialektach macedońskich zanotowa-

no ten leksem tylko na terenie Albanii (*čoban*, *čobanka* – 106) i Grecji (*čoban* – 108, *ču¹banin*, *ču¹banka* – 112–113a), natomiast w granicach Macedonii zapisywano rodzime nazwy **pastyr̥* i **ov̥čar̥*. W macedońskim języku literackim *чобан* (i pochodne) występują głównie w poezji ludowej. Pożyczka ta występuje również w języku bułgarskim – *чобán(ин)* (od końca XVIII wieku – Stachowski 1971: 28), a także w języku rumuńskim (*cioban*), albańskim (*çoban*), ngrec. (*τσουμπάνης*) i węgierskim (*csobány*). Notowano ją w OLA również w dialektach wschodniosłowiańskich, głównie na Ukrainie, w pierwotnym znaczeniu ‘pasterz owiec, owczarz’ (m. 25a). Postać ta wywodzi się z pers. *šu* ‘owca’ z sufiksem agentywnym *-bān*. Występuje zazwyczaj w innej postaci fonetycznej – *ča¹ban* (tylko w p. 335 – *ču¹ban*, 506 i 524 – *čo¹ban*, 522 – *š¹o¹ban*, 807 – *č¹iban*). Wskazuje to na dwie niezależne pożyczki: z turecko-osmańskiego *çoban* na południu Słowiańszczyzny oraz z północnych dialektów tureckich, może z krym.-tat. *čoban* (Vasmer ESRJ IV 308, Skok I 332, Škaljić 1989: 178) w dialektach wschodniosłowiańskich. W słowiańskich językach literackich wyraz ten jest znany szerzej, por. np. pol. *czaban* ‘owczarz’ uważany za zapożyczenie wołoskie. Por. Siatkowski 2004a: 54, 70. Wiele szczegółów dotyczących występowania tej pożyczki w słowiańskich językach literackich podaje Rusek 1996: 39–40. Jej wieloznaczność w rejonie Karpat została przedstawiona na osobnej mapie (nr 9) w siódmym tomie OKDA. Tureckiego pochodzenia jest ukr. *vatažnyk* (w p. 500) od ukr. *samaza* ‘stado’ z dawnego czuwaskiego **vatay* ← **uotay* ← sttur. **otay* ‘grupa ludzi’, ‘stado zwierząt’ (Vasmer ESRJ I 278, Šipova STRJ 108, Stachowski, rec.). Zasięgi i znaczenia wyrazów związanych z tym rdzeniem podaje mapa nr 10 w siódmym tomie OKDA.

Pożyczki węgierskie zapisano w OLA przygodnie, nie dają one obrazu ich rzeczywistej znajomości w gwarach słowiańskich. Należą tu:

bača, zapisany sporadycznie na wsch. Morawach i w południowej Polsce, w znaczeniu ‘starszy pastuch owiec’, znany wielu językom na terenie Karpat (jego zasięg i znaczenie w rejonie Karpat podaje mapa nr 11 w siódmym tomie OKDA) – pożyczka zwrotna węg. *bacsa*, *bacsó*, wywodząca się z sch. *bača* (←**batja*) ‘starszy brat’, por. SISE I 24 oraz

juhas i *juhaska*, notowane w OLA głównie na Słowacji i sporadycznie w Polsce, stanowiące zapożyczenie węg. *juhász* ‘pasterz owiec’ od *juh* ‘owca’, znane powszechnie w Karpatach: w słowackim od XVII w. (HSSJ I 534), powszechne w gwarach (SSN I 727), w polskim od XIX w., w gwarach ukraińskich (Stieber AJDŁ 116, AGB IV 205), por. SISE I 588.

W słowackim p. 154 na terenie Węgier zapisano *birka:r* ‘owczarz’ oraz feminativa *birka:rka*, *birka:ška*, będące derywatami od *birka* ‘owca’, którą HSSJ I 133 uważał za pożyczkę z węgierskiego. MachES-2, 54 zaś widzi tu derywat od zawołania na owce *brr*, *byr*, a wyraz węgierski za pożyczkę słowiańską. Szczegółowo o tym zawołaniu por. Siatkowska 1976: 39–40.

Być może pochodzenia rumuńskiego jest ros. **košarʹnikʹ* – *kašarnʹik* (824) od rum. *coșar, coșara*, por. Siatkowski 2004a: 120.

Regionalną pożyczką łużycko-północnopolską jest **šaparʹ*, **šeperʹ* ‘owczarz’ i pochodna **šeperʹka* ‘kobieta pasąca owce’. W materiałach OLA na Łużycach zanotowano **šaparʹ* (*šaparʹ* – 234, 236). Dokładniejszy zasięg dłuż. *šaparʹ*, przeciwstawiającego się rodzimemu głuż. *wowčer, wowčer* podaje SSA II 74. Dłuż. *šaparʹ* jest pożyczką ściągniętą. *schāpar* (Schuster-Šewc III 1406). Jest ona notowana w słownikach dolnołużyckich, które dają też dłuż. odpowiednik słowiański *wojař*, nie mający poświadczenia w gwarach. W północnej Polsce – na Kaszubach zapisano w OLA *šeper* (241, 244), *šiper* (242) ‘owczarz’ oraz *šeperka* ‘owczarka’ (241, 242). Nazwy te notują słowniki kaszubskie (SychSłow V 248–250, Lorentz PW II 444). Jest to pożyczka z niem. *šeper* ‘owczarz’ (PrWb V 80–81), por. Hinze DLK 428. Por. Siatkowski 2004a: 44, 49.

Do geografii zapożyczeń niemieckich niewiele wnosi zanotowana (206) nazwa ‘owczarza’ **valaxʹ*, która jest właściwie zapożyczeniem niem. *Wallach(e)* ‘Wołoch, Rumun’, stanowiącego pożyczkę z ros. *волух*, co wywodzi się z **Volchʹ*, przejętego z germ. **walχa-* (Vasmer ESRJ I 269, MachES-2, 675–676, ESUM I 323, ESBM II 34, 36).

b. PASTERZ BYDŁA

Zebrane w OLA materiały wykazują znaczne luki, co utrudnia ich uogólnienie i interpretację (mapa 25b).

Nazwy ‘pasterza bydła’ motywowane są przez słowa oznaczające ‘bydło’ i ‘trzodę bydła’ oraz przez takie nazwy, jak **korva* ‘krowa’, **volʹ* ‘wół’ i **tele* ‘cielę’. Poza tym występuje kilka pożyczek obcych. Zebrany materiał pokazuje znaczne zróżnicowanie podstaw motywacyjnych w poszczególnych regionach i nie jest w pełni porównywalny. Uzupełnienie luk w pewnym stopniu umożliwiają materiały spoza OLA.

Najpierw należy wspomnieć o nazwach związanych z **čerda* ‘trzoda’ – **čerdʹnikʹ* i **čerdʹnica*, występujących głównie w dialektach ukraińskich oraz **čerdarʹ* i **čerdarʹka*, notowanych na Ukrainie Zakarpackiej, a także z podstawą **skotʹ* ‘bydło’, jak **skotakʹ* i **skotačʹbka*, **skotarʹ*, **skotarʹka*, **skotʹnikʹ* i **skotʹničʹbka*, o których wspominałem już wcześniej w związku z tym, że często stanowią one nazwy ogólne ‘pasterza’ i ‘pasterki’ (por. wyżej). Por. również czes. nazwę *hona:k* (w p. 176, 206), notowaną też jako nazwa ogólna ‘pasterza’.

Od psł. i niemal ogśłow. **govędo* ‘bydło rogate’ (ESSJ VII 74–75, SP VIII 153) nazwę ‘pasterza bydła’ **govędarʹ* utworzyły tylko języki południowo-słowiańskie: w języku bułgarskim jest ona poświadczona od XIV wieku,

a z obszaru serbsko-chorwackiego dopiero od XVII wieku (RHSJ III 334), por. Rusek 1996: 36–37. W OLA notowano powszechnie **govedarъ* i odpowiednie feminativa z Bułgarii (materiał pochodzi z pracy Tetovskiej-Troeviej 1992: 32, 124–125), Macedonii i Serbii, sporadycznie z Chorwacji, np. bułg. *gove'dar*, *guve'dar*, *guve'dar'*, *guvi'dar* i *guve'darin*, *guvi'darin*, *guj'darin* oraz feminativum *gove'darka*, *guve'darka*, *guvi'darkə* – por. w RBE III 248 *zovedáp*, *zovedápka*, mac. *govedar*, *gove'dar*, w p. 109 *goven'dar* i feminativum *goven'darka* w p. 108 – por. w RMJ I 104–105 *zovedap*, *zovedapka*, serb. *govédar*, *govedà:r*, *gove'dar* i *govedà:rka*, *gove'darka*, chorw. *gove'da:r* i *gove'da:rka* (w p. 26) zapisane na pytanie o ogólną nazwę ‘pasterza’ (SI 2036) i ‘pasterki’ (SI 2038) – por. sch. *govèdâr* i *govèdârka* (RHSJ III 334–335, RSHJ III 404–405) oraz chorw. *govedarica* (w p. 39) – por. sch. *govedàrica* (RHSJ l.c., RSHJ l.c.).

W materiałach spoza OLA w słowniku Stulicia pojawiają się współrdzenne nazwy ‘pasterza bydła’: *gòvedalac*, *gòvedaonik* oraz *govèdârnik*, które RHSJ l.c. uważa za słabo uzasadnione, a u Vuka feminativum *govedàruša* (RHSJ l.c., RSHJ l.c.).

Tetovska-Troeva 1992 podaje kilka dalszych nazw ‘pasterza bydła’, których w materiałach OLA nie zanotowano, jak **dobyťčarъ*, **dobyťčarъka* głównie z dialektów centralnobułkańskich (s. 32 i 125), m.in. z punktów pokrywających się z siatką OLA: *dobi'čar*, *dobi'čarka* (121), *dubi'čar*, *dubi'čarka* (124) – *добуџап* notuje też RBE IV 137 i BER I 401 s.v. *добуџк*, **stadarъ* – *смадáp* z dialektów koło miejscowości Asenowgrad, Ardino i Smoljan oraz po greckiej stronie koło Ksanti (s. 35), **stadъnikъ* (*s'tadnik*) z dialektów północno-zachodnich i z okolicy m. Koteł (s. 83, 86), **stokarъ* – *смокáp* z dialektów południowo-zachodnich (okolice miejscowości Samokow, Stanke Dimitrow, Kjustendił, Ichtiman – s. 35), z czym łączy się sch. *stòčar* zapisany u nas jako nazwa ogólna ‘pasterza’ (por. s. 20), por. też polskie odosobnione *bydląś* i *bydlarka* z Grębowa koło Tarnobrzegu (313), mające poświęcenie w pol. dial. *bydlarz* ‘pasterz bydła’ w SGPA II 266–267 spod Opoczna oraz z Kaszub i dialektów sąsiednich oraz w *bydlarka* właśnie z Grębowa.

Wśród nazw specjalistycznych najrozleglejsze zasięgi mają nazwy motywowane przez **korva* ‘krowa’. Siódmy tom OKDA podaje 3 mapy specjalistyczne ‘pasterza bydła’: 1. ‘pasterz krów’, 2. ‘pasterz wołów’, 3. ‘pasterz cieląt’. Wśród derywatów sufiksalnych najczęstszy jest **korvJarъ* (*J* → \emptyset), notowany w OLA z dialektów południowosłowiańskich i zachodniosłowiańskich. Przeważa postać **korvarъ* i feminativa **korvarica* lub **korvarbka* (*b* → ь). Zasięgi te potwierdzają materiały spoza OLA, por. bułg. u nas *krav'ar*, *krav'ar*, *krav'ar'*, *krav'arin* – oraz w RBE VIII 119 *кравáp*, mac. *kravar* (93) – w RMJ I 360 *кравap*, sch. *kravoà:r* i *krava'rica* (27), *krav'ar* i *krava'rica* (32),

kràva:r i *kràva:rka* (55, 152) – w RHSJ V 487 i RSHJ X 390–391 *krāvâr* i *krāvārica*, rzadziej *krāvārka*; znana jest też sporadyczna sch. nazwa żeńska *краваруша* z początku XX wieku – RSHJ l.c.), słwn. *krawa:r* (7), *kr'va:r* i *krava'rica* (10) – u Plet I 459 i w SSKJ II 475 *kravár*, *kravaríca*. Występujący u nas czes. *kravař* (178, 202, 205, 206) i *kravarka* (202), *kravařka* (205, 206) notowany jest w języku czeskim od początku XV w. jako n. m. *Kravaři*, *Kravary* (GbSI II 136), później *Kravaře* i jako apelativum *kravař* oraz *kravařka* (Jg II 175, SSJČ I 991). Słowackie zapisy *krava:r*, *kravg:r*, *kraviar* oraz *krava:rka*, *kraviarka* należy uogólnić jako **korvarb*, i **korvarbka*, a dyftong *ia* traktować jako kontynuant długiego *a*. Słc. *kraviar* poświadczony jest od początku XVII wieku (w zapisach *-iar*, *-ár*, *-ír*, por. HSSJ II 132, SSJ I 765. W materiałach spoza OLA nazwę **korvarb*, **korvarbka* znajdujemy jeszcze w językach łużyckich, por. głuź. *kruwař*, *kruwařka* (Pful 294, Kral 179, Rězak 593), później *kruwar*, *-rja*, *kruwarka* (Jakubaš 153, NHSS I 395) i dłuż. *krowař*, *krowarka* (Muka I 701, Starosta 196).

Postaci **korvarb*, **korvarbka* występują w OLA tylko na terenie polskim: *kr'v'j'o's's* – 249, *krovjař* i *krovjarka* – 250, *krovjař* – 251). Szerszą znajomość postaci *krowiarz* (*kro v'ar*) i *krowiarka* w gwarach polskich (głównie na północy) potwierdzają np. SGPK II 483, GórnMalb II/1, 191, AJKLW IV 73, m. 396, SychSłow II 264, ale Lorentz PW I 382–383 obok częstszych *kró'v'ar*, *kró'v'arka* podaje też *krowař* z twardym *v*. Pol. *krowiarz* (dziś przestarzały, por. SJPD III 1161) poświadczony jest od XVI wieku, *krowiarka* później (SP XVI, t. XI 266, następnie L II 506, SWil I 549, SW II 564). Nawiązanie do pol. **korvarb* znajdujemy sporadycznie w materiałach spoza OLA: *kravjoř*, *kravjorka* na czeskim Śląsku (Kott VI 722) oraz *коров'яр* i *коров'ярка* u Werchratskiego od Łemków (Hrinč II 285).

Ze wschodniej Słowiańszczyzny zapisy derywatów od **korva* są bardzo skromne. Należą tu: nie mający innych poświadczeń w znaczeniu 'pasterz kłów' ros. **korvjakb* – *korov'jak* (w p. 631) oraz ros. **korv'nikb* – *ko'rovn'ik* (w p. 577) i nieco częstsze feminativum **korv'nicb* – *ko'rovn'ica* (611), *ko'rovn'icə* (657 i podobnie w p. 742, 844). Dwie ostatnie nazwy są dobrze poświadczone w języku rosyjskim, por. ros. *корóвник*, *корóвница* od XVI w. (SRJ XI–XVII, t. VII 335, SRJ XVIII, t. X 179, Dal II 167 i SSRJ V 1449) – dziś *корóвник* i *корóвница* są przestarzałe (Ožegov 260) i ukraińskim, por. ukr. *корівник* (SUM IV 291) i *корівниця* (Hrinč II 284, SUM l.c.).

Z materiałów spoza OLA należy jeszcze zwrócić uwagę na neologizm czeski (od czasów Veleslavína) **korvakb* – *kravák* (Jg II 174–175, Kott II 808, VI 721), dziś tylko gwarowy (PS II 357, SSJČ I 991). W XVII–XVIII wieku *kravák* był notowany także w języku słowackim (HSJ II 131).

Na oznaczenie 'pasterza bydła' zanotowano w OLA wiele nazw opisowych składających się z przymiotników od **korva* i rzeczowników **pastuřb*,

**pastyr̥b*, jak **korv̥b pastux̥b* w kilku punktach w Rosji, **korv̥b pastyr̥b* w punktach słoweńskich (18, 146, 148), **korvetj̥b pastux̥b* w Polsce (287) i na Białorusi (343, 361), **korvetj̥b pastyr̥b* na Łużycach (235) i na Białorusi (345, 394), **korv̥bšk̥b pastyr̥b* na Słowacji (209, 220), **korv̥bšk̥b pastux̥b* na Białorusi (355), rzadziej nazwy żeńskie **korvj̥A pastyr̥ica* w Słowenii (18), **korvetj̥A pastyr̥ka* na Łużycach (235) i **korvetj̥A pastu̥ška* w Polsce (287) i na Białorusi (361).

Nazwy związane z **vol̥b* ‘wół’ zapisywano w OLA dosyć rzadko, mimo tego dają one pewien obraz ich zasięgu i zróżnicowania wewnętrznego.

Nazwę **volovar̥b* (z sufiksem *-ar̥b* od formy liczby mnogiej **volove*, a według RHSJ XXI 288 złożenie od **vol̥b* i **varovati* ‘pilnować’) zanotowała jako powszechną w całej Bułgarii Tetovska-Troeva 1992: 32 (*volov̥'var*, *vulov̥'var*, *ulu'var*, *ulu'var*, *ul'var*). Potwierdza ją RBE II 361–362 przytaczając *воловар̥* i *воловар̥ка* ‘pasterka’ oraz sporadyczny i przestarzały *воловар̥рин*. Do kompleksu tego nawiązują mac. *воловар* i *воловарка* podawane przez RMJ I 77. Należy tu także *volovar* oraz *volovarče* z regionu Skopska Crna Gora (RHSJ XXI 288). W materiałach OLA mamy ponadto *volov̥'var* i *volov̥'var'ka* z Ukrainy Zakarpackiej (465), co znajduje potwierdzenie w podawanym z tych stron *воловар̥ь* przez Hrinč I 250 oraz w *воловар̥* u Żelechowskiego (ESUM I 399). Do kompleksu tego nawiązuje jeszcze dial. śl. *voloviar* i *voloviarka* (SSJ V 145).

Nazwa **volar̥b* ‘pasterz bydła’, zapisana u nas rzadko i w rozproszeniu, ma dosyć szeroki zasięg, który potwierdzają materiały spoza OLA. Jest to często wyraz wieloznaczny: oprócz uwzględnianego tu znaczenia ‘człowiek pasący (dogładający) woły’ miewa także znaczenie ‘handlujący wołami’, ‘używający wołów do pracy’. Należą tu: słwn. *volár*, *-rja* i nazwa żeńska *volarica* (u nas: *wo'la:r* – 10, *uo'la:r* i *vola'rica* – 12) Plet II 783, SSKJ V 485, sch. *vòlār* (u nas: *vòla:r* – 54 i *vo'la:r* – 152) z licznymi poświadczeniami od XVI wieku i nazwa żeńska *volàrica* (RHSJ XXI 283–284, RSHJ II 769–770), śl. *voliar* i *voliarka* (u nas: *vola:r*, *vol'jar*, *vol'ar* i *vol'arka*) SSJ V 142, ukr. u nas *wo'lar* (468) – w języku ukraińskim oprócz dialektalnej formy *волар̥ь*, *волар̥* (Hrinč I 249 z Galicji, ESUM I 399) występuje też uważany za literacki *воляр̥* (Hrinč I 253, SUM I 736). Z materiałów spoza OLA można tu dodać jeszcze czes. *volař* i *volařka*, znane co najmniej od czasów Dobrowskiego (Jg V 156, Kott IV 777, PS VI 1111), dziś uważany za dawny i regionalny (SSJČ IV 132), głuź. *wołař* i *wołařka* (Pful 833, Kral 700), *wołar* (Jakubaš 419), dłuź. *wólař* i *wólařka* (Muka II 914, Starosta 567) oraz pol. *wolarz* (u L VI 380 bez cytatu), później notowany w tym znaczeniu obok form *wolarek* i nazwy żeńskiej *wolarka* w SWil II 1887 i w SW VII 686, dziś przestarzały (SJPD IX 1226). W podanych przykładach dominuje postać **volar̥b*, natomiast **voljar̥b* (z pierwotnie miękką spółgłoską przed sufiksem *-ar̥b*) występuje tylko w języku

polskim i obocznie w ukraińskim w formie uważanej za literacką, natomiast zapisy słowackie *vol'iar* – 217 i *vol'ar* – 228 można traktować różnie.

Odosobniony w OLA zapis złożenia **volopasъ* na Białorusi (*vata'pasы pl.* – 343) ma liczne nawiązania w językach słowiańskich, gdzie jest ono jednak zapewne rzadkie, por. brus. *валана́с* (ESBM II 32), ukr. *волопа́с* (SUM XVI–XVII, t. IV 209, SUM I 730), ros. *волопа́с* (SRJ XVIII, t. IV 301, Dal I 238), dziś przestarzały (SSRLJ II 607), pol. *wołopas* (L VI 385, SWil II 1889, SW VII 694), przejęty ze Słownika Lindego czes. *volopas* (Jg V 161), sch. *volopas*, traktowany jako rusycyzm (RHSJ XXI 288).

Z materiałów spoza OLA można przytoczyć jeszcze kilka dalszych derywatów od **volъ* oznaczających ‘pasterza bydła’, jak czes. **volakъ* – *volák* od XVI wieku (Veleslavín), por. Jg V 156, Kott IV 776, PS VI 1111), dziś uważany za dawny i regionalny (SSJČ IV 132), **volovikъ* – strus. *воловикъ* z XVI–XVIII w. (SRJ XI–XVII, t. II 317, SRJ XVIII, t. IV 41), później raczej ‘poganiacz wołów’ i in. (Dal I 238, SRNG V 45, SSRLJ II 606) i ukr. dial. *воловік* (Hrinč II 232, ESUM I 399, SUM I 727), pol. *wołowiec* (**volovъsъ*) z XVI–XVII w. (L VI 386, SWil II 1890, SW VII 695), poświadczony też w SGPK VI 154, strus. *воловникъ* z XVII w. (SRJ XI–XVII, t. II 317), ukr. *воловникъ* z XVI w. (SUM XVI–XVII, t. IV 208) i pol. *wołownik* (SWil II 1890, SW VII 695).

Ze wschodniej Słowiańszczyzny zapisano w OLA specjalną nazwę oznaczającą ‘pasterza cieląt’, ‘człowieka dogląającego cielęta’ **telętnikъ* w 6 punktach na terenie Rosji (*t'e'l'at'n'ik*, *t'a'l'atn'ik* itp.) i Ukrainy (*t'ɫ'atnyk* – 463) i częściej nazwę żeńską **telętnica* w 16 punktach na terenie Rosji (*t'e'l'at'n'ica*, *t'i'l'at'n'ica* itp.) i Ukrainy (*te'l'atnyc'a*, *ty'l'atnyc'a* itp.), m.in. w tym znaczeniu znane są również te nazwy we wschodniosłowiańskich językach literackich, por. ros. *телятник* (znaczenie drugie) i *телятница* (SSRLJ XV 234), ukr. *телятник* (znaczenie drugie) i *телятниця* (SUM X 65) i brus. *цялятник* (znaczenie drugie) i *цялятниця* (TSBM V/2, 281). Analogiczne formacje, choć z innymi sufiksami, znajdujemy na południu Słowiańszczyzny. Tetovska-Troeva 1992: 35, 126 podaje nazwy (nie naniesione na mapę OLA), pokrywające w rozproszeniu właściwie całą Bułgarię (nie tylko w punktach zgodnych z siatką OLA) i występujące również na terenie Grecji oraz pod Łozengradem w Turcji: najczęściej **telčarъ* (115–116, 121, 131–133, 137, 140, 142) – od **telъsъ* i **telčarъka* (115–116, 133, 140, 142), np. *tel'čar*, *ti'l'čar*, *tel'čar*, *tel'čar*, *ti'l'čar*, kilkakrotnie **teličarъ* – od **telicъ* lub **telica* fem.: *telečar* – 114, *teličar* – 129 i **teličarъka*: *telečarka* – 114, *teličarka* – 129, *teličarkə* – 128), sporadycznie w płd.-zach. Bułgarii **teljarъ* (*te'lar* – 132) i **teljarъka*: *te'larka* – 132 oraz *te'l'arka* w Baczewie koło Razłogu. Niektóre z tych formacji mają dalsze nawiązania, por. bułg. *телчар* i *телчарка* (RSBKE III 395, BTR⁴ 964), mac. *телчар* (RMJ III 370), sch. *telčar* z XIV w. z Prizrenu

i jako nazwa terenowa *Telčar* na wyspie Krk (RHSJ XVIII 182–183) oraz słwn. *tělčar*, *-rja*, a także *teličar* w znaczeniu ‘handlujący cielętami’ (Plet II 660–661).

W OLA zanotowano kilka zupełnie odosobnionych rodzimych nazw specjalistycznych, dla których mamy jednak poświadczenia w materiałach spoza OLA, często dokładnie z tego samego regionu. Należą tu: słc. *jalovā:r* i *jalovā:rka* w p. 216 – por. słc. *jaloviar* ‘pasterz jałowic (młodych krów)’ znany od XVII w. (HSSJ I 513), notowany jako regionalny w SSJ I 630, a w SSN I 713 spod Prešova – por. też analogiczny bułg. *яловицар* z pñ.-zach. Bułgarii (Tetovska-Troeva 1992: 32), słc. *junča:r* w p. 213 – por. słc. *junčiar* ‘pasterz młodego bydła’ od *junec* ← **junьсь* ‘młody byk’, znany od XVII w. (HSSJ I 534), notowany jako ludowy w SSJ I 654, a w SSN I 728 z zach. Słowacji koło miejscowości Malacky. Nazwy ‘pasterza młodego bydła’ przedstawia osobna mapa (nr 5) w siódmym tomie OKDA.

Do archaicznych nazw ‘pasterza’ **nutarь*, **nqtarь* od **nuta*, **nqta* ‘bydło’, znanych z języka połabskiego i słoweńskiego, w materiałach OLA brak jakichkolwiek nawiązań. Wywodzący się od tego rdzenia strus. *nutьnikъ* (z **nutьnikъ* lub **nqtьnikъ*) z XVI w. (por. też SRJ XI–XVII t. XI, 448) oznaczał ‘handlarza bydłem’ (por. Rusek 1996: 37–38).

Wśród nazw ‘pasterzy bydła’ występuje kilka pożyczek węgierskich i rumuńskich związanych z pasterstwem górskim.

Do pożyczek węgierskich należą (por. Siatkowski 2004a: 91–92, 94):

gul'aš zanotowany w słowackim punkcie 156 (i feminativum *gul'aška*) na Węgrzech, na Ukrainie Zakarpackiej (*gul'aš* 469, 485, a w 465 i feminativum *gul'aška*) oraz w znaczeniu ‘pastuch świń’ w słoweńskim punkcie 149 (*gul'a:š*) na Węgrzech. SSN I 521 notuje *guliaš* ‘pastuch świń’ sporadycznie spod Trebiszowa i Trenczyna, ale powszechniej w znaczeniu ‘człowiek opiekujący się krowami w majątku’. Jako gwarowe ESUM I 617 podaje ukraińskie *gúljaš* i *gúljaška*. Jest to pożyczka węg. *gulyás*, *gulás* ‘pasterz bydła’ od *gulya*, *gula* ‘bydło’, ‘stado bydła’, poświadczona na terenie serbsko-chorwackim z XVIII–XIX wieku (Mihajlović GRSR 130, Hadrovics 1985: 247), znana też w języku rumuńskim jako *gulés* (Tamás 1966: 393).

čordaš z pñ.-zach. Chorwacji (40–41: *č'òrdaš*, *č'òrdaš*, feminativum *č'òrdašica*) stanowi pożyczkę węg. *csordás* ‘pasterz wołów’ od *csorda* ‘trzoda’, znaną na terenie serbsko-chorwackim od XVIII w., wraz z zapożyczoną podstawą *csorda* ‘trzoda’ (Mihajlović GRSR 760, Hadrovics 1985: 181–182).

bojta:r zapisany sporadycznie na południu Słowacji (211), znany jest głównie na południu Słowacji środkowej, ale rzadziej też zachodniej i wschodniej (SSN I 141). Poświadczony w słowackim od XVIII w. (HSSJ I 144) stanowi pożyczkę węg. *bojtár* (zapewne ze śrwniem. *wahtaere* ‘Wächter’),

znaną też na terenie serbsko-chorwackim (por. Hadrovics 1985: 151). W nowszych czasach został przejęty do rumuńskiego jako *boitár* (Tamás 1966: 134). Zasięg tej nazwy w znaczeniu ‘pomocnik pasterza owiec’ przedstawiają dwie osobne mapy (nr 8 i 12) w siódmym tomie OKDA.

Wpływy rumuńskie występują w 9 punktach ukraińskich graniczących z rumuńskim obszarem językowym. Zanotowano tu przede wszystkim nazwy związane z dwoma rdzeniami pochodzenia rumuńskiego:

**vakarь*, też jako ‘pasterz (nazwa ogólna)’ (m. 23), a także ‘pasterz bydła (kobieta)’ oraz derywat **vakarьka* w tym znaczeniu. Zapisano je w punktach: 487 – **vakarь*, 496 – **vakarь*, **vakarьka*, 497 – **vakarь*, 498 – **vakarь*, 522 – **vakarь*, 523 – **vakarь*, 524 – **vakarь*, **vakarьka*. W języku ukraińskim jest to gwarowa pożyczka rum. *văcăr* ‘pasterz’, wywodząca się z łac. **vaccarius* ‘ts.’ od *vacca* ‘krowa’ (ESUM I 321 z dalszą literaturą).

**boukarь* jako ‘pasterz (nazwa ogólna)’ (m. 23) oraz **bouharь* ‘pasterz bydła’ (m. 25b) i derywat **boukarьka* ‘pasterz bydła (kobieta)’. Zapisano je w punktach: 171 – **bouharь*, **bouharьka* oraz 485 – **boukarь*, **bouharь*. Do języka ukraińskiego *босзárь* został zapożyczony już w XVII wieku z rum. *bouár* (tak w Mołdawii), *boár*, pochodzącego z łac. *bovārius* ‘wołowy’ od łac. *bōs* (*bovis*) ‘byk’. Jest to wyraz prapokrewny ze słow. **govědo* ‘bydłę’ (ESUM I 218 – z dalszą literaturą). Podawanej przez ESUM l.c. pol. dial. formy *bouhar* ‘pasterz’ w SGPA nie ma.

Dokładniej zasięgi przedstawionych tu pożyczek obcych na terenie Karpat przedstawiają mapy nr 1–3 w siódmym tomie OKDA.

Pozostałe pożyczki obce odnoszące się do ‘pasterza bydła’ są zupełnie rzadkie. Są to dwa zapożyczenia niemieckie: *švajcer* (z niem. *Schweizer* ‘Szwajcar’) zapisany w punkcie przesiedleńczym pod Złotowem (249), który ma nawiązanie w tym znaczeniu na północy Wielkopolski i koło Kościana (AJKLW IV 72–73, m. 396 – częściej w znaczeniu ‘mężczyzna dojący krowy’), dawniej w języku polskim ‘portier, odźwierny’, por. Siatkowski 2004a: 45, 49 i *majerica* (*má:jerica*) ‘pasterka bydła’ i jako nazwa ogólna ‘pasterka’ z punktu słoweńskiego 7 od niem. *Meier* m.in. ‘pasterz’ – słwn. *majer* ‘pasterz alpejski’ poświadczony jest od XVI wieku, dziś słwn. *majer* ‘pasterz górski’ i *majerica* ‘pasterka górska’ są przestarzałe, por. Siatkowski 2004a: 37, 49. Poza tym w punkcie rosyjskim na terenie Litwy (525) zapisano zapożyczenie litewskie – *še'r'ik* z litew. *šėrikas*.

Nazwy *biškar* i *biš'karka* z macedońskiego punktu 111 umieściłem na mapie ‘pasterza bydła’ próbując zinterpretować je jako nazwy rodzime. Najpewniej jednak odnoszą się one do ‘pastuchów świń’, por. mac. *бишкар* ‘pastuch świń’ (RMJ I 36) i stanowią derywaty od mac. *бише*, *бишка* ‘prosię’, wywodzących się z alb. *bishë* ‘zwierzę, drapieźnik’, które z kolei stanowią pożyczki z włoskiego (por. BER I 51).

c. PASTUCH ŚWIŃ – ŚWINIARZ

Zebrany materiał wykazuje znaczne luki, zwłaszcza na Łużycach, w Czechach (z Morawami) i w zachodniej części południowej Słowiańszczyzny. Przy uwzględnieniu materiałów spoza OLA obraz nazw 'pastucha świń' (nieraz 'hodowcy świń') w Słowiańszczyźnie jest jednak dosyć jasny (m. 25c). Występują tu przede wszystkim derywaty sufiksalne od **svinja*, złożenia **svinopasъ* i **svinъ=opasъ*, nazwy opisowe składające się z przymiotników od **svinja* i nazw ogólnych 'pasterza' (**pastuxъ*, **pastyrъ*). Poza tym spotyka się kilka nazw mało specjalistycznych oraz kilka pożyczek obcych.

Wśród derywatów sufiksalnych od **svinja* najpowszechniejszy jest **svinJarъ* i feminativa **svinJarъka*, **svinJarica* (*J* → \emptyset). Postać **svinarъ* panuje we wschodniej Słowiańszczyźnie, na południu i na zachodzie występują w różnym nasileniu dwie postaci: **svinarъ* (zwłaszcza przy uwzględnieniu materiałów ze źródeł historycznych) oraz **svinjarъ* (zapis z *j* sygnalizuje miękkość spółgłoski poprzedzającej sufiks *-arъ*). Przedstawię materiał OLA zestawiając go z materiałami spoza naszego Atlasu.

Ze Słowenii mamy tylko jeden zapis *svi'jǎ:r* (17), por. jednak u Plet II 611 i w SSKJ IV 1035 *svinjár*, *svinjarica*, *svinjárka*. Na terytorium serbsko-chorwackim dominuje u nas **svinjarъ* i **svinjarica*, **svinjarъka*, np. *sviñà:r*, *sviñà'rica* (27), *sviñā:r*, *sviñà'rica* (40), *sviña:r*, *sviña:rka* (55), ale sporadycznie pojawia się też **svinarъ*, **svinarica*: *svinǎ:r*, *svina'rica* (35), *svi'nar*, *sfina'rica*, *svina'rica* (168) – w słownikach występuje tylko *svinjār*, *svinjarica*, rzadziej *svinjarka*, zapisywane też jako *sviñâr*, *sviñàrica*, nazwa osobowa *Sviñar* i nazwa miejscowa *Sviñari* od XIV w., też nazwy wielu wsi *Sviñarevo* i *Sviñarica* (RHSJ XVII 305–306). Z dialektów macedońskich mamy tylko zapisy formy **svinjarъ* (*sviñar* – 92, 97, 101–102) – por. też mac. *свињар*, *свињарка* (RMJ III 162). Z terenu Bułgarii zapisy nazw **svinJarъ* (**svinarinъ*) i **svinJarъka* u Tetovskiej-Troeviej 1992: 34, 98, 126 pokrywają całą Bułgarię z poświadczeniami nie tylko z punktów zgodnych z siatką OLA. Zapisy z twardym *-n-* – **svinarъ*, **svinarinъ* (tylko w tej postaci: *sfī'narin* 130–131, *svi'narin* 134–135, 141), **svinarъka* dominują w części wschodniej po punkty OLA 124, 128, 134, ale pojawiają się też i na północnym zachodzie (*svi'nar*, *svi'narka* – 115, *svi'narka* – 116) oraz na południowym zachodzie (*svi'nar* – 126). Według Tetovskiej-Troeviej l.c. *s'vinar* charakterystyczny jest dla dialektów południowo-zachodnich. Twarde *-n-* notuje Tetovska-Troeva też z Banatu (*svi'nar*, *svi'nark'ə*) oraz z terenu Grecji (*svi'narin*, *svi'nar'ən*, *svi'narka*). Postaci z miękkim *-n'* występują głównie w zachodniej Bułgarii (*svi'n'ar*, *svi'n'arka* – 114, 117, 119, 121, 122, *svi'n'ark'a* – 118), ale obocznie też dalej na wschód (*svi'n'ar* obok *svi'narkə* – 140). W tej sytuacji – ze względu na twarde *n* w dialektach wschodnich, w których częściej zachowuje się

miętkość spółgłosek – postać **svinarь* w bułgarskim należy chyba uznać za pierwotną. W języku literackim ustaliły się formy twarde *свинър*, *свинърка* (RSBKE III 166, BTR⁴ 867).

Z dialektów czeskich i łużyckich w znaczeniu ‘pastuch świń’ w OLA nie zanotowano ani jednego derywatu od **svinja*. Materiały spoza OLA pokazują, że na terenie czeskim występowały obie postaci: **svinarь* i **svinjarь*. Jg IV 107 ma tylko formę *sviňarь*, *sviňarьka*, ale obie *svinař* i *sviňarь* podaje Kott III 803 (też *svinařka*), PS V 957 (*svinař* uznaje za przestarzałą) oraz SSSJ uznając obie za przestarzałe: *svinař* (z Čelakovskiego) i *sviňarь* (z Holečka). Na pierwotną w języku czeskim postać **svinarь* wskazują nazwy miejscowe oznaczające wsi należące do świniarzy ‘hodowców i handlarzy świń’, jak *Svinaře* (poświadczona od ok. 1088 r.) na wschód od Berouna pod Pragę, *Svinary* (od XIV w.) koło Hradca Králové i pobliskie *Svinárky* (od XVI w.) oraz w środkowych Czechach *Svinařov 1.* (od 1360 r.) koło Rakownika i *Svinařov 2.* (od 1328 r.) na płd. zachód od miejscowości *Slaný*, por. Profous MJČ IV 252. W zapisach tych miejscowości konsekwentnie występuje *n* twarde, jedynie dla miejscowości *Svinary* w 1548 pojawia się sporadycznie wtórna postać *Sviňarky*.

W źródłach łużyckich znalazłem tylko postać **svinjarь*, por. głuź. *swinjerь*, *-rja* (Pful 692, Kral 576), *swinjer* (Jakubaš 356) i dłuź. *swiňarь*, *-ra* (Muka II 586–587), *swinjarь* (Starosta 483).

Na Słowacji zanotowano w OLA tylko *sviňjar* w p. 214, 217 (występują tu na znacznym terenie pożyczki obce, por. s. 34–35), co potwierdzają zapisy tego wyrazu w języku słowackim od XVII wieku: w HSSJ V 585 *sviniar* [-ia-, -á-] i dzisiejsza postać literacka *sviniar* (SSJ IV 371). Formy te najpewniej kontynuują pierwotne **svinjarь*, choć możliwy jest także rozwój *a* (długiego) w dyftong *ia*, który mógł spalatalizować poprzedzającą spółgłoskę.

Z dialektów polskich zapisano w OLA wyłącznie postaci **svinjarь*, **svinjarьka* z miękkim *ń*, np. *śvíňaš*, *śvíňoš*, *śvíňoš*^š, *śfyňoš*, *śf iňaš*; *śvíňarka*, *śvíňo^hrka*, *śfyňarka*, *śf iňarka* (sporadycznie **svinjara*: *śv' iňo^hra* – 249, *śfyňgra* – 293). Tylko postać *świaniarz* ma także SGPK V 370. Historycznie jednak w języku polskim występowały postaci obie, por. w SS^tp IX 72 *świniarz* i *świnarz*, stpol. nazwy osobowe *Świnarski* i *Świnary* (SSNO V 407) i nazwę miejscową *Świnary*, przy czym za wcześniejszą należy uznać dziś zapomnianą formę z twardym *-n-* (por. SISE II 421, s. *koniuch*).

W całej Słowiańszczyźnie wschodniej w materiałach OLA występują, choć w rozproszeniu i z lukami, formy **svinarь* i **svinarьka* z twardym *-n-* (też w sporadycznej formacji brus. *s'v'ina^hryxa* – 332). Zachodnią granicę form z twardym *-n-* na Białorusi wyznacza złożenie **svinopasь* (*s'v'ina^hpas* – 343, *svyno^hpas* – 362, *sv'ino^hpas* – 363) wobec pol. *śv' iňopas* (307). Poza tym na pograniczu polsko-białoruskim występują nazwy opisowe **svinęjB/svinB pastuχь* (por. niżej). Wahania zanotowano w p. 383 na Polesiu (*svi^hnar*

i *svi'n'arka*), w ukraińskim punkcie 401 (*svi'n'er*, *svy'n'arka*, *svy'narka*) oraz w punkcie rosyjskim pod Pskowem (*sv'ino'pas* i *sv'i'n'ark'i* pl. – 606). W źródłach pisanych ze wschodniej Słowiańszczyzny występują tylko formy z twardym *-n-*: **svinarь*, **svinarьka*, por. ros. *свинарь* od XVII w. (SRJ XI–XVII, t. XXIII 162), później *свинарь*, *свинарка* (Dal IV 150, SSRLJ XIII 366–367), ukr. *свинарь*, *свинарка* (Hrinč IV 106, SUM IX 70), brus. *свінар*, *свінарка* (TSBM V/1, 91).

W sumie za pierwotną w Słowiańszczyźnie należy uznać postać **svinarь*, a miękkie *-ń-* przypisać późniejszemu wpływowi wyrazu **svinja*.

Inne derywaty sufiksalne od **svinja* oznaczające 'pastucha świń' mają ograniczone zasięgi lokalne lub są zupełnie sporadyczne.

Pol. **svinjarьkь*, występujący w rozproszeniu w środkowej i północnej Polsce (*śfińarek*, *śv'inaarek*, *śfyńarek*), jest notowany też przez SGPK V 370 oraz w słownikach SWil II 1685, SW VI 750, SJPD VIII 1364 w znaczeniu 'chłopiec pasący świnię'. Jako deminutivum od słwń. *svinjar* podaje *svinjarék* też Plet II 611.

Nazwę **svinJarьnikь* (*J* → *ϕ*) 'pastuch świń' zanotowano w rozproszeniu na Ukrainie: *svi'narnik* – 423, *svy'narnyk* – 454 i w Rosji (też **svinarьnica*): *s'v'i'narn'ica* – 525, 658, *s'v'i'narn'ik* – 577, 692, 821, *s'v'i'n'arn'ik* – 770 z miękkim *-n'*. W językach literackich na wschodzie Słowiańszczyzny derywat ten ma znaczenie 'chlew dla świń', por. ros. *свинарник* (od XVII w. – SRJ XI–XVII, t. XXII 162, Dal IV 150, SSRLJ XIII 366), ukr. *свинарник* (Hrinč IV 106, SUM IX 70), brus. *свінарник* (TSBM V/1, 91).

W rozproszeniu zanotowano we wschodniej Słowiańszczyźnie rzadkie nazwy: **svinjuхь* (w legendzie mapy podano w innej konwencji **svinь=ухь*) – ukr. *svy'n'ux* (402) i ros. *s'v'i'n'ux* (840) oraz **svinjušьka* – brus. *svy'n'uška* (361) i ukr. *svi'n'uška* (405). Potwierdzenie tego znaczenia znajdujemy u Dala IV 150 w postaci *свиньх* (z twardym *-n-*) spod Woroneża. Poza tym jednak *свиньх* występuje w znaczeniu 'chlew dla świń' w tekście rosyjskim z XVII w. (SRJ XI–XVII, t. XXIII 164) i u Dala l.c. spod Pskowa i Tweru, podobnie brus. *свіньх* (TSBM V/1, 92), a także pol. dial. *świniuch* (SGPK V 370 i SW VI 790). Również ros. *свинюшник* (SSRLJ XIII 376) i ukr. *свинюшник*, *свинюшник* (SUM IX 72) mają znaczenie 'chlew dla świń'.

Dla kilku odosobnionych w OLA nazw 'pastucha świń' poświadczeń w innych źródłach nie znalazłem. Są to: pol. **svintuхь* – *śv'intuхь* (w p. 247), ros. **svinarьščikь* – *śv'i'narščik* (w p. 525), ros. **svinętnikь* – *śv'i'n'atn'ik* (w p. 768).

Luki materiałowe w OLA z terenów czeskich spowodowały, że nie uchwycono innowacji **svinjakь* 'pastuch świń'. Formacja ta, nawiązująca do nazw *ovčák*, *pasák*, pojawia się w języku czeskim co najmniej od XVI wieku, por. *sviňák* (Jg IV 407 m.in. z Veleslavína i Komenského, Kott III 803, VII

820, PS V 957 – też *sviňačka*, dziś przestarzały (SSJČ III 634). W XVII–XVIII wieku była ona znana w języku słowackim (HSSJ V 585: *sviniak* – w zapisach *swiniak*, *swiňak* i *swinak*), a sporadycznie wystąpiła też w języku polskim ok. 1600 r.: „*Świniak jeden zagnał świnie na dąbrowę*” (Ezop – L V 530, por. też SWil II 1685 i SW VI 791).

W dialektach wschodniosłowiańskich dosyć często notowano złożenie **svinopasъ*, sporadycznie też feminativum **svinopasъka*, np. brus. *s'v'ina'pas*, *svyno'pas*, *s'v'in:bi'pas*, ukr. *svyno'pas*, *svyno'paska*, *svina'pas* (przy okazji: znak dla tej nazwy w p. 509 umieszczono niepotrzebnie), *svyna'paska*, ros. *sv'ino'pas*, *sv'ina'pas*, *s'v'ina'paska*. W polskim punkcie koło Szczecina *śv'inopas* (238) najpewniej został przeniesiony po II wojnie światowej przez przesiedleńców ze Wschodu, natomiast na pograniczu wschodnim zapisano postać *śv'ihopas* (307) z miękkim *-h-*. W językach wschodniosłowiańskich złożenie to występuje w postaci z twardym *-n-* powszechnie, por. strus. *свинопасъ*, od XVII w. (SRJ XI–XVII, t. XXII 163), później *свинопас* (Dal IV 150, SSRLJ XIII 37), ukr. *свинопас* (Hrinč IV 106, SUM IX 71), brus. *свинопас* przest. (TSBM V/1, 91). W języku polskim poświadczone są obie formy: *świniopas* Mączyński 435d/6, *świnopas* i *świniopas* (L V 530, SWil II 1658, SW VI 790, SJPD VIII 1364). W innych językach słowiańskich złożenia te pojawiają się rzadko.

Odosobniony zapis ros. **svinovodъ* – *sv'ina'vot* (w p. 605) odnosi się raczej do 'hodowcy świń', por. SSRLJ XIII 368.

Na oznaczenie 'pastucha świń' notowano w OLA także nazwy opisowe składające się z przymiotników od **svinja* i rzeczowników **pastuxъ*, **pastyrъ*, jak **svinъ pastuxъ* <*pastyrъ*>, np. brus. *s'v'i'ny pas'tux* (340), ros. *sv'i'noj pas'tux* (670), **svineťb pastuxъ*, np. pol. *śv'ihacy pas'tux* (287), brus. *svy'n'ačyj pas'tux* (362), ukr. *svyn'ačyj pas'tux* (438), **svinъskъb pastyrъ*, np. chorw. *s'vinski pasti:r* (147a), śl. *śvinski pastir* (226), pol. *świński pastux* (322) itp. Zupełnie odosobnione są zapisy **porsetъb pastuxъ* (*poro's'acyj pas'tux* – 555, *poro's'ač'ij pas'tux* – 571) i derywat sufiksalny **porsetъnikъ* – *para's'atn'ik* (w p. 660). Ta ostatnia nazwa we wschodniej Słowiańszczyźnie ma zresztą raczej znaczenie 'chlew dla świń', por. ros. *поросятник* (SSRLJ X 1390), ukr. *поросятник* (SUM VII 284).

Odosobnione zapisy *slouha* (w p. 176, 184) i **čęrdъnikъ* (w p. 373, 443) są raczej ogólnymi nazwami 'pasterza' (por. s. 18–19).

Wśród nazw 'pastucha świń' zanotowano dwie szerzej rozpowszechnione pożyczki węgierskie:

kondaš zapisany w punktach słowackich na terenie Węgier (155: *konda:š* i feminativum *konda:ška*, 156: *kondaš* i feminativum *kondaška*), w Słowacji w postaci *gonda:š* (220, 223–225) i *kondaš* (227, 229–233) oraz na Ukrainie Zakarpackiej *kon'daš* (448, 466, 483) i feminativum *kon'daška* (483). W języku

słowackim *gondáš*, *kondáš* pojawia się w XVIII w. (HSSJ I 381), dziś *gondáš* (*kondáš*) słowacki słownik gwarowy notuje ze środkowej i wschodniej Słowacji oraz spod Trenczyna (SSN I 502). Jest to pożyczka węg. *kondás* ‘pastuch świń’ od *konda* ‘samiec świni’, ‘stado świń’. Notowana jest też z dialektów ukraińskich (ESUM II 549) oraz w języku rumuńskim jako *condăș* (Tamás 1966: 257).

kana:s zanotowany w płd.-wsch. Słowacji oraz jako nazwa ogólna ‘pasterza’ w chorwackim punkcie 32 (*ka'nɔ:s* i *kana'sica*) stanowi pożyczkę węg. *kanász* ‘ts.’ od *kan* ‘knur’, znaną w XVIII w. również na terenie serbsko-chorwackim, por. Hadrovics 1985: 290. Por. Siatkowski 2004a: 92–93, 94.

W punkcie słoweńskim na Węgrzech (149) zanotowano w znaczeniu ‘pastuch świń’ pożyczkę węgierską *gu'la:s̃*, która częściej występuje w znaczeniu ‘pasterz bydła’ (por. s. 29).

d. PASTERZ KONI

Zebrany w OLA materiał wykazuje znaczne luki, zwłaszcza na Łużycach, w Czechach (wraz z Morawami) oraz w środkowej części południowej Słowiańszczyzny (m. 25d). Zarysowujący się na mapie podział ze wschodnio-słowiańskim i częściowo polskim **konjuχъ* (w legendzie mapy podany w innej konwencji uogólniającej jako **konъ=uxъ*) przeciwstawiającym się występującej na pozostałym terenie nazwie **konJarъ* (*J* → \emptyset) w świetle materiałów spoza OLA jest bardziej skomplikowany: charakterystyczne jest większe przemieszanie obu tych nazw. Oprócz znaczenia ‘pasterz koni’ często występują znaczenia ‘człowiek opiekujący się końmi’, ‘człowiek służący przy koniach’ oraz bardziej odległe, jak ‘handlarz końmi’, ‘znawca koni’, których tu zazwyczaj nie uwzględniam.

W materiałach OLA **konjuχъ* występuje powszechnie we wschodniej Słowiańszczyźnie oraz częściowo na terenie Polski (m.in. też w punktach przesiedleńczych 247, 276 na zachodzie Polski), por. brus. *ka'n'ux*, *'kon'ux* (dokładniej te różnice akcentowe na Białorusi przedstawia w gęstszej siatce punktów Atlas białoruski na dwóch mapach: 230 *конюх* i 231 *конюхі* pl. – LAB III 87), ukr. *'kon'ux*, wyjątkowo *ku'n'ux* (412, 420) i *ko'n'ux* (434), ros. *'kon'ux*, wyjątkowo *ka'n'ux* (798, 814) i *'kon'ex* (748), pol. *końux* (261).

Na Białorusi kilkakrotnie zanotowano feminativum **konjuš'ka*: *ka'n'uška* – 346, 380, 398, a w materiałach spoza OLA występuje pod Uralem *конюшійка* (SRNG XIV 278). Nieraz notowano **konjuχъ* także w funkcji nazwy żeńskiej.

Nazwa **konjuχъ* ma dawne i bogate poświadczenia w językach wschodnio-słowiańskich, por. strus. *конюхъ* ‘człowiek obsługujący konie’ zapisany w Laptopsie sofijskim już pod 912 r. (SRJ XI–XVII, t. VII 289–290), różniej *кѡнюх*

m.in. ‘pasterz koni’ (SRJ XVIII, t. X 158, Dal II 156, SSRJ V 1374), nazwa ta znana jest też szeroko w gwarach rosyjskich w znaczeniu ‘pasterz koni’ (SRNG XIV 276 podaje formy *кóнюх* i *кони́х*, a także *кóнух* spod Tweru – s. 271), sibir. *кониюхъ* od XV w. (HSBM XV 290), dziś *кóнюх* ‘człowiek obsługujący konie’ (TSBM II 713), stokr. od XV w. *кониюхи* ‘wieśniacy strzegący królewskich stad koni’ oraz nazwy wsi na Wołyniu *Кониюхи* (SSUM I 495), dziś *кóнюх* ‘człowiek doglądający koni’ (SUM IV 276) a także w języku polskim od XIV w. *koniuch* ‘człowiek należący do królewskiej ludności służebnej zobowiązanej do hodowli koni’ (SSStp III 330 – do nas mógł on jednak dotrzeć z Rusi, por. SISE II 420–421), później ‘pasterz koni’, ‘parobek doglądający koni’ (SP XVI, t. X 567, L II 430, SWil I 518, SW II 439, por. też SGPK II 415), dziś uważany w tym znaczeniu za wyraz dawny (SJPD III 923).

W dalszych źródłach pisanych wyraz ten znany jest jeszcze szerzej. Na gruncie serbsko-chorwackim jego zapisy sięgają XIV wieku, ale najwcześniejsze poświadczenia są znaczeniowo niejasne. Jako nazwa osobowa *Konjuh* notowany jest z 1260 i 1457 r. (Skok II 143). W tekstach od XVI wieku, a także w wielu dawnych słownikach *kõñùh* występuje w znaczeniu ‘człowiek obsługujący konie’ (RHSJ V 290 – redakcja słownika uznaje wyraz za prasłowiański; RSHJ X 197). Znany jest także słwn. *konjuh* ‘parobek obsługujący konie’ (Plet I 431), dziś już przestarzały (SSKJ II 407). W języku bułgarskim *кони́х* ‘człowiek obsługujący konie’ jest rzadki (w RBE VII 764 z przykładami z Wazowa i Mutafcziewej) i uważany za rusycyzm (RRODD 215) lub za wyraz gwarowy (BER II 579 s.v. *кон* i 606, ale bez wskazania lokalizacji terenowej). Czes. rzadki *koňuch* może być uznany za pożyczkę z polskiego (u Jg II 121 z Lindego) lub z rosyjskiego (Kott VI 660, PS II 265). Znane jest wreszcie słc. *koňuchovať sa* ‘jeździć konno’. Por. SISE l.c. i ESSJ X 185–186.

Luکی materiałowe w OLA znacznie utrudniają ustalenie pierwotnego zasięgu tej nazwy. W języku polskim sporadycznie pojawia się forma (*ten*) *koniucha* u Sienkiewicza i Konopnickiej (SW II 442, SJPD III 923).

Najbardziej rozpowszechnioną nazwą konkurującą z wyżej przedstawioną jest **konJarь* (*J* → \emptyset). W Polsce występują **konjarь* i **konjarьka*: *koňo^uš* (255), *kuňaš*, *kuňarka* (299), *kuňos* (301), *k^uoňaš*, *k^uoňarka* (313). Nie są one pierwotne. W XIII–XV wieku znane były postaci *konarz* ‘człowiek obsługujący konie książęce’ oraz *konarski* ‘urzędnik zarządzający stajniami królewskimi’ (SSStp III 325–326), poza tym powszechna była stpol. nazwa osobowa *Konarski* (SSNO III 62–63) oraz nazwa miejscowa *Konary*. Od XVI w. w funkcji nazwy pospolitej ustala się *koniarz* (SP XVI, t. X 537, L II 428, SJPD III 917) w znaczeniu ‘pracownik stajenny’, później głównie ‘znawca koni’, ‘hodowca koni’. Na Słowacji zapisano w OLA postaci *koňjar*, *koňjarka*, *koňa.r*, *koňar*, ale raz też *konar*:r (225) zapewne z wtórnie zdepalatalizowanym *ň*, w języku literackim jest *koniar*, historycznie (od XVII w.) zapisywany jako *koniar*, *-ár*, *-(i)er*, *-ír*.

Postacią wyjściową był zapewne **konjarь*. Na Łużycach, skąd w OLA nie ma ani jednego zapisu, też pierwotnie był zapewne **konjarь*, por. głuż. *konjer* (Pful 270, Kral 164) i dłuż. *kónar* (Muka I 663), *kónjar* (Starosta 188). W języku czeskim, skąd w OLA również nie ma żadnego zapisu, występowały dwie formy: **konjarь* z długim *ā* uległ przegłosowi dając stczes. formę *konieř* ‘parobek obsługujący konie’, ‘handlarz końmi’ (GbSI II 93), która następnie przekształciła się w nowoczesną postać *koníř* (Jg II 118, Kott I 741, VI 657) o znaczeniu ‘handlarz końmi’, dziś przestarzałą (PS II 242, SSJČ I 925) oraz *koňar* z krótkim *a* w postaci bez przegłosu (wyrównanie), zachowującej m.in. znaczenie ‘osoba obsługująca konie’ (Jg II 114, Kott I 733, PS II 228, SSJČ I 925).

Dla całej południowej Słowiańszczyzny (mimo luk materiałowych w OLA) trzeba przyjąć postać **konJarь* (*J* → \emptyset) i feminativa **konjarica*, **konJarьka* (*J* → \emptyset). Z materiałów Tetovskiej-Troeviej 1992: 33, 97, 125 wynika, że nazwy **konJarь*, **konJarьka* łącznie pokrywają niemal całą Bułgarię (występując niemal we wszystkich punktach zgodnych z siatką OLA). Postaci **konjarь*, **konjarьka* z miękkim *-ň-* występują w pasie zachodnim oraz w paśmie obejmującym punkty 128, 129, 135, 142, np. *ko'n'ar* – *ko'n'arka*, *ku'n'ar* – *ku'n'arka*, poza tym **konjarinь*: *ku'n'arin* (131, 134), *ko'n'arin'* (135), reszta ma twarde *-n-*. Obie formy *конáр* oraz *коня́р*, *коня́рка*, *коня́рин* podaje też BER II 578–579. W języku literackim ustaliły się natomiast postaci z miękkim *-ň-*: *коня́р*, *коня́рка* (RBE VII 765). Z dialektów macedońskich mamy w OLA *ko'nar* (104), *'konar* (107) oraz *kuj'nar* (105) z wyodrębnioną z pierwotnie palatalnego *-ň-* spółgłoską *j*, w języku literackim zaś *коњар*, *коњарин* i *коњарка* (RMJ I 352). Zapisy OLA z terenu serbsko-chorwackiego wskazują na pierwotne *-ň-* miękkie, por. *koňá:r* (27), *ko'ňá:r* (32) oraz *kojnà:r* i *kojna'rica* (35) ze spółgłoską *j* wyodrębnioną z pierwotnego *ň* miękkiego. Podobnie w językach literackich występują, bogato poświadczone od XVII w., formy *kòňár*, *kònjār*, *kòňār* (RHSJ V 284, RSHJ X 190), ale zostały zachowane też nazwy miejscowe z twardym *-n-*: *Konarevo* od XIII w. i *Konari* (RHSJ V 261). W języku słoweńskim, skąd znów w OLA nie ma materiału, występują postaci *konjár* i *konjaríca* (Plet I 430, SSKJ II 406). Por. też SISE II 421 i ESSJ X 185.

Nazwa **konJarь* pojawia się też na zachodniej peryferii dialektów wschodniosłowiańskich. Należą tu: zapis OLA z Ukrainy Zakarpackiej w p. 448 (*ko'nar'*), do którego nawiązuje podawany z tych stron *коня́р* u Hrinč II 279, następnie zapisy OLA z trzech sąsiadujących punktów w pfn.-zach. Ukrainie *ko'n'er* i *kon'a'ryca* (401), *'kon'er*, *ko'n'er* (402) i *ko'n'er* (404), które na mapie niepotrzebnie wydzieliłem jako osobną formę oraz podawane przez LAB III 87, m. 230, 231 spod Pińska formy *коня́р*, *коня́рі*.

Na Ukrainie Zakarpackiej i w punkcie ukraińskim 171 na terenie Rumunii, tj. na pograniczu występowania nazw **konjuхь* i **konjarь* zapisano w kilku punktach formację **konjuхарь* i/lub feminativum **konjuхарica* (w legendzie

mapy zapisałem w innej konwencji uogólniającej **konь=uxarь*: *kon'u'char'*, *kon'u'char'ka* (171, 466–470, 484–485). Nazwę tę z tych stron Ukrainy potwierdza pośrednio Hrinč II 279 przytaczając czasownik *конюхарити* ‘być koniuchem’. Podają ją też słownikarze serbsko-chorwaccy z XVII–XIX w. (Mikalja, Della Bella, Voltadžija, Stulić) w znaczeniu ‘parobek doglądający koni’ – *kòñuhâr* (RHSJ V 291, u Della Belli też ‘pasterz koni’, por. też Skok II 143), a potwierdza później RSHJ X 197 w tym znaczeniu z Czarnogóry i Serbii, a także w znaczeniu ‘woźnica przewożący różne towary’.

Ciekawą nazwę stanowi zapisany sporadycznie w chorwackim punkcie 39 wyraz *koñušã:r* (**konjušarь*, w legendzie mapy zapisałem w innej konwencji **konь=ušarь*). Nazwa ta ma poświadczenie na gruncie serbsko-chorwackim z XVII–XIX w., por. *koñušâr* ‘parobek doglądający koni’ w RHSJ V 291. Późniejsze przykłady tego wyrazu w tym znaczeniu, a także w znaczeniu ‘pasterz wyprowadzający konie na pastwisko nocą’ ze Šremu oraz z Baczki podaje RSHJ X 198. Znany jest też mac. *koñушар* ‘parobek doglądający konie’. Słowniki notują też feminativa: **konjušarica* – *koñušarica* ‘kobieta zajmująca się końmi’ z regionu Lika (RHSJ V 291) i **konjušarьka* – *koñушарька* (RSHJ X 198).

Formacja **konjušarь* stanowi derywat z sufiksem *-arь* od niepoświadczanego w OLA substantywizowanego przymiotnika **konjušь(jь)* (od **konjuхь*), który ma szerokie poświadczenie w językach słowiańskich w znaczeniu ‘przełożony nad stajniami króla lub możnowładcy’ itp. (por. SISE II 421–422 i ESSJ X 186), a znaczenie ‘parobek zajmujący się końmi’, ‘pasterz koni’ występowało w przeszłości głównie we wschodniej Słowiańszczyźnie, por. strus. *конюший* w Latopisie ipatowskim pod r. 1185 i z XVII w. (SRJ XI–XVII, t. VII 291), stbrus. *конюшьий* z XVI–XVII w. (HSBM XV 291–292), ukr. przest. *конюший* (SUM IV 276) oraz w znaczeniu ‘pracownik zajmujący się końmi’, rzadkie pol. *koniusz*, *koniuszy* (SP XVI, t. X 567–568) oraz formalnie deminutywny stpol. *koniuszek* ‘pasterz koni’ z XV w. (SSStp III 330). Inne poświadczenia nazwy **konjušь(jь)* w tym znaczeniu są niepewne: Lorentz PW I 415 zapis *k^hoñuši* ‘stajenny’ z Derdowskiego uważa za sztuczny, podobnie RHSJ V 291 zapis *koñuš* ze Słownika Stulicia.

Sporadycznie zanotowany w Polsce pod Gostyniem w Poznańskim **konjarькъ* (w legendzie mapy zapisany w innej konwencji jako *konь=arькъ*) – *k^hoñarek* ma szersze nawiązania w gwarach polskich (SGPK II 416 m.in. też z Poznańskiego), a także poświadczenia w literaturze u Konopnickiej i Reymonta (SW II 439, SJPD III 917).

Z materiałów spoza OLA można przytoczyć kilka dalszych derywatów związanych z podstawą **konь* ‘koń’, oznaczających ‘pasterza koni’ lub ‘parobka zajmującego się końmi’. Nieco szerzej poświadczony jest **konjušьnik*, por. sch. *kòñušnik*, *kòñушник* ‘parobek zajmujący się końmi’ występujący w kilku dawnych słownikach XVIII–XIX w. (Della Bella, Stulić, Šulek), por. RHSJ V

292 i w późniejszych tekstach związanych głównie z Chorwacją (RSHJ X 198–199, znajdujemy tu też odosobnioną nazwę *коњушничар*), bułg. *конюшник* u Bobczewa z XIX w. (RBE VII 764), czes. *koňušník* ‘stajenny’ (Kott VI 660), ros. dial. *конюшник* ‘pasterz koni’ spod Archangielska i Wiatki (SRNG XIV 278) oraz czes. **konjákь* – *koňák* m.in. ‘pasterz koni’, ‘parobek zajmujący się końmi’, znany od czasów Dobrovskiego (Jg II 113, Kott I 733, PS II 228), dziś przestarzały (SSJČ I 925; znany jest też głuź. *konjak* ‘poganiacz koni’ – Pful 270, Kral 163). Pozostałe są zupełnie rzadkie, jak sch. hybryda *koňadžiža* (z tureckim sufiksem *-ži-*) u XIX-wiecznego pisarza z regionu Boka (RHSJ V 283–284, por. też Skok II 143), strus. *коньщик* z XV w. (SRJ XI–XVII, t. VII 289), ros. dial. *конёвник* spod Pskowa (SRNG XIV 249).

We wschodniej Słowiańszczyźnie kilkakrotnie zapisano złożenie **konevodь* – *kon'e'vot* na północy Rosji (589, 591–592) właściwie o znaczeniu ‘hodowca koni’, znany również w języku literackim – *конево́д* (SSRLJ V 1284, por. też brus. *каняво́д* – TSBM II 627) i **konopasь* ‘pasterz koni’: ukr. *konopas* (501) i ros. *канэ'пас* (675), znany z dialektów rosyjskich pod Pskowem (SRNG XIV 263 *конопас*), por. też u Dala II 156 *конепа́с* i brus. *канпа́с* (TSBM II 610).

Kilka, w OLA raczej przygodnie zapisanych, nazw opisowych ‘pasterza koni’ nie ma większego znaczenia dla geografii językowej. Są to: **konьskъ pastyrь* (18, 146; 147a), **konьskъ pastuxъ* (287; 338, 340, 355, 362), **konjevъ pastuxъ* (571) i **parobъkъ otъ konь* (279).

Zanotowany na pld. Morawach sporadyczny *hřibek* ‘pasterz koni’ (← *//*žetrbьkъ*, // → *h*) ma poświadczenie w języku czeskim od czasów Dobrovskiego (Jg I 575, Kott I 491) i jest uważany w tym znaczeniu za wyraz dialektalny (*hřibek* w PS I 990 z przykładami z Baara i Klostermanna; SSJČ I 659).

Pożyczek obcych wśród nazw ‘pasterza koni’ jest niewiele. Jest to zapożyczenie węgierskie *cikoš* zapisane sporadycznie w Wojwodinie (*čikoš* 54, *čikoš* 55), w serbskim punkcie 152 (*čikoš* i feminativum *čikoška*) na Węgrzech oraz na Ukrainie Zakarpackiej (483: *č'ikouš*), z węg. *csikós* ‘ts.’ od *csikó* ‘zrebię’, znane na terenie serbsko-chorwackim od XVIII w. (Hadrovics 1985: 178–179), do rumuńskiego przejęte jako *cicăuș* (Tamás 1966: 215), por. Siatkowski 2004a: 58, 92 (dokładniej zasięg tej nazwy w rejonie karpackim przedstawia mapa nr 4 w siódmym tomie OKDA) oraz dwie nazwy mające podstawy pochodzenia tureckiego: ros. *ла'шадн'ик* (653) i *лоша'д'иньй пас'тух* (700) – podstawą zapożyczenia mogło być złożenie *laša at* ‘pstry koń’ od *laša* ‘pstry’ i *at* ‘koń’ (Stachowski, rec.), złożenie *alaša at* od *alaša* ‘wałach’ + *at* ‘koń’ (Šipova STRJ 223–224) lub tur. (czuw., krym.-tat., tat.) *laša* ‘koń’, do którego dodano przejęte z innych wyrazów zakończenie *-dъ* (Vasmer ESRJ II 525–526); i ukr. *та'бун'šчык* (510), ros. *та'бун'š'ик* (781, 807) od ros. *табун* ‘stado koni’ z czagatajskiego, tatarskiego *tabun* ‘ts.’ (Vasmer ESRJ IV 7, Šipova STRJ 299–300), por. Siatkowski 2004a: 58, 70.

e. PASTERKA GĘSI – GĘSIARKA

Materiały OLA wykazują znaczne luki. Po uwzględnieniu danych spoza Atlasu można jednak określić regiony używania pewnych nazw (bez możliwości wyznaczenia ściślejszych granic między nimi), a także wskazać na pewne zmiany historyczne. Zebrane w OLA materiały dotyczą głównie ‘gęsiarki’, ale zdarzają się też zapisy nazw dla ‘gęsiarza’.

Na całym terytorium wschodniosłowiańskim, choć zapisane tylko w rozproszeniu, występują powszechnie nazwy **gōsętnica*, rzadziej **gōsętnikъ*, np. brus. *γu's'atn'ica*, *hu's'atnyca*, ukr. *hu's'atnyč'a*, *hu's'atn'ica*, *hu's'atnyk*, ros. *gu's'atn'ica*, *γu's'atn'ica*, *γu's'at'n'ik*. W językach literackich nazwy te pojawiają się dosyć późno, dla strus. *гусятникъ*, *гусятниця* znane są sporadyczne zapisy z XVII wieku (SRJ XI–XVII, t. IV 162), por. później w SRJ XVIII, t. VI 18 i u Dala I 411 *гусятник* i *гусятниця* ‘chłopiec i dziewczyna pasące gęsi’, dla ukraińskiego i białoruskiego dawnych poświadczeń w słownikach historycznych brak, por. współczesne ukr. *гусятник*, *гусятниця* (SUM II 199–200), brus. *гусятниця* (TSBM II 100). W językach tych wspomniane wyrazy oznaczają też ‘pomieszczenie (chlew) dla gęsi’, różne rośliny, a ukr. *гусятниця* także ‘rodzaj rondla do pieczenia gęsi’.

Na pozostałym terenie nazwy ‘gęsiarki’ i ‘gęsiarza’ wykazują dużą różnorodność. Najszerzy wśród nich zasięg ma **gōsb=arb* i pochodne derywaty (w tym zwłaszcza feminativum **gōsb=arbka*. W OLA notowano je w Polsce, na Słowacji, na Łużycach, sporadycznie na czeskim Śląsku, na Ukrainie Zakarpackiej i na Polesiu białoruskim. Znakiem *B* oznaczono tu symbolicznie formy z wtórną miękką spółgłoską *ś*, tłumaczącą się wpływem podstawowego rzeczownika *gęś*. W Polsce występują powszechnie formy **gōsb=arb*, **gōsb=arbka* z miękką spółgłoską *ś*, np. *gęśarka* – *gęśaś* (239), *gąśarka* – *gąśaś* (273), *gęśorka* – *gyśoś* (292) itd., por. też *gęsiarz* i *gęsiarka* w SGPK II 70. Twarde *s* jest oczywiście w kaszubskich punktach 241–244, ale nie jest to archaizm, lecz rezultat wtórnego kaszubskiego przejścia *ś* → *s*. Poza tym na terenie Polski zanotowano jako rzadkie: pejoratywną formę *gąśo^ura* (249) i deminutywną *gęśarečka* (324). W języku polskim *gęsiarz* i *gęsiarka* są notowane późno, jeszcze w słowniku Lindego (II 40) są przytoczone bez ilustracji przykładowej. Do nazwy *gęsiarka* została dotworzona wtórnie postać męska *gęsiarek*.

Odosobniony na południowych Morawach zapis *husař* ‘gęsiarz’ (w p. 199) ma bogate poświadczenia w historii języka czeskiego (także jako ‘handlarz gęsmi’), por. GbSI I 518, Jg I 782, Kott I 511, PS I 1008, SSIJ I 668 (określający jednak ten wyraz już jako rzadki). Interesująca jest podana przez Kotta VI 394 ze Śląska postać *husř*, która ze względu na przegłos ‘*a*’ (między spółgłoskami miękkimi) → *ie* → *í*, wskazuje, że w języku czeskim obok dominującej postaci **gōsarb* występowała również postać **gōsb=arb* (z miękkim *ś*). Natomiast formę

żeńską *hus'orka*, zanotowaną w OLA z czeskiego Śląska (203), ze względu na przegłos *e* → 'o, należy przypisać wpływowi polskiemu. Rodzimą odosobnioną postać *huserka* przytacza Kott I 511, ale normalnie w języku czeskim panuje feminativum *husarka*, por. GbSI I 518, Kott VI 393, PS I 1008, SSSJ I 668).

Na Łużycach zanotowano w OLA postać *husarka* (235, 237). Formy z twardym *s* – **gqsarь*, **gqsarьka* potwierdzają też słowniki łужицкие, por. głuź. *husar*, *husarka* (Pful 225, Kral 123), później *husar*, *husarka* (Jakubaš 121) i dłuź. *gusar*, *gusar'ka/gusarka* (Muka I 342, Starosta 154).

Wielką różnorodność form fonetycznych wykazują dialekty słowackie. W OLA zapisywano tu: *husa:r* – *husa:rka*, *husjar* – *husjarka*, w p. 224 *huse:rka*, na wschodzie zaś *hušar* – *hušarka*, a w p. 230 i na Węgrzech w p. 156 *hušarka*. Podobną różnorodność obserwujemy w przykładach podanych w SSN I 644 pod hasłami *husiar* i *husiarka* (*husar* – *husárka*, *hušar* – *hušarka*, *husiarka*), różnie też można interpretować fonetycznie zapisy nazw *husiar* (od XVI w.) i *husiarka* oraz *husiarkyňa* (od XVII w.) w HSSJ I 458. Dla języka słowackiego zapewne należy przyjąć dwie formy wyjściowe, zróżnicowane terytorialnie: **gqsarь*, **gqsarьka* i w dialektach wschodnich **gqsb=arь*, **gqsb=arьka*.

Zróżnicowanie w zakresie *-s-* wykazują również odosobnione zapisy wschodniosłowiańskie. Zmiękczone *s'* występuje w punkcie białoruskim na Polesiu (*hu's'ar*, *hu's'arka* – 383) oraz w punkcie ukraińskim na północny wschód od Lwowa (*hu's'ar* – 415, taką ukraińską formę gwarową *зусар* podają też Hrinč I 627–628 i ESUM I 627–628, s.v. *зусь*), natomiast twarde *-s-* na Ukrainie Zakarpackiej (*hu'sar*', *hu'sar'ka* – 466, *'husar'ka* – 484) i pod Charkowem (*'husar*' – 514). Nazwa **gqsarь* ma jeszcze dalsze odosobnione poświadczenia wschodniosłowiańskie. Należy tu strus. *зусарь* 'ten, kto pasie gęsi' z XIV–XV w. (SRJ XI–XVII, t. IV 160), do czego w pewien sposób znaczeniowo nawiązuje *зусарь* u Dala I 411 'прозвище мирных мародеров таскающих дворовую птицу' oraz gwarowe połączenie wyrazowe *Нукита зусарь* odnoszące się do 15 września, kiedy to dzikie gęsi odlatują na południe (SRNG VII 241). Nazwę *зусарь* 'gęsiarz' przytacza też SRJ XVIII, t. VI 16.

Nazwy **gqsarь*, **gqsarьka* w omawianych znaczeniach były znane również na południu Słowiańszczyzny. Bułg. *зѣсар*, *зѣсарка* 'gęsiarz', 'gęsiarka' podawali Gerov I 266, RSBKE I 216 i RBE III 503. Z gwary pod Botewgradem *засар* 'gęsiarz' przytacza Tetovska-Troeva 1992: 32. Sch. *gusar* i *gusarica* 'pasterz/pasterka gęsi' znane są nie tylko jako dawne z XVIII-wiecznych słowników (RHSJ III 505), lecz mamy także w OLA zapis *guša'rica* z chorwackiego punktu 27. W tej sytuacji twierdzenie Stulicia, że nazwa ta może być ruscyzmem, należy uznać za zupełnie nieuzasadnione, zwłaszcza że wyraz rosyjski był rzadki. Miękkie *ś* w zapisie OLA świadczy, że obok **gqsarica* w chorwackim występowała też **gqsb=arica* (na podobną oboczność w sch. nazwie

'gąsiora' – *gúsak* i *guśák* ← **gǫsb=akb* zwraca uwagę Skok I 636). Znane są wreszcie słwn. *gosár* i *gosaríca* 'pasterz/pasterka gęsi' (też 'handlarz/handlarka gęśmi'). Nazwa **gǫsarb* 'gęsiarz' miała zapewne w przeszłości jeszcze szerszy zasięg na południu Słowiańszczyzny. Por. też SP VII 165 z przykładami nazwy **gǫsarb* uwzględniającymi jeszcze inne jej znaczenia.

W związku z zanikiem na południu Słowiańszczyzny dwurodzajowego rzeczownika **gǫsb* f. i m., zastąpionym przez rozróżniające się rodzajowo m. **gǫsakb* 'gąsior' i f. **gǫsbka* 'gęś' (por. Skok I 636), powstały tu nowe nazwy 'gęsiarki' i 'gęsiarza', motywowane przez wyraz **gǫsbka* lub przez jego deminutivum **gǫsbčica* – bułg. dial. *гѣсчича* i sch. upodobnione fonetycznie *gǫščica*.

Nazwy **gǫsbkarb* (od **gǫsbka*) i feminativum **gǫsbkarbka* występują w zespole bułgarsko-serbskim. Należą tu bułg. *гѣска̀р* i *гѣска̀рка* notowane przez Gerova I 266, a przez RBE III 504–505 uważane za przestarzałe i dialektalne. Tetovska-Troeva 1992: 125 podaje *gǫs'karka* z punktu OLA nr 121 oraz z Kufalowa pod Sołuniem (też *gǫs'kar*). Do kompleksu tego nawiązuje mac. *гѣска̀р* i *гѣска̀рка* (RMJ I 123) oraz sch. *gǫškâr*, notowany z dawnych słowników oraz w XX wieku z południowej Serbii z okolic miejscowości Wranje i Prizren (RHSJ III 507, RSHJ III 771).

Nazwy **gǫsbčarb* ← **gǫsbčarb* (od dem. **gǫsbčica* 'gąska') i feminativum **gǫsbčarbka* ← **gǫsbčarbka* pojawiły się tylko u Tetovskiej-Troevej 1992: 32, 125; z terenu płn.-zach. Bułgarii podaje: *gǫs'čar* i *gǫs'čarka* z p. 114, 116, *gus'čar* i *gus'čarka* z p. 115, poza tym z punktów nie objętych siatką OLA: *gǫs'čar* z Banatu i *gǫs'čar* spod Kjustendiłu.

Do ostatnich nazw bułgarskich nawiązują formacje serbsko-chorwackie derywowane od **gǫsbčica* – sch. *gǫščica* 'gąska': **gǫsbčarb* (← **gǫsbčjarb*) oraz feminativa: **gǫsbčarica* (← **gǫsbčjarica* – jak zapisano w legendzie mapy OLA) i **gǫsbčarbka* (← **gǫsbčjarbka* – jak w legendzie mapy OLA). Należą tu zapisy OLA: *gus'č̑ar* – *gus'č̑arica* (32), *gǫščar* – *gǫščarica* (39), *gǫšč̑ar* – *gǫšč̑arica* (41), *gǫšč̑arica* (41), *gǫšč̑arica* (55), *gǫšč̑ar* – *gǫšč̑arica* (152). Nazwy te mają dobre poświadczenia w słownikach serbsko-chorwackich, por. *gǫšč̑ar*, *gǫšč̑arica* (RHSJ III 514, RSHJ III 793), *гѣсчѣ̀рка*, *гѣсчѣ̀рка* (RSHJ l.c.).

Dla odosobnionych nazw chorwackich *gǫseč̑ar* – *gǫseč̑arica* (**gǫseč̑arb*, **gǫseč̑arbka*) potwierdzenia w innych źródłach nie znalazłem.

W dialektach czeskich, głównie na terenie Czech właściwych, kilkakrotnie zanotowano złożenie **gǫsopasbka* – *husopaska* 'gęsiarka', rzadziej **gǫsopasb* – *husopas*. Jest ono często notowane w słownikach czeskich, wcześniej nazwa męska *husipas*, *husopas* (od czasów Dobrovskiego, por. Jg I 782, Kott I 511), później *husopas* i feminativum *husopaska* (Kott VI 394, PS I 1009, SSJČ I 668). W materiałach spoza OLA złożona nazwa męska pojawia się sporadycznie w polszczyźnie XVI wieku: *gęsopas* u Mymera, *gęsiopas* u Bartłomieja

z Bydgoszczy (SP XVI, t. VII 331), w języku rosyjskim XVIII wieku *zyconac* (SRJ XVIII, t. VI 16).

Zapisane sporadycznie w dialektach czeskich nazwy ‘pasterzy gęsi’ **gqsakъ* – *husa:k* (179) i **gqsačbka* – *husačka* mają dawne poświadczenia w języku czeskim: *husák* od XIV w. (GbSI I 518), *husačka* co najmniej od czasów Dobrowskiego (Jg I 782), obie znane do dziś (SSJČ I 668). Nazwa **gqsbna* – *husna* spod Táboru (184) ma poświadczenia także ze wschodnich Czech (Kott VI 394), a znane są również urzeczownikowione formy przymiotników *husný* ‘gęsiarz’ i *husná* ‘gęsiarka’ z Moraw (Jg I 783, Kott I 511).

Z materiałów spoza OLA warto przytoczyć kilka dalszych sporadycznych derywatów od podstawy **gqsb* oznaczających ‘gęsiarkę’ lub ‘gęsiarza’, jak czes. *huska* (**gqsbka*) m. i f. ‘gęsiarz’ i ‘gęsiarka’ (Jg I 783, Kott I 511), ślc. dial. *husiaň* ‘gęsiarz’ (SSN I 542), ukr. urzeczownikowiony przymiotnik *zyciū* – **gqsb(jb)* ‘gęsiarz’, notowany we współczesnym słowniku ukraińskim (SUM II 198, por. też ESUM I 627 s.v. *zycь*) oraz ukr. dial. *zycíp* – ? **gqsb=orb* m.in. ‘gęsiarz’ (ESUM I 628).

W rozproszeniu po całym terytorium słowiańskim zanotowano w OLA również nazwy opisowe składające się z przymiotników od **gqsb* i ogólnych nazw ‘pasterki’ i ‘pasterza’, jak **gqsetjA* <*gqsbjA*, *gqsin(j)A*> *pastyrica* <*pastušbka*> oraz **gqsetjb* <*gqsb(jb)*> *pastuřb*, a także **pastyrbka* <*pastušbka*> (*otъ/do*) *gqsbjb*. Do geografii nazw ‘gęsiarki’ i ‘gęsiarza’ wnoszą one niewiele.

Notowane często w dialektach czeskich i zachodniosłowackich nazwy **pasakъ* (*pasa:k*, *pasak*) i **pasáčbka* (*pasačka*, *pasa:čka*) oraz sporadyczne czeskie **pasbka* (*paska* – 188), **pasbna* (*pasna* – 184), **pastbvkyňa* (*pastefkiňe* – 179), **pastbvica* (*pastvica* – 192) jako występujące w funkcji nazw ogólnych ‘pasterza’ i ‘pasterki’ (por. wyżej) nie zostały naniesione na mapę.

Odosobniona nazwa **slugovA*, zapisana w czeskim punkcie 176 (*slouhova*;) nawiązuje do ogólnej nazwy ‘pasterza’ *slouha* (por. s. 18), a także do czes. *sluhová* ‘woźna, służąca’ (PS V 393, SSJČ III 395).

Odnutowana w OLA pożyczka obca jest tylko jedna: ¹*libo* *pastor*, ¹*libo* *pastorka* w p. 483 na Ukrainie Zakarpackiej – z węg. *libapástor* ‘ts.’.

ŻNIWIARZ I ŻNIWIARKA

W OLA zebrano materiały na pytania SIL 649 ‘mężczyzna ścinający zboże sierpem’ i SI 650 ‘kobieta ścinająca zboże sierpem’, osobno jeszcze na pytanie SI 651 ‘mężczyzna, który kosi kosą’. Materiały zebrane na dwa pierwsze pytania nie są w pełni jednorodne. Na pewnych terenach o ścinaniu zboża sierpem już zupełnie zapomniano. Zebrano więc nazwy ogólne ‘żniwiarzy’ – mężczyzn i kobiet ścinających zboże niezależnie od używanych narzędzi. W tej sytuacji mogły być opuszczone pewne nazwy archaiczne związane pierwotnie z dawnym żęciem zboża za pomocą sierpu. Odpowiednie mapy zostaną przedstawione w 4 tomie OLA dotyczącym Rolnictwa, który się ukaże w Bratysławie.

Tu omawiam zebrane w OLA nazwy na podstawie otrzymanych z Bratysławy materiałów w zestawieniu z danymi uzyskanymi spoza OLA. Szczególnie istotne są tu materiały z Bułgarii z badań terenowych Pomianowskiej 1970, a także z różnych gwarowych polskich, które pokazują, że rzeczywistość słownictwa tradycyjne na tych terenach się cofnęło.

Nasze materiały wykazują znaczne różnice w geografii nazw ‘żniwiarzy’ w porównaniu z informacjami Ruska 1996: 21–26, opartymi w dużym stopniu na źródłach pisanych. Pozwala to na dokładniejsze przedstawienie tendencji rozwojowych w omawianym słownictwie, zauważonych zresztą już przez Ruska.

Mimo częstego stwierdzania braku nazw dla ‘żniwiarzy’ na pewnych, nie-raz dosyć rozległych terenach, obie mapy OLA pokazują dosyć wyraźne podziały terytorialne, zresztą nieraz różne w wypadku ‘żniwiarza mężczyzny’ i ‘żniwiarki kobiety’. W materiałach OLA często na oznaczenie ‘żniwiarza mężczyzny’ podawano tylko formy żeńskie (żęciem zboża za pomocą sierpu zazwyczaj zajmowały się kobiety), rzadziej odwrotnie.

Przedstawię najpierw nazwy ‘żniwiarza mężczyzny’. Na mapie tej można wyodrębnić kilka wyraźnych areałów. Por. Siatkowski (w druku a).

W Chorwacji i w zachodniej Serbii dominuje **žetelъcbъ* (wcześniejszy **žetelъ* ma zaś tylko dwa poświadczenia: ¹*žetel* – 22 i *žetel* – 47).

Nazwa **žbnъcbъ* (od **žbnjъ*, **žbnъ* z sufiksem *-ъcbъ*) występuje w OLA na zwartym terenie w całej wschodniej Słowiańszczyźnie, poza tym ma ona

wyspowe nawiązania w zachodniej i środkowej Słowacji oraz w Czechach (ale nie na Morawach), na wschodnich krańcach Polski oraz sporadycznie na południu Słowiańszczyzny, głównie w Słowenii i sporadycznie w Chorwacji, poza tym występują tam derywaty od **žbnjǫ*, **žbnǫ* z innymi sufiksami.

U wschodnich Słowian – w rozproszeniu na Białorusi i w Rosji – występuje **žbnějb*, **žbněja*, **žbnějare* (mający też sporadyczne nawiązanie w mac. dial. **žbnějačb*). Nazwy te, a zwłaszcza **žbněja*, mają szerszy zwarty zasięg na oznaczenie ‘kobiety ścinającej zboże sierpem’ (por. s. 57–58).

Są to nazwy archaiczne, dla których trzeba przyjąć dawniejsze szersze zasięgi.

Poza tym wyraźne kompleksy tworzą też niektóre nazwy nowsze, jak **žetvarb*, występujący w Bułgarii, Macedonii i zachodniej Serbii oraz głównie polskie **žbnivb=arb* i **žbnivakb*.

Ponadto na oznaczenie ‘źniwiarza mężczyzny’ zanotowano wiele nazw lokalnych i sporadycznych, które mają jednak często nawiązania w materiałach spoza OLA.

Nazwa **žetelb* ‘źniwiarz’ stanowi dawny, odpierwiastkowy typ derywacji od **žeti*, sięgający epoki prasłowiańskiej (Wojtyła-Świerżowska 1974: 54). Ma ona bogate poświadczenia w najdawniejszych zabytkach starosłowiańskich jako tłumaczenie grec. *θεριστής* w ewangelii Mat XIII 30, 39, por. SJS I 621: *жатель*, obocznie też *жательанинъ* oraz imiesłów czynny czasu teraźniejszego *жыиан* i *жыиан* i czasu przeszłego *жыиыи* od czasownika *жати* (por. SJS I.c. oraz Cejtin 1977: 98, 1986: 150, 152, 173, 291 i Rusek 1996: 22), a także w późniejszych cerkiewnosłowiańskich zabytkach redakcyjnych. Ograniczona była ona zasadniczo do języków południowosłowiańskich, por. Rusek 1996: 21–22, 26. W zabytkach wschodniosłowiańskich jest zapewne cerkiewizmem, choć ma tu poświadczenia dosyć liczne, por. strus. *жатель* ‘źniwiarz’ od XI w. (SDRJ III 234, SrezMat I 846, a także SRJ XI–XVII, t. V 77, SRJ XVIII, t. VII 98 – określaný jako cerkiewizm, Dal I 528), stukr. *жатель* z XVII w. (SUM XVI–XVII, t. IX 130), stbrus. *жатель* z połowy XVII w. (HSBM IX 271).

Na gruncie serbsko-chorwackim **žetelb* – *žetelj* ‘źniwiarz’ ma rzadkie poświadczenia: trzy przykłady na *žetelj* z XVI w. i sporadycznie *žetal* z XVIII w. (RHSJ XXIII 357, 358). W słownikach pojawia się sporadycznie też wtórna forma **žnetelb* (od form czasu teraźniejszego *žane*, *žne*), por. *žnetel* w RHSJ XXIII 467, a w terenie zapisano rozszerzoną postać serb. **žbnjetelbcb* – *žnetijoc* (78), której zapewne odpowiada podawana przez Stulicia postać *žneoc*, uważana przez RHSJ XXIII 467 za niepoprawną. Wcześniej, od XV w., upowszechnia się rozszerzona strukturalnie o sufiks *-bcb* postać **žetelbcb* – *žetelac* (sporadycznie też *žetalac*, *žeteoc*), por. RHSJ XXIII 357–358, RSHJ V 355, 357. W OLA była ona notowana w Chorwacji (poza częścią północną, gdzie zapisywano **žbnjačb*, por. s. 49), w Bośni i Hercegowinie oraz w zach. Serbii

(np. ^lžetelac, ^lžetalac, žeteoc, žetao:c, žetioc, žetiȳoc). W kilku punktach zapisano tylko formę żeńską *žetelica – žetelica 38, 49–51, žetelica – 48, także na pytanie o ‘mężczyznę ścinającego zboże’. W materiałach spoza OLA zanotowano odmienną postać *žetilьcb – žetilac, žetioc spod Kragujewca (RHSJ XXIII 360, 361, RSHJ V 357).

Nazwa *žьньcb, utworzona za pomocą formantu -ьcb od form czasu teraźniejszego *žьnǫ, *žьnešb, znana była językom północnosłowiańskim oraz językowi słoweńskiemu i niektórym dialektom chorwackim. Jak pisze Rusek 1996: 22, występowała ona również w tłumaczeniach prologów redakcji serbskiej oraz w zabytkach średniobułgarskich, gdzie jednak mogła być przeniesiona z oryginału staroruskiego. Miała ona w językach słowiańskich dawne i bogate poświadczenia. Z materiałów OLA widać, że ostatnio jej znajomość uległa znacznemu skurczeniu. Warto dokładniej prześledzić jej aktualne występowanie na tle dawniejszych poświadczeń.

We wschodniej Słowiańszczyźnie *žьньcb ma dawne poświadczenia i występuje dosyć powszechnie do dziś, por. strus. жьньць, жнець od XIII w. (SDRJ III 273, SrezMat I 860, 887, SRJ XI–XVII, t. V 121), dziś жнец (SSRLJ IV 179), stbrus. жнець od XIV w. (HSBM X 43), dziś жнец (TSBM II 257), stukr. жнець, жнець od XVI w. (SUM XVI–XVII, t. IX 171–172) dziś жнець (SUM II 538) i deminutywne жѣнчик (Hrinč I 479, SUM II 519). W OLA *žьньcb w dialektach wschodniosłowiańskich występuje dosyć powszechnie na całym terenie, por. np. ros. žn’ec, brus. žn’ec, žn’ec’, ukr. žnec’, žnec. Sporadycznie na oznaczenie ‘zniwarzia’ zapisano formę żeńską žn’ica (675). Częstszy brak nazwy dotyczy samej północy i południa Rosji oraz częściowo północnej Białorusi (to ostatnie potwierdza też atlas białoruski LAB III 88, m. 236 i 237, dysponujący znacznie gęstszą siatką punktów). Materiały spoza OLA pokazują, że archaiczne formy žnec’, žnyc’ zachowały się stosunkowo dobrze w gwarach bojkowskich, a także na całym prawie Zakarpaciu, w całej niemal gwarze nadszańskiej oraz w kilku punktach na północnej Łemkowszczyźnie (por. AGB IV 29–30, m. 207; w Polsce koło Ustrzyk Dolnych oraz w 1 punkcie na Słowacji zapisano wtórną postać že^lnec).

Dawniej *žьньcb powszechny był w całej zachodniej Słowiańszczyźnie, por. śl. žnec (SSJ V 825), czes. žnec powszechny już w języku staroczeskim, np. u Chelčického (GbHMČ I 181), w Biblii drezdeńskiej (Mat XIII 30, 39), w Biblii ołomunieckiej (tamże oraz Rut II 2, 3, 4, 5, 7), później žnec i uważane za dialektalne ženec (Kott V 811, 871, PS VIII 1098, SSJČ IV 935), pol. żeniec (będący rezultatem skontaminowania z przypadkami zależnymi) lub żniec od XV w. (SSStp XI 583), a także żeńca – już od XV w. (SSStp XI 583, por. też Mączyński, Ramberg PF XI 45, Doroszewski PF XIII 18, L VI 1021), później żeniec. Dziś w języku ogólnopolskim jest to już wyraz przestarzały, używany głównie w liczbie mnogiej (żeńcy), nie notuje go już SJPSzym i inne nowsze

słowniki polskie. Na Łużycach nazwa ta jest poświadczona od XVI wieku (Schuster-Sewc IV 1799–1800). Znane tu były różne postaci, jak głuż. *žnjeńc*, później *žnjenc* (Pful, Kral, Jakubaš) i formalnie deminutywne *žněčk* (Kral, Jakubaš ← **žbnčbčbь*, por. też Rusek 1996: 24), dłuż. *žeńc*, a także *žnjejc*, *žņejc* (Muka, Starosta). Materiały OLA pokazują, że nazwa ta w dialektach zachodniostowiańskich uległa znacznemu zanikowi. Na Słowacji wschodniej zazwyczaj notowano brak nazwy, jedynie w Słowacji środkowej i zachodniej zapisywano *žńec*, *žnec*, sporadycznie *žeńec*. Brak jej zupełnie na Morawach, a nawet w Czechach wschodnich. Zapisano ją jedynie w kilku punktach na terenie Czech właściwych, jednakże nie tylko w tradycyjnych postaciach *žnec*, *ženec*, ale także we wcześniej nieznannej z literatury naukowej postaci *žneč*, która powstała zapewne pod wpływem bardziej znanej w gwarach czeskich nazwy żeńskiej *žnečka*. Zresztą w p. 185 na oznaczenie ‘żniwiarza’ zanotowano tylko formę żeńską *žnečka*.

Na terenie Polski nazwę **žbnьць* zapisano w OLA tylko w kilku punktach na peryferii wschodniej: 287 – Słomianka w pow. Mońki (*ženc*, *zenc*), 307 – Choroszczynka koło Białej Podlaskiej (*žńec*), 326 – Paclaw koło Przemyśla (*žńec*, *žeńc*) oraz 247 – Deszczno koło Gorzowa Wielkopolskiego (*žńec*) od informatorów przesiedlonych po II wojnie światowej z Wołynia. W związku z dawniej szeroką znajomością nazwy **žbnьць* w języku polskim zasięg ten jest zaskakująco mały. Jeszcze SGPK VI 442 podawał nazwę *ženiec* ‘żniwiarz’ z Augustowskiego, Mazowsza i Mazur, z Lubelszczyzny, z Kaliskiego i Kujaw, SJPD X 1426 przytaczał z Witkiewicza, Staffa, Dyakowskiego, Gomulickiego, Norwida i z czasopisma *Lamus* (por. też Kurzowa 1993: 458). Natomiast obecnie nazwa ta również w materiałach spoza OLA notowana jest tylko ze wschodniej Polski, por. *žeńc* i *ženiec* sporadycznie pod Nidzicą, Giżyckiem i Piszem (Judycka 1963: 34), *žeńc* koło Białej Podlaskiej, *ženiec* koło Sokółki, Białegostoku, Białej Podlaskiej i Radzyna Podlaskiego, *žniec* koło Przemyśla i z Wileńszczyzny, *žeńca* koło Tarnobrzegu, pl. *žeńce* koło Brzozowa (kartoteka SGPA; lokalizacja poza Mazurami także z Warmii na podstawie artykułu J. Chłodzińskiej-Świąteczkiej PF XXII 222 nie jest pewna). Zachodnie zasięgi nazwy *žniec* na Białostocczyźnie wyznacza Smułkowa 1968: 163, m. 22, a *žniec*, *ženiec* nieco szerzej we wschodniej Polsce Kowalska 1975: 64, m. 12, 1979: m. 170. Są one zadziwiająco ograniczone.

Należy wspomnieć jeszcze o sporadycznych formacjach od dial. *žynać* ‘ząć, ciąć’. W OLA zanotowano tylko w p. 292 pod Radomskiem **žinačь* – *zynac* – nazwę tę notuje też Tarnacki PorJ 1938/39: 95 sporadycznie na Kurpiach i pod Mławą. Judycka l.c. podawała natomiast rzadką formację **žinarь* – *žynarz* na Mazurach pod Nidzicą – nazwę tę podawały też słowniki polskie: L VI 1021, SWil II 2273 i SW VIII 736, jednak bez lokalizacji. Zupełnie sporadycznie notowano w OLA pol. **žbnačь* (od **žbnq* z sufiksem *-ačь*),

a mianowicie tylko *znac* w p. 311 – Więciórka koło Myślenic. W kartotece SGPA znajdujemy tę nazwę jeszcze w rzadkich zapisach spod Lipnika w Krakowskim oraz z Lubomierza koło Bochni. Zupełnie wyjątkowy jest także ukr. **žbnunъ* (od **žbnq* z sufiksem *-unъ*): *žnun* w p. 496 (Szepit na Bukowinie koło m. Putyła).

Sporadycznie **žbъць* ulega rozszerzeniu przyrostkiem *-arъ* (por. Rusek 1996: 24). Powstały tu dwie formy: **žbъcarъ* oraz w wyniku analogii morfologicznej **žbъčarъ*. Pierwszą reprezentuje łuż. *žnječarъ*, *-rja* (Pful 1049, Kral 936, Starosta 711 określając jako przestarzały), później głuż. *žnjencar*, *-rja* (Jakubaš 541, NHSS II 43 s.v. *Mäher*) i pol. dial. *žencarz* w pewnych zapisach z Krakowskiego i Rzeszowskiego (SGPK VI 442, kartoteka SGPA; w grę może wchodzić też mazurzenie), podawany też przez SWil II 2270 i SW IX 707 (bez lokalizacji), drugą zapisana w OLA forma *žyčgъš* w p. 320 – Łąki Strzyżowskie koło Krosna i niektóre zapisy z Małopolski w kartotece SGPA (z mazurzeniem) oraz ukr. *женъчар* u Werchratskiego z Łemkowszczy (Hrinč I 479), w płd.-zach. części gwary nadsańskiej (*ženčar* – AGB IV 30), notowany też w słowniku etymologicznym bez lokalizacji (ESUM II 188 s.v. *жаму*), brak go natomiast we współczesnym słowniku ukraińskim (SUM).

Od wtórnej formy czasu teraźniejszego czasownika **žeti* w języku dolnołużyckim **žejom* ze **žbnjō* (por. Muka II 1143) powstały sporadyczne dolnołużyckie nazwy ‘źniwiarza’: *žejarъ*, *-ra* (Muka l.c., Starosta 711) i *žejarnik* (Starosta 711) oraz może w języku ukraińskim *жейник* (u Żelechowskiego, por. Rusek 1996: 25). Słownik etymologiczny ukraiński notuje też dial. postać *женник* (**žbъnikъ* ?) z Żelechowskiego (ESUM II 188 s.v. *жаму*), dla której dalszych poświadczeń nie znalazłem.

Nazwę **žbъць* zanotowano rzadko w OLA również na południu Słowiańszczyzny. Należą tu zapisy z dwóch punktów słoweńskich: *žěnc* (8) i *žá:nc* (9). Jej szerszą tu dawniej znajomość potwierdza powszechna w Słowenii nazwa żeńska **žbnica* (por. s. 55). Występują tu też postaci utworzone od dawnej formy czasu teraźniejszego **žbnjō*, **žbnješъ* w Słowenii i w zachodniej Chorwacji: *žá:njec* (5), *žjec* (20), *ž'n'ec* (21), *ž'ne:c* (32). Podaje je z tych stron również Pomianowska 1970: 229 (słwn. *žnjec* i chorw. *žanjec*). W języku słoweńskim mają one dawne poświadczenia, sięgające XVI wieku, por. *ženèc* u Dalmatina, Trubara, Megisera (Plet II 958), później *žnjèc*, *ženjèc*, *žánjec* u A.J. Murki, M. Cigale, A. Janežicia, M. Valjavca (Plet II 953, 958, 970), dziś *žánjec* (SSKJ V 976, por. też Snoj 760).

Ostatni szybki zanik nazwy **žbъць* w wielu gwarach słowiańskich spowodowany jest przez kilka czynników. Wpłynęło na to zupełne niemal zapomnienie na znacznych terenach o dawnym ścinaniu zboża sierpem, a nazwa **žbъць* pierwotnie miała znaczenie ‘źniwiarz ścinający zboże sierpem’. Możliwe było oczywiście przesunięcie znaczenia na ‘źniwiarz’ w ogóle, niezależnie

od używanych przez niego narzędzi, co się zresztą częściowo stało. Ważnym czynnikiem sprzyjającym zanikowi tej nazwy była wielka różnorodność jej postaci fonetycznych, spowodowanych kontaminacją formy mianownika z formami przypadków zależnych, zwłaszcza na zachodzie i na południu Słowiańszczyzny. Należy zwrócić uwagę, że u wschodnich Słowian, gdzie nazwa ta utrzymała się najlepiej, do kontaminacji dochodzi bardzo rzadko. Jest jeszcze jeden czynnik – wielkie bogactwo, często sporadycznych, nazw konkurencyjnych od **žeti*, **žnq*, **žbnjŋ* ‘żąć’, jak np. pol. *żnacz*, *żynacz*, *żnarz*, *żynarz*, *żeńcarz*, *żeńczarz*, łuz. *žnjeńcař*, *žnjencar*, *žejař*, *žejarnik*, *žňar*, *žnějeř*, sch. *žetelac*, słwn. *žnjáč*, *ženjač*, ros. *жней*, *жнея*, *жальщик*, brus. *жняя* oraz nazw nowszych, zajmujących nieraz szersze areale, utworzonych od **žetva* (**žotva*) i **žbnivo* ‘żniwo’ (motywowanych pośrednio też przez czasownik **žeti*), jak bułg. *жетвар*, *жътвар*, mac. *жетвар*, sch. *žětvár*, *žnjětvár*, pol. *żniwiarz*, *żniwak*, *żniwiak*, *żniwacz*, ukr. *жнивар*, *жнивей*, por. niżej.

W północnej Chorwacji (29–31, 36, 41) i w punktach chorwackich na terenie wschodniej Austrii (146a, 147a, 148a) oraz zachodnich Węgier (153), a sporadycznie też koło Karlovca (26) zanotowano utworzony od formy czasu teraźniejszego **žbnjŋ* derywat z innym sufiksem – sufiksem *-ačь*: **žbnjačь* – *žňa:č̣*, *žňá:č̣*, *žňá:č̣* itp., a w p. 26 *žěnač* i w p. 41 *žňac*. Formację tę podaje Pomianowska 1970: 232 z północnej Chorwacji, ma ona też dokumentację słownikową sięgającą XVII wieku, por. chorw. *žňac* (RHSJ XXIII 467, m.in. ze słowników Habellicia 1670, Vitezovicia ok. 1700, Belostenca 1740, Stulicia 1806) oraz *жънѧч* i *жънѧч* (RSHJ V 438, RSHKJ II 46), a także dawne – od XVII w. słwn. *žnjáč* i *ženjač* (Plet II 958, 970). Nazwa **žbnjačь* ma dalsze nawiązania w materiałach spoza OLA. Należy tu zanotowana przez Pomianowską 1970: 232 w kilku punktach macedońskich nieco odmienna postać *жъњејач* (**žbnjejačь*). Nazwę tę notuje też RSHJ V 438 z Wranja – *жъњејач*.

W materiałach OLA znalazła się też sporadyczna nazwa **žbnjarь* – *žňá:r*, zanotowana na południu Czarnogóry (73). Do nazwy tej nawiązuje niezależny dłuż. dial. *žňar*, *-ra* (Muka II 1149, u Starosty 711 *žnjař*) oraz nieco odmienny bułg. *жнияр* (**žbnjejarь* ?), zanotowany przez Tetovską-Troevę 1988: 85, 87 z punktu OLA 132, a także gluż. *žnějer*, *-rja* (Kral, Jakubaš) i sporadyczny pol. *żnarz*, poświadczony w Ezopie z ok. 1600 r. (L VI 1021, SP XVI, t. XI 3 s.v. *kosarz*, por. też SWil II 2271, SW VIII 713). W dialektach czarnogórskich powszechniej występuje formacja **žbnjetvarь*, stanowiąca zapewne kontaminację nazw **žbnjarь* i **žetvarь* (por. s. 50).

W dialektach białoruskich i rosyjskich zapisano w OLA w znaczeniu ‘żniwiarz ścinający zboże sierpem’ nazwy **žbnějь*, **žbněja* i pochodne. Nazwę **žbnějь* zanotowano w punkcie białoruskim koło Homla (*žn'ej* – 396) oraz w kilku rozproszonych punktach rosyjskich na zachód i na północ od Moskwy (*žn'ej*, *žn'ej*, *žn'i*). Znany jest również ukr. dial. *žňij* – ESUM II 188 przytacza

tę formę z Żelechowskiego (forma ukr. *жний* u Ruska 1996: 25 polega na błędzie literowym). Postać **žbněja* poświadczona jest głównie w północnej części Białorusi (*žn'a'ja*, *žn'i'ja*) oraz w kilku punktach na północy Rosji (*žn'e'ja*, *žn'i'ja*). Poza tym na Białorusi zanotowano sporadycznie dalsze derywaty: **žbnějarь* (*žn'i'jar* – 330, 371, *žn'a'jar* – 334, *žn'e'jar* – 390) i **žbnějarьka* – *žn'a'jarka* (397) oraz **žbnějьka* – *žn'e'jka* (387, 395). Dokładniej ich zasięgi na Białorusi w gęstszej siatce punktów podaje atlas białoruski – LAB III 88, m. 236 (sporadycznie notuje też *жнеяк* – **žbnějakь* i *жяцка* – **žęčьka*). Nazwa **žbnějarь* ma szerokie nawiązania w materiałach spoza OLA – na Łużycach, por. dłuż. *žnějar* ‘żniwiarz’ (Muka, Starosta) i głuż. *žnějeř*, *-rja* ‘ts.’ (Rěžak, Kral, Jakubaš). Poza tym analogiczną formację z sufiksem *-ačь* zanotowano w OLA w czterech punktach macedońskich: *žneac* – 92, *žnijač* – (107–109). Nazwy typu **žbněja*, **žbnějьka* częściej występują na oznaczenie ‘kobiety ścinającej zboże (sierpem)’, por. s. 57–58.

Nazwa **žętvary* ‘żniwiarz’, utworzona od rzeczownika **žętvа* ‘żniwa’ za pomocą sufiksu *-ary*, motywowana pośrednio przez czasownik **žęti* ‘żąć’ (por. Kočev 1971: 118, Tetovska-Troeva 1988: 88), tworzy w OLA zwarty kompleks obejmujący całą Bułgarię i Macedonię oraz wschodnią Serbię po linię przebiegającą przez punkty: Kula (70), Srbovac (80), Drenča (81). Brakujący w OLA materiał bułgarski uzupełnia Pomianowska 1970: 218, podająca tę nazwę z jej punktów 51, 54, 56–57, 59–82a, tj. z całej Bułgarii. W Macedonii Egejskiej zapisano sporadycznie formację rozszerzoną syngulatywnym sufiksem *-inь*: *žint'farin* (112) w archaicznej postaci fonetycznej zachowującej rozłożoną samogłoskę nosową. Formacja ta znana jest również z języka bułgarskiego, por. *жемеарин* w RBE V 52. Zachodnia granica zasięgu nazwy **žętvary* u Pomianowskiej w zasadzie pokrywa się z naszymi materiałami. Sporadycznie zanotowano w OLA *žetvar* jednak też na Wybrzeżu Dalmatyńskim w Trogirze (43). Nazwa bułgarska poświadczona jest od XVII w. (Rusek 1996: 22–23, 26), podobnie może być chyba datowana w języku macedońskim, serbskim i chorwackim. Ma ona też dobre poświadczenie w tych językach literackich, por. bułg. *жемеар* (**žętvary*) i *жѣмеар* (**žętvary*) – RBE V 51, 113, mac. *жемеар* – RMJ I 178, sch. *žetvar* z poświadczeniami od początku XVIII w., *жѣмеар* – RHSJ XXIII 362, RSHJ V 356. Formacja ta, dziś przestarzała, występowała też w języku słowackim, por. śl. *žatviar* z licznymi poświadczeniami u Kotta V 783 oraz w SSJ V 789. Może to świadczyć o dawniejszym nawiązaniu do południa Słowiańszczyzny.

Niewielką wyspę tworzy nazwa **žbnjetvarь* (od lokalnej nazwy ‘żniw’ *žnjętvа*, por. Skok III 678), zanotowana w Czarnogórze (*ž'netva:r* – 75, *žnëtva:r* – 76, 77) i Kosowie (*žnetva:r* – 79, 80) oraz wyspowo w p. 83 (*ž'netvar* – Bukovec w pobliżu miejscowości Despotovac i Desavska Pećina). Podobną lokalizację ma *žnjetvar* u Pomianowskiej 1970: 218. Podaje ją również Skok III

678 (*žnjēvar*) oraz słowniki: RHSJ XXIII 468 *žněvar* z powołaniem się na Vuka, Ivekovicia oraz Daničicia i RSHJ V 438 *жѣтвѣр* z cytataми z Czarnogóry (od Vuka) i T. Mareticia. Możemy tu mieć do czynienia z kontaminacją nazw **žbnjarь* i **žetvarь*.

Na południu Słowiańszczyzny sporadycznie zanotowano nazwę ‘żniwiarza’ **žetvačь* (z sufiksem *-ačь* od **žetva*): w OLA jest to zapis *žetvač* w p. 84 (w Kosowie), Pomianowska zaś (1970: 232) zapisała *žetvač* na północnym wschodzie koło Vršaca, poza tym znany jest XIX-wieczny bułg. *жетвачь* z Nikoli Michajłowskiego, podany w słowniku Duvernois (RBE V 52, por. Rusek 1996: 23 z dalszą literaturą). W materiałach spoza OLA znana jest z Bośni rozszerzona postać *žetevac* / *жѣтевац* i *жетевац* (RHSJ XXIII 358, RSHJ V 357).

Od czasownika **žeti* znane są jeszcze liczne inne nazwy sporadyczne oznaczające ‘żniwiarza’.

Od imiesłowu na *-lь* pochodzą takie formacje, jak ukr. **žěl'ja* (¹žal'a – 427, 466), częstsza jako nazwa żeńska (por. s. 54), ros. **žel'ščikь* koło Pskowa i Tweru (¹žal'š':*ык* – 605, ¹žal'š':*ык* – 696) – poświadczony też w SRNG IX 69 (*жальщик*) w rozproszeniu z gwar rosyjskich spod Petersburga, Tweru i Woroneża oraz od podstawy **žnjeti* sch. *žnilac* (*žnioc*, *žnoc*) z XVIII–XIX wieku (RHSJ XXIII 468).

Od imiesłowu biernego na *-tь* zostały utworzone takie sporadyczne nazwy, jak z zapisanych w OLA: ros. **žet'nikь* – *žat'n'ik* na północy Rosji na północny wschód od Archangielska (538) i koło miejscowości Wielikij Ustiuł (602, 627), mający nawiązania w odległych gwarach rosyjskich (*жатник* i *жатник* SRNG IX 86), a także na Ukrainie (*жатник* – ESUM II 188) i w słwn. *žēt'nik* w znaczeniu ‘miesiąc lipiec’ (kiedy bywają żniwa, por. Plet II 960 oraz Rusek 1996: 24, 25), ros. **žet'čikь* – *žat'č'ik* pod Riazaniem (p. 807) i utworzona od tematu czasu teraźniejszego sporadyczna forma **žbnit'nikь* – *ž'n'itn'ik* w rosyjskim p. 776, a także nazwy pochodzące z materiałów spoza OLA, jak **žet'ьcь* chyba niezależnie jako słwn. *žētec* z początku XIX w. (Plet II 960), rzadki czes. *žatec* u V. Kosmáka (PS VI 997) i brus. *жатець* z początku XVI wieku (HSBM IX 271), słwn. **žbnjet'ьcь* – *žnjētec*, *-tca* z początku XIX w. (Plet II 971), sch. **žetarь* – *žetar* / *жѣтѣр* głównie z pieśni chorwackich (RHSJ XXIII 357, RSHJ V 355), ukr. **žet'ьkarь* – *жаткар* (ESUM II 188), ros. dial. **žetuхь* – *жету́х* (na Uralu – SRNG IX 86), ros. dial. **žbnit'ухь* – *жниту́х* (na Uralu – SRNG IX 213) od podstawy czasu teraźniejszego i kilka różnie zbudowanych, jak występujący u Skaryny *жнатаи* (HSBM X 43), słwn. **žev'ьcь* – *žēvec*, *-vca* z terenu na pld. zachód od Lublany (Plet II 960, por. też Rusek 1996: 24), słwn. *ženjik* (**žbnjikь* ?) u Pleteršnika II 958.

Nazwy derywowane od *i*žbnivo* (a pośrednio motywowane też przez czasownik **žeti*, **žbnjо*/**žbnо*) występują głównie w Polsce.

**Žbiviv*=*arv* był notowany w OLA niemal w całej Polsce (i tylko w Polsce), np. *žni vaš*, *žnivjaš*, *žni voš*, *žnivjoš*. Nazwa ta występuje powszechnie na mapie Kowalskiej 1975: 64, m. 12, *žni vār* znany był też na Kaszubach (Sychta VI 309, Lorentz PW III 1188), choć w OLA zapisywano tu brak nazwy. Według Judyckiej 1963: 34 na Mazurach i w Lubawskim sporadyczny *žniwiarz* zapewne został przyswojony z języka ogólnopolskiego. W języku polskim *žniwiarz* pojawia się stosunkowo późno, zapewne w XVIII wieku (np. u I. Włodka i S. Staszica), por. L VI 1021, 1127–1128, SWil II 2271, SW VI 713, SJPD III 1436, też Rusek 1996: 24, 26.

Natomiast postać **žbivivarv* zapisano w OLA zupełnie sporadycznie: w dwóch punktach ukraińskich – w Karpatach na południe od Iwanofrankiwska (Stanisławowa) *žny'var*' (470) i na terenie Mołdawii (*žny'var* – 524) oraz we wschodniej Słowacji (*žnyvar*' – 233) i w punkcie słowackim na terenie Węgier (*žnivar* – 156). W materiałach spoza OLA postać ta ma dalsze poświadczenia z dialektów ukraińskich. W rozproszeniu z terenu Karpat notuje *žni'var* AGB IV 29–30, m. 207, podaje go też Hrinč I 488 (*жнивáрь*) z Werchratskiego, a *жнивáрь* zarówno ukraiński słownik ogólny (SUM II 539), jak i etymologiczny (ESUM II 188 s.v. *жаму*). Postać *žniwiarz* znana była też u Słowińców (Lorentz PW III 1187 – *žnivovř*). Sporadycznie zanotowano w OLA na Ukrainie też formację z rozszerzonym sufiksem *-albnikv*: *žnyvu'val'nyk* (479) od ukr. *жнувевáту* 'robić žniwa'.

Podawany przez Chłudzińską-Świątecką PF XXII 242 *žniwiarnik* 'žniwiarz' jest zapewne utworzony przygodnie.

We wschodniej Polsce zanotowano w OLA nazwę **žbivivakv* (*žnivak*, *žnivok*, *žnivok*, rzadko *žnivok*). Jej zachodni zasięg w OLA wyznaczają punkty w powiatach: Grajewo (274), Ostrów Mazowiecka (285), Sokołów Podlaski (297), Puławy (304), Krasnystaw (314), Hrubieszów (324). Materiały spoza OLA pokazują, że ma ona (może: miała w przeszłości) szerszy zasięg. SGPK VI 446 notował jednak *žniwak* też tylko z samego wschodu – spod Lublina, Sokołowa Podlaskiego i Chełma. Szerszy jej zasięg w północno-wschodniej Polsce wyznaczają na mapach Smułkowa 1968: 164 i Kowalska 1975: 64, m. 12. Sięga ona u nich na Białostoczczyźnie na wschód po Kropiwnicę, Klepacze, Hołówki Stare i Ancuty pod Hajnówką i dalej mniej więcej po polską granicę państwową, na zachodzie zaś po Grajewo, Zambrów, Wyszaków, Sokołów Podlaski i Radzyń Podlaski. W materiałach kartoteki SGPA występuje na północy jeszcze szerzej: po Ostrołękę, Przasnysz, Płock, Otwock, Mińsk Mazowiecki i Garwolin, a na południu, poza zasięgiem mapy Kowalskiej: po Puławy, Kraśnik, Biłgoraj, Zamość i Hrubieszów. Do kompleksu tego nawiązuje *žniwak* na Mazurach pod Piszem (Judycka 1963: 34), a poza tym *žniwak* znany był u Słowińców (*žnivok* – Lorentz PW III 1187). Nazwę tę notowały polskie słowniki ogólne, jednak zwykle bez podawania lokalizacji, por. L VI 1127–

1128, SWil II 2271, SW IX 713, a SJPD III 1438 z cytatem z Prusa. Znana jest też z języka polskiego postać *źniwiak*. SGPK VI 446 podawał ją z Sandomierskiego i Poznańskiego, a SW IX 713 jako gwarową bez lokalizacji. W kartotece SGPA jest poświadczona w rozproszeniu spod Kraśnika, Puław i Sochaczewa.

Nazwę **źbnivьcь* zapisano w OLA w rozproszeniu: pol. *źniv'ec* w p. 310 koło Nowego Targu – podają ją (*źniwiec*) też SWil II 2271 i SW IX 713 bez lokalizacji oraz jako przestarzałą Sychta VI 309 *źnivc* z Puzdrowa i Potęgowa na Kaszubach, ukr. *źn9'vec'* z p. 496 na Bukowinie koło m. Putyła oraz z dwóch punktów rosyjskich: *źn'i'v'ec* (633 na płn. wschód od Nowogrodu oraz 760 Dorogobuża na płn. wschód od Smoleńska). SRNG IX 210 podaje *жнивѣу* z tą drugą lokalizacją. Por. też Rusek 1996: 24, 25. Nazwę *źny'vec* przytacza też AGB IV m. 207 z dwóch punktów (Kuźmina i Leszczawa Dolna) na płn. wschód od Sanoka. Może należy tu też dial. ros. forma *жневѣу* spod Nowosybirsk (SRNG IX 209). Są to chyba niezależne przejawy żywych procesów słotwórczych.

Występująca tylko w materiałach spoza OLA polska nazwa **źbnivь=acь* (*b* → \emptyset) jest, jak się zdaje, zupełnie wyjątkowa. L VI 1127–1128 notuje *źniwacze* pl. z początku XIX wieku. SWil II 2271 i SW VI 713 podają ją bez lokalizacji. W terenie zapisano *źniv'ac'* w miejscowości Gruszki na północy Białostocczyzny nad Kanałem Augustowskim (Smułkowa 1968: 164), *źniv'ac'* w Brzozowicy Małej koło Radzyna Podlaskiego (Kowalska 1975: 64, m. 12), dawniej *źniwacz* też sporadycznie koło Łaska (Tarnacki 1938/39: 95).

Na pytanie SIL 645 'mężczyzna ścinający zboże sierpem' zapisano w OLA jeszcze wiele innych nazw od rdzeni innych niż **źęti*, **źbnq*, **źbnjq*. Mają one zazwyczaj charakter zupełnie przypadkowy i zostaną podane w 4 tomie OLA jedynie w wykazie materiałowym, natomiast nie zostaną naniesione na mapę. Tu je całkowicie pomijam. Warto natomiast wspomnieć o przedstawionej przez Ruska 1996: 23 (z dalszą literaturą) pożyczce tureckiej *оракчия* (por. RBE XI 729) o ogólnym znaczeniu 'źniwiarz', występującej na wschodzie Bułgarii. Jest to przejęcie tur. *orakci* 'źniwiarz' od tur. *orak* 'źniwa'.

* * *

Nazwy dla 'źniwiarki kobiety' związane są zazwyczaj z odpowiednimi nazwami męskimi, jednak tylko częściowo ich zasięgi pokrywają się ze sobą. Dotyczy to przede wszystkim nazw związanych z **źętelь*, **źętvareь*, **źbnivь=arь*, **źbnivakь*. Największa różnica dotyczy natomiast zasięgów nazw **źbnica* w stosunku do nazwy męskiej **źbnьcь* oraz częstych nazw **źbněja*, **źbnějka* w stosunku do rzadkiej nazwy męskiej **źbnějь*. Poza tym na pewnych terenach charakterystyczne jest przemieszanie kilku paralelnych nazw, które nie tworzą

wyraźnych podziałów. Poświadczono są też nazwy żeńskie, które nie mają ekwiwalentów męskich lub są one bardzo rzadkie. Na pewnych terenach brak specjalnych nazw żeńskich, a ich funkcje pełnią formy męskie. Notowano wtedy nieraz brak nazwy. W ogóle jednak nazwy żeńskie zapisywano znacznie częściej niż nazwy męskie.

Zacznę od przedstawienia kilku nazw żeńskich, które nie mają paralel męskich.

Nazwa **žęčьka* – *žačka*, *žač'ka* występuje w trzech niewielkich wyspach: na Morawach (192, 195–196, 204–206), na Polesiu – na wschód od Pińska (376, 384; LAB III 88, m. 234 notuje jednak ponadto *жацка* na północ od Witebska) i w południowej Rosji – na płd. zachód od Briańska (798, 811, 812; natomiast SRNG IX 87 ma nazwę *жацка* spod Smoleńska). Są to zapewne niezależne derywaty utworzone według produktywnego modelu (por. ESBM III 224 z dalszymi poświadczeniami z Białorusi).

Archaiczną formację **žělja* – *žal'a* zanotowano w OLA na Ukrainie: na Zakarpaciu i sporadycznie na północ od Karpat (427, 431, 449, 465–467, 469, 484). Występowanie tej nazwy na tym terenie – po obu stronach głównego grzbietu Karpat potwierdza też AGB IV 30, m. 208. Przytoczył ją także Hrinč I 474 ze słownika Żelechowskiego. Ros. *жалья* notował Dal I 528, a SRNG IX 69 podawał z gwar rosyjskich spod Pskowa, Tweru i Woroneża. Są to zapewne relikty dawniej szerzej znanego archaizmu, por. też Rusek 1996: 25, 26.

Podobną formację, jednak utworzoną od tematu czasu teraźniejszego, stanowi **žnilyja*, zanotowana w OLA w trzech punktach ukraińskich: *ž'nyl'a* (413, 419 – koło Samboru) i *ž'n'il'i pl* (486 – koło Kosowa na Bukowinie). Nazwa ta ma potwierdzenie z tych stron w AGB IV 30, m. 208 (punkty 3, 21, 26, 62 tego Atlasu).

Formację genetycznie zapewne augmentatywną **žę=χα* zanotowano w OLA tylko w dwóch punktach rosyjskich: *žaxa* – 714 i *žaxa* – 773.

Dalsze nazwy ‘zniwiarki – kobiety ścinającej zboże’ omawiam paralelnie do przedstawionych wyżej nazw męskich.

Sporadycznej nazwie męskiej **žetelj* – *žetelj* i częstszej **žetel'ьць* – *žetelac* odpowiada nazwa żeńska **žetelica* – *žetelica* (*žetelica*, *žetel'ica*, *žetalica*), mająca podobny zasięg, jak nazwy męskie: na terenie Chorwacji, Bośni i Hercegowiny oraz nieco węższy w zachodniej Serbii. Ma ona dobre poświadczenia w słownikach serbsko-chorwackich od XV w.: *žetelica* (RHSJ XXIII 357, *жетелица*, *жетелица* i *жеталица* (RSHJ V 355, 357).

W materiałach OLA znajdujemy jeszcze dalsze sporadyczne derywaty od **žetelj* oznaczające ‘zniwiarkę kobietę’, por. sch. **žetel'ьka* – *жетелка* i *жетелка* m.in. ze Slawonii, **žetelin'ьka* – *жетелинка* o odcieniu pieszczotliwym spod Wranja (RSHJ V 357) oraz ros. **žetel'ьnica* – *жетельница* z XVIII w. (SRJ XVIII, t. VII 98), przytaczana też przez Dala I 528.

Sporadycznie pojawia się w słowniku wtórna forma **žbnjetelica* od form czasu teraźniejszego *žane*, *žne*: *жньѣтелица* notowana z pieśni serbskich (RSHJ V 438). W OLA raz zapisano formę męską zamiast żeńskiej **žbnjetel'ьcb* (*žnetijoc* w p. 78).

Od **žbньcb* powstało kilka nazw żeńskich. Do częstszych należą **žbnica*, **žbньčbka*, **žbньčiča* i **žbniča*. W rozproszeniu w Rosji, a zwłaszcza na Białorusi na oznaczenie 'kobiety żniwiarki' zapisywano tylko nazwę męską **žbньcb*. Z dialektów ukraińskich potwierdza to AGB IV 30, m. 208.

Nazwa **žbnica* (z sufiksem *-ica* paralelnym do męskiego *-ьcb*) ma bardzo szeroki zasięg. Tworzy ona zwarty areal w dialektach słoweńskich (*žni:ca*, *žení:ca*, *žan'ji:ca*, *žaj'nica*), dużo większy niż podstawa męska (**žbньcb* i **žbnjcb*), w dialektach zachodniej i środkowej Słowacji (*žnica*, *žnica*), poza tym występuje często w rozproszeniu i obok innych nazw w dialektach ukraińskich (*žnyc'a*, *žnica*, rzadko *žnyca*) i rosyjskich (*žn'ica*, rzadko *žn'ica*), wyjątkowo też formalnie deminutywne *žn'ic'ka* (810) oraz w dwóch punktach białoruskich (*žnyca* – 382, *žn'ica* – 392) – podobnie rzadka jest ona w atlasie białoruskim LAB III 88, m. 234, dysponującym gęstszą siatką punktów. Ukr. *žnyc'a* ma także sporadyczne potwierdzenie w materiałach spoza OLA w Karpatach (AGB IV 30, m. 208 – z dalszą literaturą). Historyczne materiały słownikowe pokazują, że **žbnica* znana była jeszcze nieco szerzej. W języku słoweńskim w miejsce dawniejszych *žnjica*, *ženjica*, *žanjica* (Plet II 953, 958, 971) ustaliła się *žanjica* (SSKJ V 976). Sporadycznie *жньѣца* została zanotowana w RSHJ V 438 z F. Markovicia. Na zachodzie Słowiańszczyzny nazwę *žnica* notuje słownik słowacki (SSJ V 823), *žnica*, *žnice* i deminutywna *žnička* znane były też na czeskim Śląsku i na Morawach (Kott V 871), PS VIII 1098 jako dialektalne podaje *žnice* też z literatury czeskiej, a SSJČ IV 935 uważa je za dialektalne i słowackie. Kartoteka SGPA ma jednak nazwę *žnica* tylko z bezpośredniego sąsiedztwa ukraińskiego, mianowicie z okolic Przeworska (Wisła XII 514). Na wschodzie Słowiańszczyzny, podobnie jak i w gwarach, dobrze jest notowana ros. *жніўца* (od XVIII w. – SRJ XVIII, t. VII 145, Dał I 528, SSRLJ IV 181) i ukr. *жніўця* (Hrinč I 488, SUM II 539), natomiast wyrazu tego, zupełnie sporadycznego w gwarach, współczesny TSBM w ogóle nie notuje.

Feminativum **žbньčbka* (z sufiksem *-bka*) notowano przede wszystkim na terenie Czech i Moraw (*žnečka*, rzadko *žnačka* – 195 i *žnečka* – 198). Poza tym *žnečka* zapisano w dwóch punktach na północy wschodniej Ukrainy (441, 446), do czego nawiązuje odosobniony zapis *жнѣчка* z atlasu białoruskiego koło Homla (LAB III 88, m. 234). Może należy tu też zagadkowy zapis w OLA ze wschodniej Polski *zyncka* (295). Nazwa ta jest dobrze poświadczona jedynie w literackim języku czeskim: *žnečka* 'kobieta żniwiarka' Jg V 866, Kott V 871, PS VIII 1098, SSJČ IV 935. W materiałach spoza OLA znana jest też formacja

**żinač'ka* od nazwy męskiej **żinač'* (por. s. 47), którą podaje Judycka 1963: 34 spod Pizsa, a z pow. Szczytno w zniekształconej postaci *żynastka*.

Feminativum **żьньціха* (z sufiksem *-иха*) występuje w rozproszeniu na całej niemal Ukrainie (łącznie w 17 punktach): *žen'čyxa*, *ž9n'čyxa*, *žin'čyxa*. Drobne uzupełnienia znad górnego Dniestru przynosi AGB IV 30, m. 208. Zna-na jest ona również w ukraińskim języku literackim, por. *женчіха* u Hrinč I 479 i w SUM II 519.

Niezupełnie jasna jest ros. dial. *женчіха*. Taką postać podaje SRNG IX 209 spod Nowogrodu, Pskowa, Orła i Woroneża. W OLA natomiast zanoto-wano tę nazwę (w znacznym rozproszeniu w dialektach rosyjskich) w bardzo różnych postaciach fonetycznych: koło Tichwina na wschód od Petersburga *žn'ič'ixa* (584, 585), pod Niuksenią na zachód od m. Wielikij Ustiug *žn'e'č'ixa* (600), koło Pskowa *žn'a'č'ixa* (651), *žn'i'č'ixa* (652), *žn'e'č'ixa* (653), koło Kasimowa na wschód od Riazania *žn'ič'ixa* (769) i *žn'i'č'ixa* (781) oraz pod Orłem *žn'a'č'ix'i* pl. Pozwala to zinterpretować tę nazwę jako rozszerzenie naz-wy **żьnica* za pomocą sufiksu *-иха*, tj. jako **żьниціха*.

Zapewne w wyniku pierwotnie augmentatywnego skrócenia tej nazwy lub nazwy **żьnica* powstała postać **żьниха* (analogiczna do nazwy 'kaczki' *ткѧха*). W OLA zanotowano ją sporadycznie na Ukrainie (*žnyxa* – 447) oraz w rozpro-szeniu w dialektach rosyjskich, głównie na północy (635, 611, 616, 642, 653, 781). Nazwa ta ma zapewne szerszy zasięg, a jej sporadyczność w OLA mogła być spowodowana jej augmentatywnym znaczeniem. W materiałach spoza OLA można znaleźć dalsze jej poświadczenia, np. *žnyxa* na Ukrainie na płn. stoku Karpat koło m. Dolina (AGB IV 30, m. 208), *žnixa* w płn.-wsch. Polsce koło Sejn i Dąbrowy Białostockiej (Kowalska 1975: 64, m. 208). W materiałach spoza OLA znajdujemy też postać *женіѧха* (**żьниѧха*) spod Tomaska (SRNG IV 213, por. też Rusek 1996: 25).

Znanych jest jeszcze kilka dalszych feminativów od **żьньць*, jak czes. *ženul'a* (203 – **żьньculja* z sufiksem *-ulja*), **żьнькынja*, **żьнькынji* – w Słowe-nii (*žen'ki:ja* ? – 20), we wsch. Słowacji (*ženkiňa* – 231) i na Ukrainie koło Droho-bycza (*žen'k'en'i* – 428). Ze wschodniej Słowacji, spod Ustrzyk Dolnych oraz właśnie spod Drohobycza nazwę tę podaje także AGB IV 30 m. 208: *žen'k'yn'a*, *žō'k'yn'a*, *žen'k'yni*. Ukr. *женькїня* znana jest na Łemkowszczyźnie (u Hrinč I 479 z Werchratskiego), jako dialektalną określa ją ESUM II 188 (bez podania loka-lizacji). Słwn. *ženkinja* i *ženjkinja* znana jest z początku XIX wieku i jest lokali-zowana we wschodniej Styrii (Plet II 958), tu też występuje *ženjkinja* (Plet II 971).

W materiałach spoza OLA znajdujemy jeszcze głuź. *žnjeńca* (Kral), *žnjeńca* (Jakubaš), utworzone od skontaminowanej formy nominativu z przypadkami zależnymi *žnjeńc* (por. też Rusek 1996: 25).

Feminativum **żьньčar'ka* zapisano w tym samym punkcie co **żьньčar'ь* : *žyńčar'ka* (320). Nazwę *żeńczarka* notuje też kartoteka SGPA spod Krosna

i Rzeszowa. Por. też ukr. *женьчарка* u Werchratskiego z Łemkowszczyzny (Hrinč I 479). W materiałach spoza OLA znana jest także **žbьncarьka* – *żeńcarka* z Krakowskiego (SGPK VI 442 i kartoteka SGPA), mająca nawiązanie w głuz. *žnjeňcarьka*, *žnjencarka* (Pful, Kral, Jakubaš).

Feminativum **žbnačьka* od **žbnačь* (por. s. 47–48) zapisano w OLA w punkcie 195 na Morawach (*žnačka*) oraz w Polsce w p. 311 (*znączka*) – Więciórka koło Myślenic. Nazwa ta (*žnacьka*, *žnączka* ?) ma także kilka poświadczeń w kartotece SGPA spod Limanowej i Rabki oraz z Zaolzia. Te odosobnione poświadczenia mogą wskazywać na dawniej bardziej zwarty i szerszy zasięg.

W tym samym punkcie (496 na Bukowinie) co **žbnunь* zanotowano w OLA także sporadyczne feminativum **žbnunьka* – *žnunka*. Z materiałów spoza OLA, mianowicie z kartoteki SGPA pochodzi sporadyczna **žbnarьka* – *žnarka* ‘kobieta ścinająca zboże sierpem’ spod Częstochowy.

Od wtórnej formy czasu teraźniejszego czasownika **žeti* w języku dolnołużyckim **žejom* powstały wspomniane wyżej nazwy *žejar* i *žejarnik*, a od nich feminativa *žejarka* (Starosta 711) i *žejarnica* (Muka II 1143, Starosta 711).

Z podstawą czasu teraźniejszego **žbnjь*, **žbnjěšь* związane jest feminativum **žbnjačica* (od nazwy męskiej **žbnjačь*), zapisane w OLA w kilku punktach tworzących niewielką wyspę w pld.-zach. Słowenii (15 – *žnačica*), w zach. Chorwacji (*žnačica* – 26, *žnačica* – 28, *žnačica* – 29) oraz we wschodniej Austrii (*žnačica* – 146a, *žnačica* – 147a, 148a) i na zach. Węgrzech (153 – *žnačica*). Poza tym Plet II 970 ze wsch. Styrii podawał słwn. *žnjáča*.

Nazwę **žbněja* notowano znacznie częściej niż jej odpowiednik męski **žbnějь*, a mianowicie na całym terytorium rosyjskim – *žn'eja*, *žn'ija* (jedynie rzadziej na południu) oraz w północnej części Białorusi (*žn'a'ja*, *žn'i'ja*). Jest to związane z tym, że pierwotnie żęciem zboża za pomocą sierpu zajmowały się głównie kobiety. Na południowo-wschodniej Białorusi koło Homla, rzadko też na północy Białorusi, a poza tym w zachodnich dialektach rosyjskich, sporadycznie też na Ukrainie (439, 445) notowano formację rozszerzoną sufiksem *-ьka*: **žbnějьka* (*žn'ejka*, *žn'ejka*). W południowo-zachodniej Białorusi na oznaczenie ‘kobiety żniwiarki’ zapisywano zazwyczaj nazwę męską **žbьncь*. W atlasie białoruskim przy gęstszej siatce punktów zasięgi przedstawionych wyżej nazw są przedstawione dokładniej (LAB III 88, m. 234), są one jednak w zasadzie podobne, także w zakresie występowania nazwy **žbьncь* w południowo-zachodniej Białorusi. Przedstawione feminativa **žbněja*, **žbnějьka* mają dawną dokumentację we wschodniosłowiańskich językach literackich. Ros. *женя* poświadczona jest od XVI w. (od 1559 r.), por. SRJ XI–XVII, t. V 121, później SRJ XVIII, t. VII 145, Dal I 528, dziś jest przestarzała i regionalna (SSRLJ IV 179), bogato natomiast jest reprezentowana w gwarach (SRNG IX 209–210), *женійка* jest udokumentowana sporadycznie z końca XIX wieku (SSRLJ IV 179), ma natomiast także bogate poświadczenie w gwarach spod

Nowogrodu, Smoleńska, Tweru i Wołogdy (SRNG IX 209). Brus. *жнея* notowana jest od XVI wieku (HSBM X 43), dziś znana jest *жнѣя* i *жнѣйка* (TSBM II 257). Mimo słabego poświadczenia w OLA znana jest także ukr. *жнія* i dem. *жнійка* u Hrinč I 488 (z trudnymi do zlokalizowania geograficznego przykładami). Nazwy te znajdujemy również w źródłach polskich, ale są one najpewniej przejęte ze Wschodu. SGPK VI 446 ma *źnieja* z Wisły V 486 (jest to jednak przykład ze wsi Komarowice na Białorusi pod Mozyrzem koło Homla) i *źniejka* z pieśni dożynkowej na Litwie. SWil II 2271 podaje *źnieja* tylko z Litwy, a SW IX 713 i SJPD III 1436 cytują tylko Syrokomlę, pochodzącego z Polesia i żyjącego później na Litwie. Kartoteka SGPA ma też *źnieja* i *źniejka* ze źródeł związanych z Wileńszczyzną (H. Turska, A. Zdaniukiewicz) oraz *źnieja* raz z Suwalszczyzny. Jako przejęte ze Wschodu należy też traktować wszystkie zapisy nazwy *źnieja* w OLA z terenu nowych dialektów mieszanych (247, 252, 267), pochodzące najpewniej od informatorów z Kresów.

W południowo-wschodniej Białorusi koło Homla zanotowano w dwóch punktach nazwę **žnějarbka* (390 – *žn'ejarka*, 397 – *žn'a'jarka*), nawiązującą do nazwy męskiej **žnějarb* (por. s. 50). LAB III 88, m. 234 notuje ją z trzech dalszych punktów ze wschodniej Białorusi, poświadczona jest również w TSBM II 257 (*жнѣярка*). Ma ona także nawiązania na Łużycach, por. głuż. *žnějarka* 'ts.' (Jakubaš, Rězak 642). Analogiczną formację, ale z sufiksem *-(ač)ьka* zanotowano poza tym w trzech punktach macedońskich: *ž'neac̣ka* (92), *žni'jačka* (108–109). Z materiałów spoza OLA należy wymienić jeszcze dłuż. nazwę *žnějarnica* (Starosta) oraz sporadyczną formację rosyjską **žnějušbka* – *жнѣюшка* spod Smoleńska (SRNG IX 209).

Znane są jeszcze liczne dalsze, zwykle sporadyczne, nazwy 'kobiety zniwiarki' nawiązujące do czasownika **žęti*.

W Rosji dosyć zwartą wyspę tworzy kilka punktów koło Petersburga, Nowogrodu i Pskowa z nazwą **žělščica* (*žal'syca*, *žal'syca*), stanowiącą feminativum od **žělščik* (por. s. 51). W SRNG IX 69 *жѣльщица* była notowana jeszcze szerzej: pod Ołońcem, Petersburgiem, Nowogrodem, Twerem i Woroneżem.

Z imiesłowem biernym na *-lʹ* związane są takie nazwy, jak **žętница* (*ža'n'ica*, *žit'n'ica*), zapisana szerzej niż jej odpowiednik męski **žętник* (por. s. 51), nie tylko na północy – na północny wschód od Archangielska i koło miejscowości Wielikij Ustjug, lecz także na płd. wschód od Pskowa (693), koło Seliżarowa – na zachód od Tweru (697) i koło Riazania (807); ma ona zresztą szerokie nawiązania w gwarach rosyjskich (SRNG IX 86), ros. **žętka* – *žatka*, zapisana koło Rżewa (715 – na płd. zachód od Tweru), która nawiązuje do czes. **žětčbka* – *žatečka* (w PS VI 997 z Karoliny Světlej) od rzadkiego czes. *žatec* (por. wyżej), chorw. **žetarica* – *žetarica* (w p. 52) od sch. **žetarb* (por. s. 51) – chorw. *žetarica* ma poza tym poświadczenia w zapisach ludowych z początku

XX wieku (RHSJ XXIII 357), serb. **žbnjetarь* – *ž'netar* (o kobiecie) w p. 83, ros. **žbnetica* – *žn'e't'icə* w p. 835 oraz z materiałów spoza OLA: sch. **žetil'ja* – *жетилья, жетилья* spod Kruševca (RSHJ V 357), ros. **žbnituħa* – *жнитуħа* (koło Czelabińska – SRNG IX 213) od **žbnituħь* (por. s. 51) od podstawy czasu terażniejszego, sch. **žetjačica* – *žetjačica* z XVIII-wiecznego słownika Della Belli (RHSJ XXIII 361).

Słwń. **ževьka* – *ž'evka* w p. 12, stanowiąca paralelę do męskiego **ževьсь* (por. s. 51) ma bogatą dokumentację w Plet II 960 (*ž'evka*, natomiast podawanej przez Ruska 1996: 25 nazwy *ževica* u Pleteršnika nie znajdują). Sporadyczna ros. forma **žbnьščica* (*žensš'ica* – 560) wskazuje na występowanie nazwy męskiej **žbnьščikь*.

Od **žetvarь* zapisano w OLA przede wszystkim feminativum **žetvarьka* – we wschodniej Serbii i Macedonii (*žetvarka, žet'varka*). Znane jest ono niewątpliwie i w gwarach bułgarskich, skąd nie mamy materiału. Nazwa ta ma dobre poświadczenia też w językach literackich, por. sch. *žetvarka, жетварка* (RHSJ XXIII 362, RSHJ V 356), mac. *жетварка* (RMJ I 178) i bułg. *жетварка* oraz *жътварка* (RBE V 52, 113, BTR⁴ 229, 233). Znana jest jednak i śl. *žatviarka* (SSJ V 789, Kott V 783). Sporadycznie zanotowana w OLA chorw. **žetvarica* – *žetvarica* (43) ma dobre poświadczenia słownikowe z XIX–XX (RHSJ XXIII 362, RSHJ V 356), por. też Rusek 1996: 25.

Od **žbnjetvarь* (por. s. 50) w Czarnogórze i Kosowie zapisano w OLA feminativa: **žbnjetvarica* – *ž'netvarica, ž'netva'rica* (71–72, 74–77, 79) – również w słownikach (por. RHSJ XXIII 468 – *ž'netva'rica* i RSHJ V 438 – *жънетва̀рица*) lokalizowana jest w Czarnogórze oraz **žbnjetvarьka* – *ž'netva:rka* (80).

Od sporadycznego **žetvačь* (por. s. 51) zapisano również rzadkie feminativa: **žetvačica* – *žet'vačica* w p. 84 (Orachovac w Kosowie) i **žetvačьka* – *žint'fačka* w Macedonii Egejskiej (112).

W materiałach spoza OLA znajdujemy w objaśnieniu odautorskim u Dala I 528 feminativum *жатвенница* (**žetvьn'nica* ?).

Nazwy związane ze **žbnivo* oznaczające 'kobiety żniwiarki' wykazują paralele do nazw męskich. **Žbnivь=arьka* od **žbnivь=arь* też występuje niemal w całej Polsce (*ž'niv'arka, ž'nivjarka, ž'niv'orka, ž'nivjorka*). W materiałach spoza OLA nazwę *žniwiarka* znajdujemy u Kowalskiej 1975: 64, m. 12, na Warmii i na Mazurach (Judycka 1963: 34), notował ją też Lorentz PW III 1188 z Kaszub (*ž'ni'vorka*), choć w OLA zapisywano tu brak nazwy. W języku polskim nazwa ta pojawiła się zapewne w XVIII w., ale jest poświadczona od początku XIX (L VI 1127–1128, SWil II 2271, SW IX 713, SJPD III 1436), dziś ma zwykle znaczenie 'maszyna do żęcia zboża', por. też Rusek 1996: 25. Postać **žbnivarьka* zanotowano w OLA tylko raz pod Sanokiem (*žny'varka* – 325), ale w kartotece SGPA znane są dalsze zapisy postaci *žniwarka* spod Biłgoraja i Zamościa oraz z Mazowsza (kartoteka SGPA, Zduńska 1984: 41), a Lorentz

PW III 1187 notował ją obocznie u Słowińców (*žnivořka*). Na Ukrainie zapisano ponadto w OLA sporadycznie nazwę *žnywu'val'nyč'a*, stanowiącą femina-
tivum od występującego też tylko w tym punkcie *žnywu'val'nyk* (479).

Nazwę **žbnivačьka*, podobnie jak jej podstawę **žbnivakь*, zanotowano w OLA tylko we wschodniej Polsce, w części północnej nawet nieco dalej na zachód niż w wypadku nazwy męskiej: pod Przasnyszem (272) i Kolnem (273). Poza tym niezależnie zapisano ją w płd. Rosji: *žn'i'vac'ka* (841). Jest to nazwa cofająca się. Jej zasięg w płn.-wsch. Polsce wyznaczyła Kowalska 1975: 64, m. 12. Według materiałów kartoteki SGPA występuje ona jeszcze nieco szerzej, m.in. na Kurpiach, pod Mińskiem Mazowieckim, a na południu sięga po Puławę, Biłgoraj i Tomaszów Lubelski. Lorentz PW III 1187 nazwę tę podaje też od Słowińców (*žnivořka*). Dawniejsze słowniki polskie notowały ją bez lokalizacji (L VI 1127–1128, SWil II 2271, SW VI 713), ale SJPD już jej nie podaje.

Feminativum **žbnivica* od sporadycznego **žbnivьcbь* (por. s. 53) zapisano w OLA tylko w jednym punkcie rosyjskim pod Nowogrodem (*žn'i'v'ica* – 633), poza tym na Zakarpaciu **žbnivьkynja* – *žnyukьna* (467) – bez poświadczeń w innych źródłach, a w materiałach spoza OLA pol. *žniwka* (**žbnivьka*) bez lokalizacji w L VI 1127–1128, SWil II 2271, SW VI 713. Z tą ostatnią nazwą może należy łączyć ros. *жнѣвка* (SRNG IX 209).

* * *

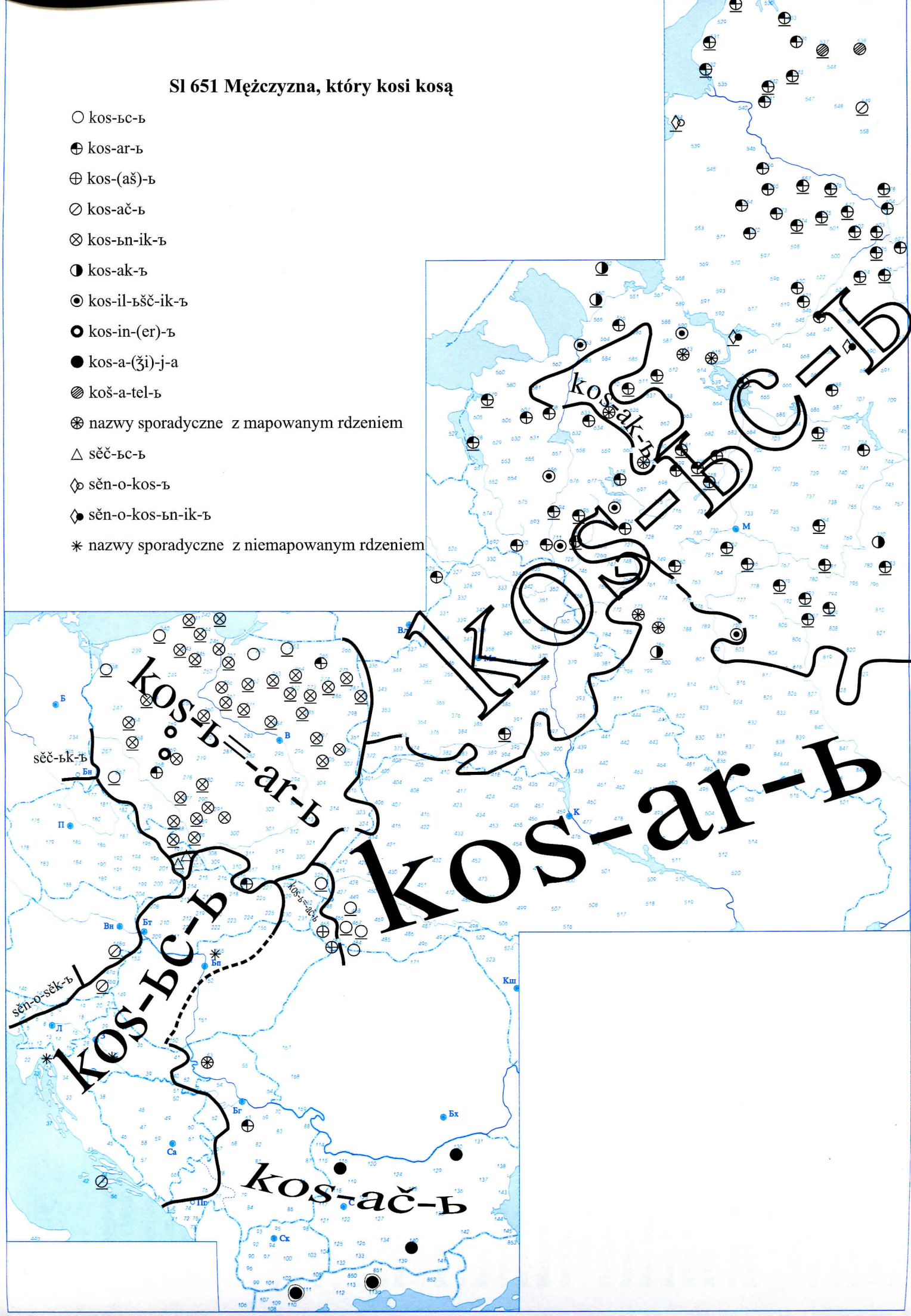
Na pytanie o 'mężczyznę, który kosi kosą' uzyskano w OLA ciekawy materiał ilustrujący zróżnicowanie słowotwórcze derywatów utworzonych najczęściej od **kosa* i **kositi*, rzadziej od **sěci*, **sěkati* 'kosić' oraz złożenia od **sěno sěkati* <*sěci*, *kositi*>. Niektóre z nich tworzą wyraźne i zwarte areaty, na pewnych obszarach zaś, zwłaszcza w Polsce, w Rosji i na pograniczu słowacko-ukraińskim występuje znaczne przemieszanie nazw synonimicznych, nieraz jedynie z przewagą jednej z nich. Polskie nazwy 'kosiarza' na tle słowiańskim przedstawił Basara 2000: 51–55. Materiały spoza OLA każą przypuszczać, że to przemieszanie jest jeszcze większe i dotyczy również gwar bułgarskich i macedońskich. Występują także dosyć liczne nazwy o ograniczonych zasięgach lokalnych lub zupełnie rzadkie. W sumie – podział geograficzny nazw 'kosiarza' w dialektach słowiańskich jest dosyć skomplikowany. Zestawienia z materiałami historycznymi pokazują przesunięcia zasięgów niektórych nazw.

Najczęstsze dawne derywaty **kosьcbь* (derywowany od **kositi*) oraz **kosarbь* (z polskim wariantem **kosь=arbь*) od **kosa* dzielą obszar dialektów słowiańskich w sposób szczególnie przycinając się częściowo w poprzek.

Nazwa **kosьcbь* została zanotowana w OLA na terenie Słowenii (*kosc*, *ko:sac*, *kvāsc*, *k''a:sc*, *k''osec*), Chorwacji (*ko'sac*, *'kosac*, *ko'sec*, *'kosec*), Bośni i Hercegowiny (*kósac*), jako odosobniona w zach. Serbii (*kósac* w p. 62)

SI 651 Mężczyzna, który kosi kosą

- kos-ьс-ь
- ⊕ kos-ar-ь
- ⊕ kos-(aš)-ь
- ⊙ kos-ač-ь
- ⊗ kos-ьп-ик-ь
- kos-ak-ь
- ⊙ kos-il-ьšč-ik-ь
- kos-in-(er)-ь
- kos-a-(ži)-j-a
- ⊗ koš-a-tel-ь
- ⊗ nazwy sporadyczne z mapowanym rdzeniem
- △ sěč-ьс-ь
- ◇ sěn-o-kos-ь
- ◇ sěn-o-kos-ьп-ик-ь
- * nazwy sporadyczne z niemapowanym rdzeniem

i Czarnogórze (*kósac* w p. 76), w punktach słowiańskich na terenie wsch. Austrii (147a), zach. i płn. Węgier (149, 153, 154, 156), w zach. i śrdk. Słowacji (w materiałach spoza OLA też, choć rzadko, w Słowacji wschodniej, por. ASJ III 31, m. 1, SSN I 834) oraz w kilku punktach na Ukrainie Zakarpackiej (*ko'syc'*, *ko'sec'*) – z Zakarpacia oraz z dialektów bojkowskich nazwę *ko'sec*, *kosic'* potwierdza AGB IV 19–20, m. 207 i Onyszkiewicz (ESSJ XI 181); spod Lubowli na Spiszu ASJ III 31, m. 1 podaje z dialektu ukraińskiego formację *kysca* – **kosbca*, a dalej, bez nawiązania terytorialnego do wyżej wyznaczonego areалу, na Białorusi (*ka's'ec*, *ko's'ec*) i w Rosji (*ko's'ec*, *ko's'ec'*, *ka's'ec*) poza samym południem. Na Ukrainie poza Zakarpaciem zapisano w OLA *ko's'ec* tylko raz na pograniczu z Białorusią w p. 411. Na terenie Polski **kosbcb* podano z płd. Śląska koło Cieszyna (p. 308), z płd.-zach. Małopolski koło Żywca (p. 309) i Nowego Targu (p. 310) oraz na peryferii wschodniej koło Sanoka (p. 325) i koło Suwałk (p. 266), poza tym na terenie nowych dialektów mieszanych od informatorów pochodzących głównie spod Wilna: 238 (i z Polesia), 240, 252, 253, 267. Jedynie peryferyczny zasięg nazwy *kosiec* w dialektach polskich potwierdza SGPK II 439, podający przykłady jej występowania z Cieszyńskiego i Litwy. Zachodni zasięg nazwy **kosbcb* (*ka's'ec*, *kos'ec*, *kosec'*, *kusec'*) na terenie Białostoczczyzny wyznacza Smułkowa 1968: 163, m. 22. Odosobniony zapis nazwy *kos'ec* w p. 203 na Śląsku czeskim nawiązuje terytorialnie do dialektów słowackich, podobnie jak polskie zapisy z płd.-zach. Małopolski i z polskiego Śląska. Dla Śląska czeskiego znajdujemy potwierdzenie u Kotta VI 675, Bartoša Słownik 156 i Kellnera II 199.

Nazwa **kosbcb* 'kosiarz' ma dosyć dawne poświadczenia w tych językach słowiańskich, w których jest szerzej reprezentowana w gwarach, por. słwn. *kósec*, *-sca* od XVIII w. (Gutsmann) – Plet I 441, w SSKJ II 443 *kôsec*, sch. *kòsac*, *kòcau* od XVII w., z poświadczeniami w tym znaczeniu głównie z Dalmacji, Bośni i Hercegowiny oraz Czarnogóry, ale też i z Serbii (RHSJ V 355, RSHJ X 297), słc. *kosec* od XVI w. (HSSJ II 110, SSJ I 750), stbrus. *koceu* od XVII w. (HSBM XVI 46), dziś *kaćeų* (TSBM II 656, ESBM IV 293), strus. *kosbcb*, *koceu* od XVI w. (SrezMat III 144', SRJ XI–XVII, t. VII 358, SRJ XVIII, t. X 196, Dal II 172), dziś *kaćeų* (SSRLJ V 1495).

Słowniki czeskie uznają nazwę *kosec* za dialektalną lub słowacką, dostała się ona jednak i do literatury czeskiej (B. Němcová, J. Holeček), por. Kott I 757, VI 675, PS II 299, SSJČ I 961. Słowniki polskie określają *kosiec* 'kosiarz' jako gwarowy (SW II 487 z przykładem z Chodźki) lub regionalny (SWil I 530 i SJPD III 1036 z przykładem ze wspomnień W. Koszczyca – Wołodźki, dotyczących 1863 roku na Białorusi). Wbrew SISE II 521 nazwy *kosiec* w SP XVI nie ma. W języku ukraińskim *kaćeų* jest właściwy tylko gwarom (ESUM II 48 s.v. *koca*²).

Jak wspomniałem wyżej, na terenie Ukrainy i Polski występuje przerwa w zwartym zasięgu nazwy **kosbcb* między jej południowym arealem, obejmu-

jącym Słowenię, Chorwację, Bośnię i Hercegowinę oraz Słowację i część Ukrainy Zakarpackiej, a arealem północnym z Białorusią i Rosją. Areal ten przecina w poprzek nazwa *kosarь (od *kosa), występująca na Ukrainie i w południowej Rosji oraz polski *kosь=arь (kośaś, kośoś, k^oośoś), stanowiący późniejsze przekształcenie wcześniejszej postaci *kosarь. Granica między ukr. *kosarь i pol. *kosь=arь przebiega mniej więcej wzdłuż polsko-ukraińskiej granicy państwowej. Jedyne kilka punktów po stronie polskiej nawiązuje do kompleksu ukraińskiego. Są to: Osowa pod Włodawą (315 – kosaś), Łukowa koło Biłgoraju (322 – kosaś obok rzadszego kośaś), Paclaw koło Przemyśla (326 – kosaś). Na dawny związek wskazuje zapewne też kosar (265 koło Olecka) i k^oosaś (316 koło Nowego Targu). Również SGPK II 439 podawał z Podhala pierwotną postać kosarz. Dalsze nawiązanie do tej wyspy stanowi ko'sar zanotowany sporadycznie w atlasie słowackim z dialektu ukraińskiego pod Lubowlą (ASJ III 31, m. 1). Natomiast kosaś w p. 268 koło Trzebnicy reprezentuje miejscowość Tuligłowy koło Lwowa, skąd pochodzą mieszkający tam teraz przesiedleńcy z okresu po II wojnie światowej. W Polsce obok nazwy *kosь=arь występuje też *kosьnikь, tworzący bardziej zwarte skupisko zwłaszcza na północy i na południowym zachodzie (por. s. 64–65). Bardziej szczegółowo stosunek obu nazw na terenie Wielkopolski pokazuje AJKLW III 131, m. 331, rozporządzający znacznie gęstszą siatką punktów. Układ tych nazw w obu atlasach jest jednak w dużym stopniu podobny. Zwraca natomiast uwagę różnica między OLA a danymi Judyckiej 1963: 33–34 (por. też SOWM III 291), która notowała na Warmii i Mazurach oraz pod Działdowem i Sztumem nazwę kosiarz, podczas gdy u nas występuje tu wyłącznie *kosьnikь. W rzeczywistości panuje tu zapewne większe przemieszanie obu nazw.

Nazwa *kosarь tworzy zwarty i jednolity areal na całej Ukrainie, z którym łączy się znaczna część południowo-zachodniej Rosji oraz południowe peryferie Białorusi (363, 372, 373, 383, 390, 396, 399, 400). Według Smułkowej 1968: 163 ko'sar miał występować też na wschodzie Białorusi, czego jednak materiały OLA nie potwierdzają. Poza tym występuje *kosarь w rozproszeniu na całym niemal objętym przez OLA terenie rosyjskim, nawet z pewnym zagęszczeniem na północy, obok nazw innych, a zwłaszcza obok nazwy *kosььь (por. s. 61).

Zupełnie odosobniony jest zapis nazwy *kosarь w Serbii, w jednym punkcie na południe od Belgradu (p. 63 – kosà:r). Ciekawe, że również Pomianowska 1970: 219 ma sporadyczny zapis nazwy kosar 'kosiarz' z jednego punktu serbskiego, ale z innego terenu, mianowicie z Kosowa.

W języku ukraińskim kocарь 'kosiarz' poświadczony jest już z dokumentu z 1386–1418 r. (SSUM I 502), por. później kocарь (Hrinč II 290) i kocáp (SUM IV 30). W języku rosyjskim kocарь ma pierwsze poświadczenie w tym znaczeniu dopiero z 1705 r., por. później kocарь (SRJ XVIII, t. X 195 – określa ros. kocарь jako regionalny, Dal II 172, SSRLJ V 1493). Na Białorusi był to

chyba wyraz w ogóle rzadki, por. stbrus. *кочарь* z poł. XVII w., ale w słowniku współczesnym (TSBM) brak go w ogóle. W tej sytuacji można przypuszczać, że do Rosji został on późno przejęty z języka ukraińskiego i do tej pory konkuruje z nieco wcześniejszym wyrazem *кочѣу*.

W języku polskim najpierw jest poświadczona postać *kosarz* (w SS^tp III 365 z 1457 r.), w XVI w. (w SP XVI) przeważa *kosarz* (9 przykładów), a *kosiarz* jest poświadczony tylko 3 razy (2 razy z Mączyńskiego i raz z Wyprawy plebańskiej z 1590 r.). Linde II 453, 456 ma postać *kosarz* z S. Twardowskiego (i w znaczeniu astronomicznym z J. B. Chmielowskiego), *kosiarz* zaś występuje u J. K. Haura, J. B. Zimorowica i J. S. Jabłonowskiego. Obie formy notuje też SWil I 530 i SW II 487, natomiast SJPD III 1035, 1036 postać *kosarz* w omawianym znaczeniu uważa za przestarzałą i odsyła do hasła *kosiarz*. Pierwotna forma *kosarz* (jako derywat od *kosa*) ustaliła się później zapewne przez powiązanie motywacyjne z czasownikiem *kosić* w postaci z miękkim *ś*. Formy z miękkim *ś* są również charakterystyczne, jak pokazałem wyżej, dla rdzennych gwar polskich. Poza tym miękkie *ś* lub zmiękczone *s'* właściwe jest pewnym gwarom ukraińskim: na północ od głównego grzbietu Karpat w części zachodniej po Ustrzyki Dolne występuje *ko^lsar*, na wschód od Leska zaś *ko^lsar* i *ko^lsar'* (AGB IV 29–30, m. 207). Postać ze zmięczonym *s'* pojawiła się także w punkcie białoruskim na pograniczu z Polską (361 – *ko^ls'ar*).

W materiałach spoza OLA **kosarь* 'kosiarz' poświadczony jest sporadycznie nieco szerzej, por. np. slc. *kosár* 'kosiarz' z 1737 r. (HSSJ II 110), czes. *kosar* w czesko-łacińsko-niemieckim słowniku Rohna z 1764–1768 r. i u E. Krásnohorskéj (PS II 298, SSKJ I 961), głuź. *kosar* 'der Sensemann' (Pful 275, Kral 168), dłuż. *kósař* 'ts.' (Muka I 679) – na Łużycach wyraz ten ma jednak częściej znaczenie 'handlarz kosami' lub 'ten, kto nosi kosę' (por. też Schuster-Šewc II 631–632).

Na południu Słowiańszczyzny nazwa ta ma wiele różnorodnych znaczeń, m.in. też znaczenie agentywne 'kował, który wykuwa kosy' (RMJ I 357, RSHJ X 296, Plet I 440, SSKJ II 443), natomiast znaczenie 'kosiarz' wyodrębnia tylko Pleteršnik l.c. ('Sensemann'). Przytaczany zaś przez kilka źródeł bułgarskich przest. *кочар* 'kosiarz', poświadczony w tłumaczeniu E. Mutevej z rosyjskiego, jest niewątpliwie rusycyzmem (RRODD 216, RBE VIII 71). Por. też ESSJ XI 135–136.

Z materiałów spoza OLA można przytoczyć jeszcze odosobniony dalszy derywat od **kosь=arь* : **kosь=arьkь* zapisany w AJKLW III 131, m. 331 dwukrotnie pod Piłą (*košarek*) i koło Sycowa (*k^uošarek*) oraz sporadyczny derywat z rozszerzonym sufiksem *-arьnikь* – *kosiarnik* 'kosiarz', podawany przez Judycką 1963: 34 spod Ełku (por. też SOWM III 291).

Derywat **kosačь* (od **kositi* z sufiksem *-ačь*, także z nawiązaniem do **kosa*) występuje na zwartym terenie w Bułgarii (*ko'sač*, *ku'sač*), Macedonii

(*'kosač, ko'sač*) i Serbii (*kósa:č*), wraz z przeważającą częścią Czarnogóry (*ko'sa:č, 'kosač*) i w p. 152 na Węgrzech (*kósa:č*), poza tym w kilku rozproszonych punktach chorwackich: w Sławonii (40 – *kosà:č*, 52 – *kósàč*), na terenie Węgier (150 – *kosã:č*, 151 – *'kosa:č*); we wsch. Austrii (146a – *kosãč*, 148a – *'kosa:č*) i na wyspie Hvar (44 – *kosô:č*). Ponadto zapisano **kosačb* jako odosobniony na Ukrainie (519 – *ko'sač'* obok *ko'sar'*) oraz w Rosji (549 – *ko'sač'* i 729 – *ka'sač'* obok *ka's'ec*). We wschodniej Słowacji w kilku punktach zapisano, nawiązującą do południa Słowiańszczyzny z nazwą **kosačb*, postać *košač* (227–229, 231–232) i *kosač* (230). W gęstszej siatce punktów zasięg wschłc. formy *košač* wyznacza ASJ III 31, m. 1; sporadycznie znajdujemy tu również zapis *kosáč* w zachodniej Słowacji (w ich p. 38) oraz *kosjáč* na płn. zachodzie Słowacji (w ich p. 95). Miękkie *š* we wschłc. postaci *košač* pojawiło się najpewniej pod wpływem czasownika *kosiť*. Hipotetycznie **kosb=ačb* mógł powstać w wyniku nawarstwienia się nazwy **kosačb* na pierwotną **kosbčb*, która reliktoowo zachowana jest w pobliżu.

Nazwa **kosačb* na terenie serbsko-chorwackim notowana jest od XVII wieku, por. *kòsàč, kòcāy* w RHSJ V 355 i RSHJ X 296. Znana jest ona także w literackim języku macedońskim (*кочач* – RMJ I 357) i bułgarskim (*кочач* – RBE VIII 71). Wschłc. *kosáč, košáč* potwierdza słowacki słownik gwarowy (SSN I 834). Słc. *kosáč* jest też poświadczony historycznie z 1763 r. (HSSJ II 110). Niezależnie pojawia się ros. dial. *кочач* 'kosiarz', zapisany pod Swierdłowskiem (SRNG XV 47).

W dialektach bułgarskich i macedońskich obok rodzimej nazwy **kosačb* występuje hybrydalna formacja z podstawą rodzimą oraz tureckim sufiksem agentywnym *-ži-*, mianowicie *kosadžija*. Tetovska-Troeva 1988: 91 zapisała ją w trzech rozproszonych punktach, pokrywających się z punktami OLA, na terenie Bułgarii (116, 130, 140), poza tym na terenie Grecji koło Sołunia i w Kostursku. Należy przypuszczać, że jest ona używana na tych terenach powszechniej. Notują ją też słowniki, por. mac. *кочачија* (RMJ I 357) oraz bułg. *кочаджия* (RBE VII 70 uważając za wyraz dialektałny).

Derywat **kosbnikb* (od **kositi* z sufiksem *-bnikb*) został zanotowany w OLA na terenie niemal całej Polski (*košník, k'ošník*) obok **kosb=arb* (ze szczególnym nasileniem na północy i na południowym zachodzie) oraz w punkcie czeskim koło Opawy (197 – *košník*). Jego szczególne nasilenie w południowo-zachodniej Wielkopolsce pokazuje AJKLW III 131, m. 331, ma on też liczne poświadczenia w SGPK II 448. Według Judyckiej 1963: 33 liczny był na Warmii i Mazurach, znany na Mazowszu, w ziemi chełmińskiej, w Wielkopolsce i na Kaszubach. Materiały czeskie spoza OLA też wskazują na Śląsk (Bartoš, Kott VI 677, Kellner II 199, Lamprecht 63). W innych znaczeniach, jak 'sprzedawca kos', 'osełka do ostrzenia kos', 'młotek do klepania kos' itp. wyraz ten jest znany na wschodzie Słowiańszczyzny (por. ESSJ XI 132, podawanego

tam wyrazu *каши́к* w znaczeniu ‘kosiarcz’ jednak w SłPogr II 433 nie ma). SRJ XVIII, t. X 198 ma jednak nazwę *коши́к* w znaczeniu ‘kosiarcz’. W języku polskim jest to wczesna innowacja, z początku XV wieku (SStp III 363), dobrze poświadczona w tym znaczeniu i później (SP XVI, t. XI 74, L II 458, SWil I 535, SW II 502). SJPD III 1063 nazwę *кошник* w znaczeniu ‘kosiarcz’ uważa jednak za gwarową. Czes. *kosník* ‘kosiarcz’ notuje Jg II 137.

Derywat **kosakъ* w znaczeniu ‘kosiarcz’ (od **kositi* lub **kosa* z sufiksem *-akъ*) tworzy w OLA wyspę na wschód od Petersburga, sięgającą wyspowo na północy aż po Pietrozawodzsk, a na południu po północne peryferie guberni twerskiej. Pod Nowogrodem w p. 635 obok *ko¹sak* jako nazwę ‘kosiarcz’ zanotowano też formalne feminativum **kosačъka* – *ko¹sacka*. Odosobnione poświadczenia tej nazwy w OLA wystąpiły też na południe od Niżniego Nowogrodu (770) i na płn. zachód od Brianska (786). Rosyjski słownik gwarowy rozszerza tę lokalizację o Kostromę oraz o dialekty za Uralem. Jest to najpewniej wyłącznie rosyjska innowacja gwarowa. Słowniki ogólne jej nie notują. **Kosakъ* ‘kosiarcz’ pojawia się sporadycznie poza tym w języku słoweńskim (*kosák* ‘der Sensemann’ Plet I 440 – z Cafa i A. Janežiča) i czeskim (*kosák* – Jg II 136 i Kott I 757, bez lokalizacji), gdzie jest zapewne neologizmem odrodzeniowym. Nazwy te powstały najpewniej niezależnie od języka rosyjskiego. Derywat **kosakъ* znany jest w językach słowiańskich w wielu innych znaczeniach, jak ‘sierp’, ‘długi nóż, np. do krojenia kapusty’, ‘nóż ogrodniczy’ itp. (por. SISE II 519–520).

W kilku punktach rosyjskich rozproszonych na znacznym terenie zanotowano **kosilьščikъ* (derywat z sufiksem *-ьščikъ* od imiesłowu na *-лъ* czasownika **kositi*) i stanowiący zapewne jego zmorphologizowany wariant fonetyczny **koselьščikъ*: koło Wołchowa (563 – *ko¹s’il’ščik*) na wschód od Petersburga, koło Biełozierska (590 – *ko¹s’el’ščik*, *ko¹šel’ščik*) na płn. zachód od Wołogdy, koło Nowogrodu (656 – *ka¹s’il’ščik*), koło Wielkich Łuków (711 – *ka¹s’il’ščik*), koło Selizarowa (696 – *ka¹s’il’ščik*) na zachód od Tweru i koło Tuły (790 – *ka¹s’el’ščik*). Rosyjski słownik gwarowy notuje w tym znaczeniu obie formy: *косильщик* spod Woroneża, Pskowa i Petersburga i poza obszarem objętym przez OLA na płn. wschód od Wiatki, a *косельщик* spod Archangielska i za Uralem (SRNG XV 48–49, 50).

Derywat **kosinerъ* ‘kosiarcz’ (od **kosa* z wyodrębnionym w zapożyczeniach sufiksem *-inier*) zanotowano w OLA w dwóch punktach na terenie Wielkopolski: koło Poznania (259 – *košiner*) i koło Gostynia (169 – *k^oošiner*). Dokładniejszy zasięg tej nazwy wyznacza w gęstszej siatce punktów AJKLW III 131, m. 331. Zapisano ją tu w 20 punktach głównie w Wielkopolsce południowej, częściowo w centralnej i w kilku punktach na obrzeżach północno-zachodnich. Autorzy AJKLW dają tu uogólnioną postać ortograficzną *kosynier*, podobnie też indeks SGPA. Jest to nieuzasadnione, ponieważ we wszystkich

zapisach, zarówno w OLA, jak i w AJKLW, występuje tu połączenie *-si-*, inaczej niż w ogólnopolskiej nazwie *kosynier* ‘żołnierz uzbrojony w kosę’ (o budowie i historii wyrazu, por. SISE II 536).

Podobne hybrydalne nazwy ‘kosiara’ o podstawie słowiańskiej i obcych sufiksach zanotowano w OLA i na innych terenach, por. na Ukrainie Zakarpaciej *kosaš* (465, 483) od **kosa* z węgierskim sufiksem *-aš* (*-as*) oraz w Województwie *kózboš* (53) od **kosьba* ‘koszenie’ z węgierskim sufiksem *-oš* (*-os*).

Na północy Rosji zapisano w OLA dwie nazwy nawiązujące do formy 1 osoby czasu teraźniejszego czasownika **kositi* (*кошу*): *ko¹šatoj* koło Babajewa (613) na zachodnim skraju guberni wołogodzkiej oraz *ko¹šat’el’* w dwóch punktach koło m. Leszukowskoje (537, 538) na wschód od Archangielska. Obie mają poświadczenia w rosyjskim słowniku gwarowym, por. *кошатаи* pod Kostromą i Nowogrodem oraz *кошатель* aż pod Uralem z Permu i Swierdłowska.

Sporadyczny **pokosьčikъ* (od **pokositi* ‘pokosić, skosić’ lub od **pokosъ* ‘koszenie’) – *pa¹koš²:ik* (787 na zachód od Kaługi) ma poświadczenie (*покóсчик*) w SRNG XXIX 4 m.in. spod pobliskiego Smoleńska oraz w SSRLJ X 905 (przytoczono tu również z pewnych wydań Dała *покóсчик* i *покóсчик*). W materiałach spoza OLA notowana jest poza tym podobna regionalna formacja z sufiksem *-ьникъ*: *покóсник* (ze SSRLJ X 905 i ze SRNG XXIX 3 spod Riazania oraz spod Uralu).

W OLA zanotowano wreszcie kilka sporadycznych nazw ‘kosiara’ nawiązujących do **kositi*, dla których innych poświadczeń nie znalazłem, jak ros. *ka¹sa²ka* – **kosatъka* ? (679 na płn. zachód od Tweru), ros. *kos¹lec’* – **kosьльсь* (615 spod Szerepowca – na zachód od Wołogdy) – por. jednak nawiązujące morfologicznie i znaczeniowo ros. *кoслѣвище* ‘miejsce koszenia’ spod Nowogrodu oraz *кoслѣище* ‘ts.’ spod Wołogdy i *кoслейище* ‘ts.’ spod Nowogrodu (SRNG XV 55) – i ros. *kaš¹b²ik* – **kosьbikъ* (773 na wschód od Smoleńska), choć bezpośrednia podstawa **kosьba* ‘koszenie’, ‘czas koszenia’ itp. jest dobrze znana zarówno w rosyjskim języku literackim, jak i w gwarach (SRNG XV 95).

Można poza tym przytoczyć kilka dalszych derywatów od rdzenia *kos-* (**kosa*, **kositi* i pochodnych) oznaczających ‘kosiara’, które znalazłem tylko w materiałach spoza OLA, jak sch. *kòsilac* – **kosilьсь* (od imiesłowu na *-lъ* z sufiksem *-ьсь*), poświadczony w RHSJ V 359 i RSHJ X 298 (a także feminativum *kòsilica*) od początku XIX wieku, i zanotowany też przez Pomianowską 1970: 229 z Osijeku w Slawonii, ślc. *kosienkár* – **kosenьkary* u Kotta VI 676, utworzony od śrślc. *kosienka* f., *kosienok* m. ‘górska łąka, na której się kosi trawę na siano’ (SSN I 835, HSSJ II 110–111, SSJ II 751), stpol. *kosiniec* – **kosinьсь* z początku XV wieku (SSTp III 355), pol. dial. *kožb¹aš* – **kosьbь=ary*, zapisany sporadycznie w Wielkopolsce na południe od Międzyochodu

(AJKLW III 131, m. 331), brus. *кошеник* – **košenikъ* z 1688 r. (HSBM XVI 69), ukr. dial. *кісчик* – **kosъčikъ* (formalne deminutivum od **kosъць*) u Żelchowskiego (ESUM III 48), ukr. dial. *косі́й* – **kosъjъ* ? (ESUM III 48), ros. dial. *косови́к* – **kosovъščikъ* spod Pskowa i Tweru (Dal II 172, SRNG XV 63), ros. dial. *косѣрь* spod Kurska (Dal II 172, SRNG XV 95).

Od **sěci*, **sěkati* ‘kosić’ pochodzi w OLA tylko kilka derywatów oznaczających ‘kosiarza’. Tworzą one wyraźne, choć nieraz bardzo niewielkie areaty: **sěkačъ* jest jedyną nazwą w dialektach czeskich na terenie Czech i Moraw (*seka:č*, *sěka:č*). Tylko na północnych Morawach zanotowano w dwóch punktach inną postać **sěčъць* (*sečec* – 202 i stanowiący zapewne jej przekształcenie fonetyczne *setec* – 206). We wszystkich punktach łużyckich występuje **sěčъkъ* (*syč'k* – 235, *seck* – 234, *syck* – 236–237). Materiały spoza OLA potwierdzają ten podział, rozszerzając nieco zasięgi niektórych z podanych nazw. Czes. *sěkač*, *sěkáč* poświadczony jest już w okresie starym w znaczeniu ‘ten, co tnie’, m.in. ‘drwal’ (MSČS 441), w znaczeniu ‘kosiarz’ przynajmniej od XVI wieku (Jg IV 54, Kott III 298–299) i znany jest do dziś jako *sekáč* (PS V 122–123, SSJČ III 286). Słc. *sekáč* w XVIII w. został zanotowany sporadycznie w znaczeniu ‘kosiarz’ (HSSJ V 231). Niezależnie chyba **sěkačъ* ‘kosiarz’ pojawia się w Polsce pod Wrześnią (*šykoč* w p. 53 – AJKLW III 131, m. 331). Poza tym **sěkačъ* w językach słowiańskich występuje w znaczeniu ‘drwal’ oraz na oznaczenie różnych narzędzi służących do cięcia i przecinania lub także do rąbania (por. BER VI 596, gdzie jednak znaczenia ‘kosiarz’ nie odnotowano). Zdaniem Kotta III 283 i Jg IV 43 nazwa *sečec* ‘kosiarz’ występowała nie tylko na Morawach, lecz także na Słowacji. Kott III 282 podaje poza tym w znaczeniu ‘kosiarz’ formację *seč* z Moraw. Derywat **sěčъkъ* ograniczony jest tylko do Łużyc, por. głuź. *syčk*, *syck* (Řezak 642, NHSS II 43) i dłuż. *seck* (Muka II 393, Starosta 439), dawny głuź. *sečk*, *syčk* poświadczony od początku XVIII w. (Frenzel, Swótlík, por. Schuster-Šewc III 1393–1394).

W materiałach spoza OLA występuje sporadycznie w znaczeniu ‘kosiarz’ pol. formacja **sěkarъ* – *siekarz* u górali beskidowych (SGPK V 124).

Złożenia od **sěno sěci* <*sěkati*, *kositi*> są dosyć rzadkie. Zwarty areal zajmuje jedynie **sěnosěkъ* występujący w kilku słoweńskich punktach: na terenie Włoch (1, 2), Austrii (146, 147, 148) i w jednym punkcie w płn.-zach. Słowenii (7). Słwn. *senosěk* ‘kosiarz’ ma liczne poświadczenia u Plet II 470 od początku XIX wieku. Dziś słwn. *senosěk*, *senosék* ‘kosiarz’ jest wyrazem regionalnym, właściwym północno-zachodniej Słowenii (SSKJ IV 629). Sądząc po cytowanym źródle (Archiv I 340), czes. *senosek* ma dawne poświadczenie z XIV–XV wieku (Jg IV 70, Kott III 308). W języku staroczeskim powszechniejszy był jednak synonimiczny *sěnosěčec* (MSČS 442), później *senosečec* (Jg IV 43, 70 – w Tkadlečku, a więc z początku XV wieku, Kott III 308), dziś zapomniani.

Poza tym w OLA zapisano rzadkie złożenie rosyjskie od **sěno kositi*: **sěnokosъ* – *s'eno'kos* w p. 534 koło m. Oniega na pld. zachód od Archangielska, która ma nawiązania w słwn. *senokòs* (Plet II 470 z XIX wieku) i w bułg. dial. *сенокòс* u Gerova V 311 (por. też BER VI 611 s.v. *сено*) – nazwa ta w językach słowiańskich ma przeważnie znaczenie 'koszenie traw', 'czas koszenia traw', 'łąka do koszenia' – a także **sěnokosъnikъ* – *s'eno'kos'n'ik* (616), *s'ena'kosn'ik* (670) w okolicy Wołogdy.

Tylko w materiałach spoza OLA znalazłem kilka dalszych tego typu złożzeń, a mianowicie **sěnokosъць* – słwn. *senokòsec*, *-sca* z XIX w. (Plet II 470), dziś nieznan (SSKJ), mac. *сенокосец* (RMJ III 183), strus. *сѣнокосецъ* od XVI w. (SRJ XI–XVII, t. VII 71), dziś *сенокóсец* (SSRLJ XIII 649), mac. **sěnokosačъ* – *сенокосач* (i feminativum *сенокосачка* – RMJ III 183), czes. **sěnorěžъць* – *senořezec* ze słownika Velešina odpisanego w XVI wieku z wcześniejszej wersji pochodzącej z XIV wieku (Jg IV 70).

PSZCZELARZ

Nazwy ‘pszczelarza’ przedstawiłem szczegółowo na mapie nr 27 w 8. tomie leksykalnym OLA (por. też Siatkowski 2003c: 340–347).

Nazwy ‘pszczelarza’ – mimo pewnego nagromadzenia synonimów na Białorusi (jeszcze bardziej widoczne jest to oboczne występowanie różnych nazw na mapie ‘pszczelarza’ w LAB I 123, m. 303) i występowania ograniczonych terytorialnie innowacji w południowej Słowiańszczyźnie (**čьmelarь*, **rojarь*, **тѣмькарь*, **улъјишчарь*) – tworzą wyraźne i rozległe arealy. Dotyczy to zwłaszcza pldśłow. i zachśłow. **бьчеларь* (z nawiązaniem na Białorusi i Ukrainie), ros. i brus. **бьчеловодь* (z nawiązaniem na Ukrainie), głównie ukr. **пасе́чникъ* (z nawiązaniem w pld. Rosji i pld.-wsch. Polsce). Mają one różną motywację. Związane są z dawną hodowlą pszczół leśnych w barciach (**бѣтѣникъ* i pokrewne), z ich hodowlą na pasiekach – miejscach w lesie, gdzie wyrąbano drzewa dla postawienia uli (**пасе́чникъ*), – z różnymi typami uli (**тѣмькарь*, **кошарѣжа*). Najpowszechniejsze są natomiast derywaty proste i złożone od nazwy pszczoły **бьчела* (według innych **бьчела*). Niektóre podstawy uczestniczące w tworzeniu nazw ‘pszczelarza’ są zdecydowanie sporadyczne, chociaż mogą mieć nieraz szersze nawiązania w materiałach spoza OLA. Materiały pozaatlasowe przynoszą też wiele nazw nie poświadczonych u nas.

Nazwa **бѣтѣникъ* jest dawnym dialektyzmem północnosłowiańskim (SP I 423–424, ESSJ III 134), co jest naturalnym rezultatem tego, że hodowla pszczół w barciach była znana jedynie w północnej Słowiańszczyźnie (Moszyński 1967: 146). Oznaczała ona pierwotnie ‘pszczelarza, zajmującego się hodowlą pszczół w leśnych barciach’. Poświadczona jest od XIV w., por. *Bardenicker* ‘bartnik’ z 1375 r. z miejscowości Finowfurth koło Eberswalde na pfn. od Berlina (BBW I 469) z łuzycyckiego lub połabskiego (dziś na Łużycach *Bortnik* znany jest tylko jako nazwa terenowa, por. Schuster-Šewc I 57–58), strus. *бѣртѣникъ*, *бортник* ‘bartnik’ od 1339 r. (SDRJ I 330, SRJ XI–XVII, t. I 300); w SP l.c. podano błędnie od XII w., ale strus. *бортѣникъ* z 1150 r. oznacza ‘pasiekę’ (SrezMat I 156), stukr. *бортник* ‘bartnik’ od 1370 r. (SSUM I 113, SUM XVI–XVII, t. III 37), stbrus. *бортникъ*, *бортѣникъ* ‘bartnik’ od II poł. XV w. (HSBM II 161),

stpol. *bartnik* ‘pasiecznik, dozorca barci’ od 1409 r. (SSłp I 67–68, SPXVI, t. II 16), stczes. *brtnik* ‘pszczelarz zajmujący się pszczołami leśnymi’ z XIV w. (GbSI I 107, Jg I 190), dla przestarzałego śl. *brtnik* ‘poddany, który zajmował się pszczelarstwem’ (SSJ I 155) brak materiałów historycznych. Słwn. *brtnik* ‘pszczelarz’ stanowi zapewne pożyczkę z czeskiego, choć wielość derywatów od tego rdzenia w języku słoweńskim (Plet I 66) nie wyklucza też dawnego nawiązania do zachodniej Słowiańszczyzny (por. SP I 423–424, Bezłaj I 49). W językach tych tylko częściowo dochodzi do uogólnienia dawnego znaczenia ‘pszczelarz, zajmujący się hodowlą pszczół w leśnych barciach’ na ‘pszczelarz (w ogóle)’.

W materiałach OLA zapisano go w rozproszeniu tylko z dialektów polskich (*bartnik* – z 9 punktów), białoruskich (*bortn’ik* – z 4 punktów) i ukraińskich (*bortnyk*, *bortn’ik* – z 4 punktów). W atlasie białoruskim *бортник* (sporadycznie *бартник*) notowano niemal w całej Białorusi, zwłaszcza zaś w części południowo-zachodniej, sporadycznie jednak też na zachód od Witebska i na wschód od Mohylewa nad granicą rosyjską (LAB I 123, m. 303 – około 50 poświadczeń). Poza tym sporadycznie zapisano tu nazwy współrdzenne na wschód od Grodna: **блѣтъ=олазь – барцялѣз* koło Wołożyna i **блѣтъ=акъ – барцяк* koło Szczuczyna. Uogólnienie to jest zapewne powszechniejsze, ale trudne do uchwycenia, por. np. definicję pierwszego znaczenia polskiego gwarowego wyrazu *bartnik* w SGPA I 409 ‘człowiek zajmujący się hodowlą pszczół, zwłaszcza w lesie, w barciach, pszczelarz’.

Dla synonimicznej nazwy ‘bartnika’ *doubravnik*, podawanej przez Jg I 338 i S. Kotta I 293 za Palkovičem, brak bliższego potwierdzenia zarówno w języku czeskim, jak i słowackim.

**Pasěčnyk* ‘pszczelarz’ powstał w wyniku przekształcenia semantycznego podstawy **pasěka* ‘miejsce w lesie, gdzie wyrąbano drzewa’ na ‘ule ustawione na tym miejscu’. Znaczenie nazwy **pasěčnyk* ‘człowiek opiekujący się pasieką’, ‘pszczelarz’ ma najwcześniejsze poświadczenia w języku ukraińskim: *пасичник* z r. 1455 i 1458 (SSUM II 129, SUM VI 86). W języku polskim *pasiecznik* ‘pszczelarz’ występuje od połowy XVI w. (SP XVI, t. XXIII 275; por. też L IV 56–57, SJPDor VI 161), dziś jest już chyba przestarzały (brak go w SJPSzym). Wiele cytowanych w słownikach polskich źródeł zdaje się wskazywać na wschodniopolskie i kresowe pochodzenie tego wyrazu. W języku rosyjskim *пасечник* pojawia się pod koniec XVII wieku, poświadczony początkowo tylko z terenów południoworosyjskich (SRJ XI–XVII, t. XIV 159), ale później nieco się upowszechnia (Dal III 24, SSRLJ IX 254). Zespół rosyjski jako nazwę literacką ‘pszczelarza’ obok *человод* podał *пасечник*. Dla brus. *пасечник* ‘pszczelarz’ (TSBM IV 72) brak informacji historycznych (HSBM).

Historia wyrazu **pasěčnyk* w językach słowiańskich znajduje potwierdzenie w materiałach OLA. Występuje on powszechnie na terenie Ukrainy

(*pas'ičnyk*, *pas'ečnyk*, *pasešnyk* itp.), sporadycznie w gwarach południowej Rosji (*pas'eč'n'ik*, *pas'ičn'ik* itp.) oraz w pld.-wsch. Polsce (*pašečnik* – 314, 315, 322, 324, 326 i od informatora pochodzącego spod Tarnopola w p. 257). Dziwi zupełny brak tej nazwy w OLA z terenu Białorusi, ale nawet LAB I 123, m. 303 w gęstej siatce punktów notuje ją tylko dwa razy: *пáсячник* na pograniczu białorusko-ukraińsko-rosyjskim oraz *пáсечник* (i obocznie *пáсек*) w głębi Białorusi koło miejscowości Berezino (między Mińskiem i Mohylewem). Jej zasięg na terenie Polski południowo-wschodniej w pełni potwierdzają materiały SGPA, ale ponadto opracowanie A. Kowalskiej 1979: m. 106 rozszerza jej zasięg na rozproszone punkty na Mazowszu (koło Zambrowa, Ostrowi Mazowieckiej i Grójca). Można więc powiedzieć, że **pasěčnykь* jest głównie nazwą ukraińską (w języku literackim *пáсічник*).

Na południu Słowiańszczyzny pojawiają się nazwy 'pszczelarza', będące derywatami od różnych nazw uli. Należą tu: sch. dawny, zachowany do dziś, *uljār* (RHSJ XIX 523) – **ulbjarь* od **ulbjь*, którego jednak w materiałach OLA brak zupełnie; mac. **ulbjiščarь* poświadczony w OLA z 4 punktów na terenie Grecji (*u'liščar*, *uliščar*, nazwy tej w źródłach pisanych nie znalazłem) od **ulbjišče* (*ulište*), częstej nazwy 'ula' na terenie bułgarskim, macedońskim, serbskim i chorwackim; mac. **tьmьkarь*, zanotowany w OLA z trzech punktów w zachodniej Macedonii (*tьmьkar*, *tьmьkar*, nazwy tej w źródłach pisanych nie znalazłem) od dawnej nazwy ula *trmka*, *trnka* ← **tьmьka* na terenie serbskim i chorwackim (RHSJ XVIII 696, 702, por. też Skok III 504) i niewątpliwie macedońskim – mamy tu najpewniej do czynienia z ulem uplecionym z gałązek, w danym wypadku tarniny, i oblepionym gliną (por. Wakarelski 1974 181–183, Moszyński 1967: 150); bułg. *košaržija* z północno-zachodniej Bułgarii (Tetovska-Troeva 1992: 69) od dial. *košar*, *košer* 'ul' z tureckim sufiksem *-žija*, nazwy tej w materiałach OLA brak.

Inną podstawę motywacyjną ma brus. dialektałny *зямéу* 'pszczelarz' od podstawy **zemja*, nazwany tak od sposobu rozmieszczania uli na ziemi, a nie na drzewach (por. ESBM III 359, TSBM II 523). W materiałach OLA jest on poświadczony z dwóch punktów białoruskich (*z'a'm'ec*). W LAB I 123, m. 303, rozporządzającym gęstszą siatką punktów, *зямéу* zanotowano w 22 punktach w pasie ciągnącym się od jeziora Narocz w kierunku na wschód i południowy wschód aż do granicy rosyjskiej. Według ESBM l.c. występuje on w dialektach pod Mińskiem, Mohylewem i Homlem.

Najwięcej nazw 'pszczelarza' powstało jednak od podstawy **bьčela* 'pszczoła'. Są wśród nich zarówno wyrazy o szerokich zasięgach geograficznych, jak i nazwy sporadyczne.

Najszerzy zasięg ma derywat prosty, uogólniony w postaci **bьčeljarь*, który wykazuje różne warianty: **bьčeljarь*, **bьčelarь*, polegający na depalatalizacji końcowego *ř* – *bьčelarь*, sporadycznie z wokalizacją jeru w sylabie

nagłosowej – **bъčeljarъ* (*băče¹lar* w p. 10), oraz polegające na różnego rodzaju przekształceniach nagłosowego **bъč-* po zaniku słabego joru: *pč-*, *fč-*, *č-*, *pšč-*. Derywat ten występuje powszechnie w gwarach bułgarskich (*pče¹lar*, *pči¹lar*, *pče¹lar^o*, w kilku punktach, głównie w części wschodniej, z syngulatywnym sufiksem *-inъ*: *pči¹larin*, *pče¹lar^o en*, *pč^o elar^o en*, por. Tetovska-Troeva 1992: 34, 97–98), macedońskich (*pčelar*, w dwóch punktach na terenie Grecji z syngulatywnym sufiksem *-inъ*: *pče¹lar^o en* – 110, *pči¹larin* – 112), serbskich i chorwackich (*pčela:r*, *čela:r*, *čela:r* itp.), sporadycznie w słoweńskich (*băče¹la:r* – 10, *fče¹la:r* – 149), powszechnie w czeskich (*fčelař*, *fčetař*), słowackich (*fčela:r*, *čela:r*), polskich (*pščelaś*, *pščeloś*, *pščolaś*, *pscolaś* itp.), na Łużycach (*č^o ouar*, *č^o ouar^o*, *colar^o*), wreszcie w rozproszeniu (ale w LAB I 123, m. 303 w ponad 60 punktach), łącząc poświadczenia na obu mapach właściwie na całej Białorusi (*pčy¹lar*, *pščal¹lar*, *pčal¹lar* itp., por. też literackie *пчаляр*) oraz sporadycznie na Ukrainie, ale w sposób zwarty na Rusi Zakarpackiej (*pčo¹lar*, *bžo¹lar*). Z terenu Słowenii notowano głównie postaci polegające na metatezie nagłosowego *bъč-* na *čъb-*, np. *žbe¹la:r*, *žbe¹la:r* i przy częstej wokalizacji słabego jeru w sylabie nagłosowej: *čaba¹lar*, *čabelá:r*, *čebelá:r* itp. Bezłaj I 75 pokazuje jeszcze bardziej skomplikowany obraz przekształceń tego rdzenia. W słoweńskim języku literackim w znaczeniu ‘pszczelarz’ ustaliła się postać *čebelár* (Plet I 95–96, SSKJ I 282 – i liczne derywaty). Może należy tu również chorw. *č^o me¹la:r* (w p. 32).

Jak widać, mimo znacznego zróżnicowania fonetycznego, przedstawione wyżej formy dają się sprowadzić do pierwotnej jednej postaci **bъčeljarъ*, zajmującej duży i zwarty areał. W tej sytuacji, mimo na ogół późnego poświadczenia (pol. *pszczelarz* od XVI w., czes. *včelař* chyba dopiero u Komenského – Jg, ukr. *бджоляр* od XIX w., por. SUM I 117), trzeba tu przyjąć raczej dawną, wspólną innowację (por. ESSJ III 105–106), niż paralelne powstanie tej nazwy zawodu w poszczególnych językach słowiańskich (jak zakłada SP I 456).

Sporo poświadczeń w materiałach OLA ma **bъčelъnikъ* ‘pszczelarz’. Zanotowano go w rozproszeniu na terenie Polski (*pščel¹nik*, *pščol¹nik*, por. też SychSł IV 212, 213), Białorusi (*pčal¹n¹ik*, *pščal¹n¹ik*) – podobny, choć w szczegółach nieco różny, zasięg ma brus. *пчалы́нік*, *пчольнік* itp. (w LAB I 123, m. 303), Ukrainy (*pč^oil¹nyk*, *pč^oil¹nyk* itp.) i Rosji – w kilkunastu punktach (*pč^ool¹n¹ik*, *pč^ool¹n¹ik*, *pčel¹n¹ik*). Znaczne rozpowszechnienie nazwy *pščel¹nik*, *pščol¹nik*, *pščól¹nik* w znaczeniu ‘pszczelarz’ na terenie Polski potwierdzają materiały SGPA w Krakowie: poświadczone są one z Kaszub, spod Malborka, Sztumu, Rypina, z Warmii i Mazur, z Mazowsza i Podlasia, a także ze Śląska, Lubelszczyzny i spod Łodzi. Nazwa **bъčelъnikъ* w językach słowiańskich jest wieloznaczna: oznacza przede wszystkim ‘pasiekę’ oraz różne rośliny miodonośne, ale w północnej Słowiańszczyźnie także ‘pszczelarza’ (por. ESSJ III 106–107). W języku pisanym **bъčelъnikъ* ‘pszczelarz’ pojawia się

późno i rzadko, por. np. pol. *pszczolnik* w zapisach z Kościerzyny z 1547 r. (materiały SP XVI w.), później *pszczelnik* u Knapskiego (L IV 714, SW V 419), czes. *včelník* w XVI w. u Veleslavína (Jg V 36), później określane jako przestarzały (PS VI 830, SSJČ IV 29), ros. *пчельник* jako przestarzały z XIX wieku (SSRLJ XI 1782). Dal III 546 objaśnia *пчельник* jako ‘pasieka’, ale dla nazwy *пчеловод* ‘pszczelarz’ daje też ekwiwalent *пчельник*. Szerszemu upowszechnieniu się tej nazwy w znaczeniu ‘pszczelarz’ w językach słowiańskich stała na przeszkodzie jej wieloznaczność.

Szczególony typ nawiązania wykazuje nazwa ‘pszczelarza’ **bъčelъkarъ*: zanotowano ją tylko na Łużycach Dolnych (*ceŕkarъ* – 234) oraz w Polsce na Śląsku w morawskich Krzanowicach (*fčelkaš* – 299). Dłuż. *colkarъ* z dawniejszego *pcolkarъ* znany jest od dawna (Muka I 130–131, II 30), natomiast dla zapisu z Krzanowic nie znalazłem poświadczeń ani na gruncie polskim (kartoteka SGPA), ani czeskim (słowniki). Brak też potwierdzenia dla podawanego przez Mukę głuź. *pčolkarъ*.

Pozostałe derywaty proste od **bъčela* oznaczające ‘pszczelarza’ występują w materiałach OLA zupełnie sporadycznie. Należą tu: słwn. *báčeli:njak* (**bъčeliny=akъ*) w p. 148 na terenie Austrii, pol. *pscylňos* (**bъčelny=arъ*) w p. 295 pod Grójcem (por. również sporadyczną, bliżej niezlokalizowaną nazwę *pszczólniarz* z terenu warmińsko-mazurskiego – SWM V 59), ros. *pč'e'lak* (**bъčeljakъ*) w p. 756 w okolicy m. Niżni Nowogród (por. ros. *пчеляк* u Dala III 546 i SSRLJ XI 1783 oraz notowane przez Jg V 36 i Kotta IV 572 jako słowackie *včelák*), ros. *pč'a'l'in'ec* (**bъčelinyсь*) w p. 834 – poświadczony w języku rosyjskim od XVII w. (SRJ XI–XVII, t. XXI 78), notowany przez Dala III 546, dziś przestarzały (SSRLJ XI 1781); ros. *pč'a'lux* (**bъčelъ=uxъ*) w p. 787 koło Kaługi (por. u Dala III 546 *пчелыx* ‘niedźwiedź wyjadający miód z barci’), ros. *pč'eta'v'ik* (**bъčelovyкъ*) w p. 784 na południe od Smoleńska. Na terenie Białorusi, w ukraińskim p. 383 sporadycznie zanotowano określenia opisowe: *pčo'tovi'sadn'ik* i *h'l'edn'ik pčuť*.

W materiałach spoza OLA występują dalsze derywaty proste od **bъčela* w znaczeniu ‘pszczelarz’, jak np. **bъčelovyникъ* – por. kaszubskie *pščotovnik* (SychSł IV 212 – bez bliższej lokalizacji) i brus. *пчалаўник* na wschód od Mińska (LAB I 123, m. 303) oraz *pščelox* spod Pucka (SychSł IV 213).

W gwarach rosyjskich powszechnie występuje złożenie **bъčelovodъ* (*pčeto'vot*, *pčeta'vot*, *pčita'vot* itp.). W języku literackim *пчеловод* pojawia się późno, dopiero w XVIII wieku (SSRLJ XI 1781; w SRJ XI–XVII brak tej formacji). Nazwa ta, często obocznie, występuje również na terenie Ukrainy (*pčoto'vod*, *pčata'vod*, *pčuťu'vod* itp. oraz szczególnie często na Białorusi (*pčata'vot*, *pčoto'vot*, *pčoto'vod*, *pčyta'vot* itp. – podobnie w LAB I 123, m. 303), notuje ją także słownik białoruskiego języka literackiego, por. *пчалавод* (TSBM IV 529). Sporadycznie zanotowano też złożenie to z sufiksem

-nik: **бъчеловодъникъ* w ukr. p. 497 *бъило¹водн⁹к* oraz w ros. p. 818 *рѣ²ѣла¹водн¹ик* (również w LAB I 123, m. 303 brak go na Białorusi). Nazwę *рѣ²ѣловодник* podaje Werenicz 1990: 125 z polskiej gwary wyspowej na Polesiu w otoczeniu białoruskim, widząc tu – jak się zdaje – rezultat kontaminacji nazw *пчоловод* i *бортник/bartnik*. Dal III 546 ma poza tym *пчеловодеу* ‘pszczelarz’, ale bez bliższej lokalizacji.

Nazwy sporadyczne od innych podstaw w materiałach OLA są nieliczne. Słwn. *ru¹ja:r* (**rojary* od **rojъ* ‘rój’) w p. 21 ma paralełę na terenie Prekmuria w formacji współrdzennej z innym sufiksem: *rojác* (por. Bezłaj III 194). Do zupełnie odosobnionej w OLA nazwy ukr. **medъ=ary* (*me¹d¹ar* – 417) można dodać z LAB I 123, m. 303 kilka nazw białoruskich utworzonych od tej samej podstawy: na północ od Homla **medovikъ* (*медавік*) i **medъnikъ* (*мяднік*) oraz na wschód od Mohylewa **medolazъ* (*мідьлаз*). W kilku punktach w południowo-wschodniej Białorusi w okolicy Homla koło Rzeczyicy i w jednym punkcie na północ od Bobrujska w LAB I 123, m. 303 zanotowano ciekawą nazwę ‘pszczelarza’ – **otъčičъ*, **otъčicъ* – *вотчыч*, *воччыч*, *воччыц*, która nie znalazła się w materiałach OLA. Nazwa ta ma dawne poświadczenia we wschodniej Słowiańszczyźnie w znaczeniu ‘dziedzic – spadkobierca, właściciel dóbr rodowych’, por. ros. *вотчычь*, *отчычь* (*отчыцъ*) od XV w. (też w odpisie za bytku z XIV w.) – SRJ XI–XVIII, t. III 76, t. XIV 66, brus. *вотчыч*, *отчыць* (HSBM IV 215), która w związku ze zwyczajem dziedziczenia pasiek pszczelich nieraz przybiera znaczenie ‘pszczelarz’, jak dial. brus. *вотчыч*, ukr. dial. z Polesia *воччыч* oraz ros. dial. o szerokim zasięgu *вотчинник*, z innym sufiksem (SRNG V 163). Ciekawą paralełę semantyczną stanowi wschodnie dłuż. *džědzic*, *džědzicar* (**děditjъ*, **děditjarъ*) ‘dziedzic’ i ‘pszczelarz’ (Schuster-Šewc I 201), por. ESBM II 203.

W materiałach OLA mamy tylko jedną pożyczkę obcą oznaczającą ‘pszczelarza’, a mianowicie sporadycznie zanotowaną na Ukrainie Zakarpackiej w p. 483 nazwę *myjhyjs*, *myjhyjs*, wywodzącą się z węg. *méhész*. Brak innych pożyczek może być związany z lukami materiałowymi w OLA z terenu Bośni i Bułgarii. Wiadomo, że jest tu znacznie rozpowszechniona, dziś może już nieco przestarzała, pożyczka turecka *kovanžija* od tur. **kovan* ‘ul’ (Skok II 171, BER II 509), notowana zarówno z terenu serbsko-chorwackiego, por. *kovàndžija* w RHSJ V 408, RSHJ IX 693 (często obocznie z *uljar*), jak i z Bułgarii, por. *кованджия* u G. Ginczewa i P. Berona w RBE VII 555. W ogóle jednak nazewnictwo dotyczące ‘pszczelarza’ wykazuje doskonałe zachowanie słownictwa słowiańskiego.

MYŚLIWY

Mapę 'myśliwego' w OLA 8 nr 56 opracował M. Marković (por. też Siatkowski 2000d: 155–160).

Nazwy 'myśliwego' zgromadzone w OLA wykazują znaczne różnice w porównaniu z nazwami występującymi w źródłach historycznych i we współczesnych słowiańskich językach literackich, przedstawionymi przez Ruska (1996: 42–52).

Zróznicowanie dialektalne nazw 'myśliwego' w OLA jest dosyć skomplikowane. Podziały dialektalne na ogół są nieostre. Wyraźnie wydziela się wschłów. **ox//otvnikъ* (// → v) występujący powszechnie na terenie Rosji oraz na całej niemal Ukrainie i Białorusi. Wyróżnia się śl. **poljovъnikъ* (jednak na pewnych terenach występuje obocznie z pożyczką niemiecką **jagerъ*, **jagarъ*), mający sporadyczne nawiązania w Polsce i w płn.-zach. Białorusi. Również wyraźny jest areal nazwy **lovъcъ* w zachodniej części południowej Słowiańszczyzny, jednak z pewnymi nawiązaniem na południu w części wschodniej oraz w Czechach. Dla wschodniej części południowej Słowiańszczyzny charakterystyczna jest hybryda **lovъžija* (podstawa słowiańska z tur. sufiksem *-žij-*), dla której jednak brak pełniejszych danych z terenu Bułgarii. Pożyczka niemiecka **jagerъ*, **jagarъ* tworzy wyraźny areal w Słowenii oraz w punktach słoweńskich na terenie Austrii i Węgier, w Polsce, na Słowacji i na Ukrainie Zakarpackiej. Na pewnych terenach obserwujemy znaczne przemieszanie nazw, a nieraz występowanie w jednym punkcie kilku nazw obocznych, jak w południowej Słowenii, w Czechach w ogóle, w Polsce, na płn.-zach. Białorusi, częściowo na Słowacji i na Ukrainie, zwłaszcza na Ukrainie Zakarpackiej. Dokładniejsze dane spoza OLA wykazują zresztą jeszcze większe nasilenie nazw synonimicznych dla 'myśliwego' w pewnych dialektach słowiańskich. Na tym tle wyodrębniają się jednak też pewne arealy, jakie tworzą np. tylko polski **myslivъ*, czy tylko brus. **poljovъničъ*. Obrazu dopełniają nazwy o ograniczonych zasięgach lokalnych, zarówno rodzime, jak i obce.

Jak wspominałem, w materiałach spoza OLA (z opracowań gwarowych i ze słowników zawierających dane współczesne i historyczne) zasięgi tych nazw są

często bardzo różne, co pozwala na wyciągnięcie wniosków dotyczących zanikania archaizmów i szerzenia się innowacji (często uwarunkowanych przez tabu).

Nazwy rodzime 'myśliwego' motywowane są przez czasowniki **loviti* 'łowić' (często za pomocą sieci), **poljovati* 'polować', **mysliti* 'rozmyślać o sposobach polowania', **oxotiti se* 'polować dla rozrywki', **strěljati* 'strzelać', **goniti* 'gonić', przez rzeczowniki **lěsъ* 'las' i **gajb* 'lasek'. Niektóre nazwy były uwarunkowane przez tabu, co ma zresztą analogie również w językach niesłowiańskich (por. Vasmer ESRJ III 176 z dalszą literaturą – s.v. *oxoma*).

Przy omawianiu materiałów OLA dla łatwości porównania zachowuję w zasadzie kolejność przyjętą przez Ruska l.c.

Z licznych derywatów od **loviti* oznaczających 'myśliwego' (por. Rusek l.c.) w OLA znalazło się tylko kilka.

**Lovьсь* w znaczeniu 'myśliwy' poświadczony jest u nas tylko z dialektów słoweńskich, chorwackich i serbskich oraz jako rzadki lub nacechowany stylistycznie z Czech. Z Bułgarii mamy tylko jedno poświadczenie z p. 130 na północnym wschodzie (Tetovska-Troeva 1988: 80), co jest zapewne przypadkowe: bułg. *ловѣцъ* 'myśliwy' notuje RBE VIII 716 i BER III 450 (ale bez podania lokalizacji w gwarach). Brak jest tej nazwy w OLA w znaczeniu 'myśliwy' z dialektów wschodniosłowiańskich. O nawiązaniach nazwy **lovьсь* 'myśliwy' w materiałach spoza OLA por. s. 77–78.

**Lovačь* zanotowano jedynie sporadycznie w Chorwacji – Vrbanj (44) na wyspie Hvar (*lov̄:č̄*), w Serbii – Tučep (79) w Kosowie (*lov̄:č̄*) oraz w kilku punktach macedońskich na południowym zachodzie (głównie na terenie Grecji), por. też mac. liter. *ловач* 'ts.' (RMJ I 389) oraz macedońskie nazwiska *Ловач*, *Ловачев* (Rusek 1996: 44–45). Nazwa ta znana jest również w Bułgarii (Rusek cytuje ją ze słownika Gerova), nie potrafię jednak podać jej dokładniejszego zasięgu w gwarach. Do nazwy tej nawiązuje również nazwa wsi w Hercegowinie *Lovačići* (RHSJ VI 165), natomiast zestawiany tu w ESSJ XVI 105 słwn. *lováč* ma u Plet I 533 inne znaczenie – nie 'myśliwy', lecz 'człowiek werbujący ludzi do wojska'. Z terenu Grecji zanotowano w OLA też dalszy derywat **lovač̄inъ* – *lu'vač̄in* w p. 110 i 112, dla którego innych poświadczeń nie znalazłem.

Ponadto w materiałach OLA występują sporadycznie nazwy **lovьčarь* – *lu:č̄er* w p. Pomjan (11) w Słowenii i **lovьnikъ* – *lom'ni:k* w czarnogórskim p. Radovići (71). Znanie są ich nawiązania poza OLA: pierwszy w chorw. *lovčar* 'myśliwy', mającym licznie poświadczenia z XVII–XIX w. u autorów i słownikarzy, głównie chorwackich i bośniackich (RHSJ VI 166; w RSHJ XI 531 tylko pochodny derywat *ловчарити* 'zajmować się polowaniem'), poza tym w bułg. przest. *луфчѣр* z Banatu (Stojkov LBG 133) i stczes. *lovčieř* w nieco odmiennym znaczeniu 'łowczy' (GbSI II 274), por. Rusek 1996: 46, a drugi w sch. *lovnik* 'myśliwy' od XVI w. (RHSJ VI 170, RSHJ XI 527), strus.

ловѣникъ, ловникъ 'ts.' (SrezMat II 39, SRJ XI–XVII, t. VIII 268–269), bułg. ловник w Banacie (Stojkov LBG 132) i w stczes. *lovnik* poświadczonym raz z XIV-wiecznego słownika (GbSI II 27, inne przykłady oznaczają 'ptaka łowiącego ryby'), por. też ESSJ XVI 117, Rusek 1996: 45–46 (ale wbrew Ruskowi stśc. *lovnik* znany jest tylko w znaczeniu 'rybak' i w przenośnym znaczeniu 'łowca dusz', por. HSSJ II 233). Sporadyczność tych poświadczeń przemawia raczej przeciwko ich wspólnemu dziedzictwu, a bardziej za częściowo niezależnymi przejawami produktywnej derywacji słowotwórczej.

Szeroki zasięg ma formacja hybrydalna **lovžija* (od słów. **loviti* z tur. przyrostkiem -*žij(a)*), por. Škaljić 1989: 436, Skok II 320–321, BER III 449). Występuje w pld.-wsch. Serbii, w Macedonii i Bułgarii. Tetovska-Troeva 1998: 92 stwierdza, że nazwa ta w różnych wariantach fonetycznych występuje na większości terytorium bułgarskiego, nie tylko w punktach objętych siatką OLA i naniesionych na mapę (por. też Rusek 1996: 46–47). Nazwa *lovđžija* 'myśliwy' występuje też, częściowo jako przestarzała lub pospolita, w językach literackich: bułgarskim – *ловджія* (RBE VIII 715), macedońskim – *ловџија* (RMJ I 389) i serbsko-chorwackim (częściej jako 'miłośnik polowania') – *lòvdžija* (RHSJ VI 167), *лòвџија* (RSHJ XI 531). W języku bułgarskim występowała dawniej też postać *ловчія* (Duvernois, Gerov) znana również w gwarach Banatu *луфчійѣа*, *луфчійин* (Stojkov LBG 133), por. Rusek l.c.

Materiały spoza OLA pokazują, że obecny zasięg derywatów od **loviti* oznaczających 'myśliwego' stanowi tylko resztki ich dawniejszej znajomości w językach słowiańskich.

Wspomniana wyżej nazwa **lovьсь* w pierwotnym szerszym znaczeniu 'ten, kto łowi (często w sieci) zwierzęta, ryby, ptaki' jest wyrazem prasłowiańskim i ogólnosłowiańskim. Szczegółowe zestawienia podają słowniki etymologiczne, por. np. SISE V 232–233, ESSJ XVI 114–115, też Rusek 1996: 42–43. Także znaczenie 'myśliwy (polujący na zwierzęta)' ma bogate poświadczenia w językach słowiańskich, por. stśc. ловѣць (SJS II 134), bułg. ловецъ (RBE VIII 716, BER III 450), mac. ловец (RMJ I 389), sch. *lòvac* (RHSJ VI 164–165, z poświadczeniami od XIII w.; RSHJ XI 524–525), słwń. *lóvec* (Plet I 533), pol. *łowiec* od XIV w. (SSSt IV 123), później, od XVI w. *łowca* (szczegóły por. Ramberg PF XI, 1927), dłuż. *łowc* (Muka I 786), czes. *lovec* od XII w. (GbSI II 272, sporadycznie też *lovčě* z XV w.), stc. *lovec* – jako toponim już w XII w. (HSSJ II 233), strus. ловѣць od XIII w. (SDRJ IV 423, SRJ XI–XVII, t. VIII 265), później *ловецъ* m.in. 'myśliwy' (SRJ XVIII, t. XI 211), stbrus. ловець z XVI–XVII w. (HSBM XVII 95–96), później *лавецъ*, ukr. ловецъ (Hrinč II 373).

Jak widać, dawna ogsłow. nazwa **lovьсь* w znaczeniu 'myśliwy' w gwarach słowiańskich uległa znacznemu ograniczeniu. Występuje ona głównie w dialektach południowosłowiańskich, przy czym na samym zachodzie została

wyparta przez pożyczkę niemiecką **jegerb*, **jagarb*, a na samym wschodzie przez hybrydę **lovžija*. Na północy zapisano w OLA **lovьcb* tylko w Czechach jako wyraz rzadki i literacki. Również w materiałach spoza OLA **lovьcb*, **lovьca* ‘myśliwy’ notowano z gwar północnych stosunkowo rzadko, por. kasz. rzadkie *lovca* m. ‘myśliwy’ (SychSł III 27; *lòvc* u Lorentza PW I 479, wbrew ESSJ L.c., ma inne znaczenie), brus. *ловѣц* (ESSJ l.c.), ros. *ловѣц* pod Pskowem, Twerem i Kostromą (SRNG XVII 100, częściej w gwarach rosyjskich poświadczony jest w znaczeniu ‘rybak’). Na północy dawniejszy **lovьcb* został wyparty przez takie nazwy, jak **ох//отѣникъ*, **myslivъ*, **myslivьcb*, **poljovьnikъ*, **poljovьničb* i inne (por. s. 79 i n.).

W materiałach spoza OLA znajdujemy jeszcze kilka dalszych derywatów od **loviti* mających znaczenie ‘myśliwy’. Zgromadził je i omówił Rusek l.c., uwzględniając także znaczenia inne niż ‘myśliwy’. W większości są to nazwy poświadczone sporadycznie.

Powszechniejsza jest jedynie nazwa **lovьčb* (**lovьčьjb*) mająca jednak zazwyczaj znaczenie ‘organizator polowań’, ‘urzędnik dworski pełniący nadzór nad sprawami łowieckimi’. Bogaty materiał słowiański uwzględniający to znaczenie podają słowniki etymologiczne (np. ESSJ XVI 115–116, SiSE V 227–228), a także Rusek l.c. Nazwa ta nieraz występuje też w znaczeniu ‘myśliwy’, czego jednak w materiałach OLA nie odnotowano. Na podstawie definicji słownikowych i analizy przytaczanych cytatów znaczenie ‘myśliwy’ można zakładać dla pewnych przykładów użyć stczes. *lovčí*, *lovčie* (GbSl II 271–272, Jg II 354), ukr. *ловчий* (Hrinč II 374 – znaczenie pierwsze), strus. *ловчий* z XIV–XV w. (SRJ XI–XVII, t. VIII 269 – znaczenie pierwsze, SrezMat II 40), później *ловчий* m.in. ‘myśliwy’ (SRJ XVIII, t. XI 214).

Pozostałe przykłady są zupełnie sporadyczne:

**lovičь*: pol. *łowicz* ‘myśliwy’ u Paszkowskiego z przełomu XVI i XVII wieku (SW II 818); trudno powiedzieć, czy należy tu też n.m. *łowicz* – tak sądzi SiSE V 229, inaczej natomiast Bańkowski SE II 106, czes. *lovič* (Jg II 354, Kott I 948), por. ESSJ XVI 105, Rusek 1996: 44 (natomiast słwn. *lovič* ma inne znaczenie ‘siepacz, zbir’, według SiSE V 229 ‘ten, co łapie ludzi, łapacz’). Dla głuź. *łowic* ‘myśliwy’ z Historii A. Frenzla z XVIII w. (por. Schuster-Šewc II 781–782) trzeba przyjąć chyba sufiks *-itjь*.

**lovJarь* (*J* → *ϕ*): kasz. *łowjár* ‘myśliwy’ rzad. i żartobliwe (SychSł III 26, Lorentz PW IV 1513), dłuż. *łowjár* – od *łowjś* ‘łowić’ (Muka I 781, Schuster-Šewc II 781–782), serb. *ловар* z Czarnogóry (RSHJ XI 524), por. Rusek 1996: 46.

**lovitelь*: ros. *ловитель* ‘myśliwy’ z XVII w. (SRJ XI–XVII, t. VIII 266), który później przytacza Dal II 261 bez lokalizacji (*ловитель* i forma żeńska *ловительница*) oraz sch. *lovitelj* ze słownika Stulicia (1806, por. RHSJ VI 168), por. też Rusek l.c. (natomiast wbrew niemu śl. *lovitel’* z XVIII w. ma tylko znaczenie przenośne ‘człowiek zagarniający pieniądze’ (HSSJ II 233).

**lověja*: ros. *ловея* ‘łowca zwierząt, ryb i ptaków’ stanowiący lokalną innowację w dialektach archangielskich i ołonieckich (Dal II 261, SRNG XVII 100). Jej zaliczanie do prastłowiańskiego zasobu leksykalnego, jak to robi ESSJ XVI 105, jest chyba nieuzasadnione (por. Rusek 1996: 44). Podobnie zbudowana nazwa ‘kaczki’ **ťkeja*, **ťžeja* ma szerszy zasięg w gwarach północno-rosyjskich (por. s. 121).

**lovitven'nik*: ros. *ловитвеник* ‘łowca, myśliwy’ w Wielkich minejach z XVI w. (SRJ XI–XVII, t. VIII 266), por. Rusek 1996: 47.

**lov'čaniņ*: ros. *ловчанин* ‘łowca, myśliwy’ w gramocie z 1496 r. (SRJ XI–XVII, t. VIII 269), por. Rusek 1996: 47 (jednak w cytacie w SrezMat II 40 mamy znaczenie ‘rybak’).

Późne i książkowe są również, zgromadzone przez Ruska 1996: 48, złożenia od **zvěř* ‘zwierzę’ i **loviti* ‘łowić’. Należą tu:

**zvěrolovъ*: ros. *звѣроловецъ* ‘myśliwy, polujący na zwierzęta’ od XVIII w. (SRJ XVIII, t. VIII 151), u Dala I 674 bez lokalizacji, współcześnie *зверолов* (SSRLJ IV 1148–1149, Ožegov 198);

**zvěrolovъсь*: ros. *звѣроловецъ* w XVIII w. (SRJ XVIII, t. VIII 151) i rzadkie bułg. *звероловецъ* (RBE V 847, BTR⁴ 273);

**zvěrolovъščikъ*: ros. *звѣроловицикъ* od XVII w. (SRJ XI–XVII, t. V 352), dziś przest. *звероловицик* (SSRLJ IV 1148).

Przyczyną zanikania derywatów od **loviti* w znaczeniu ‘myśliwy’ była ich wieloznaczność, miały one często pierwotne znaczenie strukturalne ‘ten, kto łowi: zwierzęta (‘myśliwy’), ptaki (‘ptasznik’), ryby (‘rybak’). Decydowało też tabu językowe.

Kolejną grupę tworzą nazwy **poljov'nikъ*, **poljov'ničъ* (substantywizowany przymiotnik) i kilka dalszych sporadycznych derywatów łączących się z wyrazem **polje* ‘pole’ (por. BrSE 429, Vasmer ESRJ III 307–308, ESBM VIII 137), a nie z **polovati*, zestawianym przez MachES-2, 342 z grec. *παλεύω*. Etymologia Machka nie wyjaśnia miękkiego *l'* w ukr. *полювати*, brus. *паляваць*, ros. *полевать* i ślc. *połovať* oraz spółgłoski *l* w pol. *polować*.

Nazwę **poljov'nikъ* zanotowano w OLA w kilku nie łączących się ze sobą wyspach. Powszechnie występuje na Słowacji: *polovní:k*, *poľovní:k*, *polovní:k*. Zanotowano ją też w 5 punktach na Białorusi na zwartym terenie na północny zachód od Mińska (*paľ'ajŋ'ik* – 331, 337, 343, 344 i *poľ'ajŋ'ik* – 347), natomiast w LAB III 85–86 zapisano ją w kilkunastu punktach na tym terenie i sporadycznie koło Mozyrza. Przy okazji zwracam uwagę na rozbieżność między wykazem materiału a mapą w LAB: na mapie brak znaków z wykazu w punktach 30A i 32A, jest natomiast znak w p. 16A, którego nie ma w wykazie. Na terenie Polski **polov'nikъ* zanotowano w rozproszeniu: w miejscowościach Kramsk (270) w pow. Konin, Skaratki (282) w pow. Łowicz i Dęba (304) w pow. Puławy oraz w dwóch punktach przesiedleńczych na Śląsku: pod

Jelenią Górą (267 – Mała Kamienica, z przesiedleńcami spod Lwowa, Tarnopola, Wilna i z centralnej Polski) i pod Trzebnicą (268 – Ligota Piękna z przesiedleńcami spod Kielc i Lwowa). W tej sytuacji *polovnik* ‘człowiek polujący na zwierzynę’ z południowo-zachodnich Kaszub (Gochy – Sychta III 122) – wbrew Ruskowi (s. 48) – nie stanowi czegoś wyjątkowego na tym terenie. Poza tym sporadycznie odnotowano ukr. *puł’iŕnyk* w p. 420 Mawkowyczi na południe od Lwowa. Dzisiejszy zasięg derywatu **poljovnykь* wydaje się świadczyć o jego znacznie szerszym rozpowszechnieniu w przeszłości. Mniej prawdopodobne jest tu chyba przyjmowanie kilku niezależnych ośrodków powstania tej formacji.

Przedstawiona nazwa ma dalsze nawiązania na gruncie słowiańskim. W dialektach białoruskich szeroko poświadczony jest jej derywat, mianowicie substancywizowany przymiotnik **poljovnyčьB* (**poljovnyčьjь*), poświadczony w 19 punktach terenowych, np. *pał’ajn’ičь(j)*. W LAB III 85–86, m. 225, w gęstszej siatce punktów, zanotowano tę nazwę w ok. 50 punktach, które grupują się głównie w zachodniej części Białorusi, ale wyspowo występują też w części wschodniej. Nieraz określano ją jako rzadką lub nową. Występuje ona także w białoruskim języku literackim (*паляўнічы* – TSBM III 645).

W materiałach OLA znajdujemy jeszcze dalsze derywaty od tego rdzenia, a mianowicie pol. **poljovačь* spod Myślenic (311 – Więciórka: *p^oolovac*) i Nowego Targu (316 – Nowe Bystre: *p^oolovac* i 317 – Sromowce Wyżne: *poluvac*) – nazwę tę podaje H. Łopaciński z Zakopanego (PF V 842), SW IV 540 z Tetmajera i Kasprowicza, a SJPD VI 897 określając jako gwarową z pisma Łowiec Polski (z r. 1938), czes. *polovač* ‘myśliwy’ przytacza Kott VII 338 z Bernoląka uznając go za słowacki; jego znajomość w języku słowackim pośrednio potwierdza *poľovačka* ‘polowanie’ (HSSJ IV 55, SSJ III 228), poza tym znany jest ukr. rzadki *полювач* ‘myśliwy’ (SUM VII 106, ESUM IV 487 s.v. *поле*); pol. **poljovьсь* z p. 325 (Niebieszczany pod Sanokiem: *p^ool’ow’ec*) – nazwę tę notuje też H. Łopaciński z Kraśnika (PF V 842, por. SGPK IV 237); przestarzały **poljovьčikь* z p. 259 (Promno pod Poznaniem: *polofčyk*) – nazwę tę podaje też kartoteka SGPA z Siemonia pod Toruniem; pol. **poljovьB* (*polowy*) substancywizowany przymiotnik w dwóch punktach koło Bydgoszczy (260, 261) – nazwa ta w języku polskim ma częściej znaczenie ‘dozorca robotników w polu’ (L IV 312, SWil II 1112, SW IV 541, SGPK IV 237, SJPD VI 898–899), podobnie ukr. *польовий* (Hrinč III 290); ukr. **poljovanyсь* w p. 487 (Jużyniec na północ od Czerniowiec: *poł’u’vanec*) – podobnie lokalizuje ukr. *польованець* Hrinč III 290 przytaczając go ze słownika Werchratskiego zawierającego słownictwo „z Galicji, Bukowiny i Ukrainy Zakarpackiej” (por. też ESUM IV 486 s.v. *поле*). Z materiałów spoza OLA można tu przytoczyć sporadycznie zapisany w LAB III 85, m. 225 **poljovanykь* – *паляванік* na południowy wschód od Grodna (koło Wołkowyska).

Nazwy 'myśliwego' od **mysliti* 'myśleć', uwarunkowane przez tabu, powstały późno.

Przym. **myslivb* w znaczeniu 'myślący, rozmyślający o czymś', 'skłonny do rozmyślań' ma zasięg ogólnosłowiański (por. zestawienia w ESSJ XXI 46–47). W języku staroczeskim rozwinęło się znaczenie 'myślący o łowiectwie' („myslivý vzhledem k lovu”), w języku polskim zaś w II połowie XVI wieku wykształciło się znaczenie 'rozmiłowany w łowiectwie', 'zajmujący się łowiectwem', 'przemysłny w łowieniu zwierzyny' (SP XVI, t. XV 294, Bańkowski SE II 234). Substantywizowany przymiotnik **myslivb* – *myśliwy* 'polujący na zwierzęta' jest w zasadzie innowacją tylko polską z II poł. XVI w. (SP XVI l.c., później L III 192, SW II 1088, SJPD IV 941). Zupełnie sporadyczne są sł. *myslivý* przym. 'rozmiłowany w polowaniu' i rzecz. 'myśliwy' z XVIII w. (HSSJ II 356; w SSJ II 208 brak poświadczenia dla tych znaczeń) i czes. *myslivý* 'ten, kto chętnie poluje na zwierzęta' (Kott VII 1330 – bez bliższej lokalizacji). W OLA *myśliwy* w znaczeniu 'polujący na zwierzęta' został zanotowany tylko z dialektów polskich – występuje on obok kilku innych nazw niemal na całym terytorium Polski, z pewnymi ograniczeniami na północy, gdzie dominują pożyczki obce **jaxt/arъ* lub **jagerъ*, **jagarъ* (por. s. 84–85). Jednakże inne źródła dialektalne podają go i z tych stron, por. m.in. *m'ěslěvi*, *-ěgo* z południowych Kaszub (SychŚl III 76, por. też *māslāvi* u Lorentza PW I 1532) oraz *myślivi*, *-ěgo* z Kociewia (SychKoc II 125). Spoza Polski znalazłem w materiałach gwarowych jedynie brus. *мысливы* 'myśliwy' w LAB III 85, m. 225 (na mapę znaku dla tej nazwy jednak nie naniesiono) pod Nowogrodkiem. W tej sytuacji ukr. *мисливий* 'myśliwy' (Hrinč II 127 z opowiadań ludowych Rudczenki i SUM IV 717) oraz brus. *мысливы* 'ts.' (BRS 459) i stbrus. *мысливий песь* 'pies myśliwski' (HSBM XVIII 249) należy uznać za pożyczki z języka polskiego.

Nazwa **myslivьcb* 'myśliwy' jest innowacją polsko-czeską. W języku polskim *myśliwiec* w znaczeniu 'myśliwy' pojawia się w I poł. XVI wieku, najwcześniej u Glabera w 1535 r. (por. SP XVI, t. XV 293–294), dziś w tym znaczeniu w języku ogólnopolskim jest przestarzały (por. SJPD IV 940). W języku czeskim *myslivec* 'myśliwy' zapisany jest później, od II poł. XVI wieku (Rešel, Veleslavín, por. GbSl II 425, Jg II 524), ale utrzymał się do dzisiaj (por. Kott I 1094, VI 1058, VII 1330, PS II 1015, SSJČ I 1307). W języku słowackim *myslivec* 'myśliwy', poświadczony z XVI–XVIII w. (HSSJ II 355–356) i występujący jeszcze u Hviezdoslava, uważany jest za pożyczkę czeską (SSJ II 205). Do języków wschodniosłowiańskich, por. stbrus. *мысливецъ*, *мисливецъ* z XVI–XVII w. (od 1540 r. – por. HSBM XVIII 248), ukr. *мисливець* – znany też jako nazwa literacka we współczesnym języku ukraińskim (Hrinč II 427, SUM IV 717), strus. *мысливецъ* zapisany sporadycznie w 1670 r. (SRJ XI–XVII, t. IX 332), wyraz ten, jak się powszechnie

przyjmuje (ESBM VII 111, ESUM III 465, SRJ XI–XVII l.c., ESSJ XXI 47) dostał się z języka polskiego.

W materiałach OLA nazwę **myslivьcb* ‘myśliwy’ zgodnie z jej przedstawioną historią zanotowano niemal powszechnie na całym terytorium czeskim (*mislivec*, *meslevec*), sporadycznie, głównie zaś na południu, w gwarach polskich (*myśl'iv'ec* – jest to wyraz przestarzały, por. wyżej), w rozproszeniu niemal na całej Ukrainie (*mys¹tyvec'*, *mys¹tyvec*). Wprawdzie w naszych materiałach brak tego wyrazu z Białorusi, ale ma on jednak poświadczenia z kilku miejscowości w dysponującym gęstsza siatką punktów atlasie białoruskim (LAB III 85, m. 225: *мысльівець, мыслівец*).

Podobną motywację ma występująca na północy Rosji nazwa **promysljen(ь)ikъ* ‘myśliwy’ od czas. *промышлять* ‘trudnić się, zajmować się (czymś)’, zanotowana w OLA w punktach 542–543, 547–549 (*pro¹mysl'en'ik*, *pro¹mysl'in'ik*). Ros. *промышленник* ma częściej znaczenie ‘przemysłowiec’, ‘rzemieślnik’, rzadko natomiast ‘myśliwy’ (lub ‘rybak’), por. Dal III 498, SRNG XXXII 193 (np. w połączeniu *караульный промышленник* ‘myśliwy żyjący w strażnicy przygranicznej’).

**охотникъ* ‘myśliwy’ od **охота* ‘polowanie’ i **охотити се* ‘polować’, uwarunkowane również przez tabu, jest nazwą literacką jedynie w języku rosyjskim, *охотник* w tym znaczeniu, podobnie jak i *охота* ‘polowanie’ poświadczone są od XVII wieku (SRJ XI–XVII, t. XIV 84–85, *охотник* ‘myśliwy’ po raz pierwszy z 1610–1613 r.). We współczesnym języku ukraińskim *охотник* w tym znaczeniu jest rzadki i należy do potocznej warstwy językowej (SUM V 826, por. też Hrinč III 80), współczesny słownik białoruski notuje *ахотнік* tylko w znaczeniach ‘ochotnik – samorzutnie zgłaszający się do czegoś’ i ‘miłośnik czegoś’ (TSBM I 307). Natomiast nazwa **ох/отникъ* (*ll* → *v*) ‘myśliwy’ jako gwarowa występuje niemal w całej wschodniej Słowiańszczyźnie. Powszechna jest w dialektach rosyjskich, ale dominuje również na Białorusi i Ukrainie. Występuje na całej Białorusi obok wspomnianych wyżej derywatów od **poljovati*, jedynie jest nieco rzadsza w części północno-zachodniej – potwierdzają to również materiały z gęstszej siatki punktów przedstawione w LAB III 85–86, m. 225. Obok wspomnianej wyżej literackiej nazwy *мыслівець* i kilku dalszych nazw w południowo-zachodnim skrawku Ukrainy, gdzie notowano ją nieco rzadziej, też znana jest na całej niemal Ukrainie. Zapisano ją również w dwóch punktach na terenie Polski: *u¹χotn'ik* – 240 (z przesiedleńcami spod Wilna i z Podola) i *uχotnik* obok *myślivy* – 252 (z przesiedleńcami spod Wilna i Tarnopola). Nazwa **ох/отникъ* w dialektach ukraińskich często otrzymuje protezę *w-*, *u-* lub nieraz *h-*, poza tym we wszystkich trzech językach wschodniosłowiańskich pojawia się sporadycznie postać ze wstawnym *v* w rdzeniu: *αχ¹votn'ik* (395–396), *οχ¹fo¹tn'ik* (401), *οχ^{1w}otn'ik* (405), *αχ¹votn'ik* (525), *οχvotn'ik* (628) oraz z zanikiem nagłosowego *o-*: *χotn'ik* (379, 384, 785),

¹χot'n'ik (403). Są to zapewne jedynie przekształcenia fonetyczne derywatu *οχotъnikъ.

Rzadko notowano w OLA też inne formacje współrdzenne, mianowicie brus. οχ¹otn'ičъj (363 – *οχotъničъ) i ros. d'χotn'ak (782, 783 – *οχotъnъ=akъ). Ich potwierdzenia w materiałach spoza OLA nie znalazłem.

Nazwy 'myśliwego', wywodzące się od *goniti 'gonić', wtórnie 'łowić, polować', zgromadzone ze źródeł pisanych przez Ruska 1996: 50 i w materiałach OLA, są zupełnie różne. W materiałach OLA zanotowano w 8 punktach czes. nazwę *honec* (*gonъcb), zarówno w Czechach, jak i na Morawach. Formacja *gonъcb znana jest szeroko w językach słowiańskich w znaczeniach 'poganiacz' (bydła, owiec), 'goniec', 'posłaniec', 'prześladowca', w dialektach rosyjskich też 'myśliwy podążający za psami goniącymi łosia' (ESSJ VII 28). Znaczenie 'myśliwy' ma jeszcze głuź. *hónc* (Kral i Řezak s.v. *Jäger*), por. też znaczenie ogólne 'łowca' jako rzadkie w języku czeskim (SSJČ I 622). Poza tym w OLA zanotowano odosobnioną nazwę czes. *hombista* (*gonъbista) w zachodnich Czechach (175 – Újezd u Manětína), dla której potwierdzenia w materiałach spoza OLA nie znalazłem.

Brak natomiast w materiałach OLA kilku nazw 'myśliwego' związanych z czasownikiem *goniti, które zebrał Rusek l.c. (jego lokalizacje nieraz uzupełniam), a mianowicie:

*goničъ – czes. *honič* (Jg I 723, Kott I 459) – zestawienia słowiańskie tego wyrazu także w innych znaczeniach por. w ESSJ VII 22 i SP VIII 83;

*gonjarъ – dłuź. *gónar* (Muka I 295), głuź. *honjer* (Pful 212), tu może należy też dłuź. *gónel* (Muka I 295) – nazwy te mają też znaczenie 'poganiacz';

*gonitvarъ (*gonitbarъ) 'myśliwy' lub 'miłośnik polowania' od *gonitva (*gonitba) 'polowanie', co od *goniti – głuź. *honitwar* (Pful), *hońtwar*, *hońtwjer* (Kral, Jakubaš), *hońtwjer* (NHSS s.v. *Jäger*), dłuź. *góńtwar* (Muka, Starosta), sporadycznie *gónitbar* (Muka);

*gonitelъ – czes. *honitel* sporadycznie w znaczeniu 'myśliwy' (Jg I 727, Kott I 459), por. też ESSJ VII 22.

W materiałach OLA występuje ponadto kilka innych nazw rodzimych, derywowanych od podstaw nieuwzględnionych u Ruska. Najszerszy zasięg ma *strělъcb (od *strělъjati 'strzelać'), notowany w dialektach czeskich (*střelec*), polskich (*sišelec*, *ščelec*), białoruskich (*stra'l'ec*), ukraińskich (*str'it'ec*, *str'it'ec* – głównie w skrawku południowo-zachodnim) i w jednym punkcie północno-rosyjskim (529: *str'e'lec*), natomiast współrdzenny *str'a'lok* (*strělъcbъ) wystąpił tylko w jednym punkcie rosyjskim (759). W języku książkowym nazwa *strělъcb sporadycznie (okazjonalnie?) też przybiera nieraz znaczenie 'myśliwy', por. np. pol. *strzelec na zwierzę* u Lindego (V 486), *strzelec* w SJPD VIII 851 (znaczenie szóste, przestarzałe), czes. *střelec* 'lovec věnující se střeľbě zvíře' (PS V 829), śl. *strelec* 'myśliwy' (wydzielony jako osobne znaczenie

w HSSJ V 510, SSJ IV 285), dłuż. *stšělc* (Muka II 546 – podaje m.in. znaczenie ‘der Jäger’, a więc ‘myśliwy’), ros. *стрелёц* (u Dala m.in. ‘охотник ружейный’ – ‘myśliwy używający broni palnej’). W materiałach spoza OLA można jeszcze wskazać na dłuż. *stšělnik* (**strělnikъ*) tłumaczone też przez ‘der Jäger – myśliwy’ (Muka II 548, Starosta 476).

W kilku punktach północnorosyjskich zapisano nazwy **lěsnykъ* (*l'is'n'ik* – 570, *l'es'n'ik* – 673) i **polěsnykъ* (*po'l'esn'ik* – 564–565, *po'l'es'n'ik* – 586). Nazwę *полёсник* w znaczeniu ‘myśliwy’ notuje też SSRLJ X 972. Zgodnie z budową słowotwórczą formacje te mają w językach słowiańskich przede wszystkim znaczenie ‘człowiek opiekujący się lasem’, a więc ‘leśniczy’, ‘gajowy’, ‘strażnik leśny’ (por. ESSJ XIV 255–256), jednakże w dialektach rosyjskich zarówno *лесник*, jak i *полёсник* są szeroko poświadczane, nie tylko na północy, w znaczeniu ‘myśliwy’, por. SRNG XVI 372, XXIX 59 i ESSJ l.c.

Zapisany w dwóch punktach na Łużycach **gajnykъ* – *hajnk* (235, 237) ma dawne poświadczenia w językach łużyckich: głuż. *hajnik* od 1721 r., dłuż. *ganik*, dawniej *gajnik* od 1650 r. (por. Schuster-Šewc I 259).

Zupełnie sporadyczny u nas *zajčar* (**zajьčarъ*) w serbskim punkcie 168 (Klokotič) na terenie Rumunii ma nawiązania w materiałach spoza OLA, por. bułg. pot. *зайчар* ‘myśliwy, polujący głównie na zające’ (RBE V 335, BTR⁴ 246), sch. *zèčar* ‘ts.’ (RHSJ XXII 730, RSHJ VII 21, RSHKJ II 302), głuż. *zaječer* ‘ts.’ (Kral), czes. *zajičář* ‘khusownik’ (Kott V 92). Formacja ta ma poza tym w językach słowiańskich znaczenia ‘pies myśliwski’, ‘orzeł polujący na zające’, ‘człowiek handlujący zającami’ itp.

Sporadycznego zapisu *wałada'zer*, *wałada'ser* z ukt. p. 448 na Ukrainie Zakarpackiej nie potrafiliśmy zinterpretować.

W materiałach OLA znajduje się kilka nazw zapożyczonych: z niemieckiego, węgierskiego, tureckiego i włoskiego.

Szeroki zasięg w dialektach słowiańskich ma pożyczka śrwniem., baw. *jagaere* lub *nwniem. Jäger* ‘myśliwy’ (m. 56). W wyniku sławizacji niemiecki sufiks *-er* został tu zastąpiony przez *-arъ*. Ścisłe form tych rozdzielić się nie da. Zapisy sprowadzające się do **jagerъ*, **jegerъ* lub **jagarъ* zostały poświadczane powszechnie w Słowenii (*ja:gər*, *ja:har* itp.), w punktach słoweńskich i chorwackich na terenie Austrii (*ja:gar*, *ja:ger* itp.), na Słowacji (*ja:ger*), w dwóch punktach ukraińskich na Zakarpaciu (467 – *jager*, 468 – *jagyr*), w Polsce pod Nowym Targiem (310 – *jog'er*), na północy w Sztumskiem (251 – *jeger*) oraz na Warmii i Mazurach (*jeger*, *jeg'er* – 263–265). Lorentz PW I 294–295 *jagář* i pochodne podawał głównie od Słowińców. Jest to zasięg nieco szerszy, niż ustala Rusek 1996: 51.

Zapożyczone z niemieckiego nazwy ‘myśliwego’, a także ‘polowania’ były znane wcześniej. Striedter-Temps DLSkr 138, DLSl 139 podaje słwn. *jága*, *jág* ‘polowanie’, *jager* ‘myśliwy’ oraz chorw. *jága* ‘polowanie’ (dziś w Istrii) i *jagar*

‘myśliwy’ (od XVIII w. w północnej Chorwacji – por. też Skok I 745). *Jagar*, *jager*, *jeger* ‘myśliwy’ znany był, zwłaszcza w dawnych przekazach pisanych, znacznie szerzej, por. słwn. *jäger* (SSKJ II 196), sch. *jagar* (z XVIII w. – RHSJ IV 407), śl. *jáger*, *jagár* (od XVIII w. – HSSJ I 509, SSI I 628) – podawany przez SSN I 710 w znaczeniu ‘myśliwy’ jako ogólnosłowacki, ale przestarzały, czes. *jagar* dialektalnie z Moraw (Kott VII 1279), dłuż. *jagar* – dawno poświadczony (Schuster-Šewc I 419 – w SSA VIII 34 podano zasięgi dłuż. *jagar* i głuż. *jeger* w znaczeniu ‘myśliwy’), ukr. *ézep* (ESUM II 178), brus. *ézep* ‘myśliwy wyższego stopnia, organizujący polowania i szkolący psy myśliwskie’ (TSBM II 240), ros. *ézep*, *ezep* (i *яз-* oraz *-арь*, por. SRJ XVIII, t. VII 59 i Vasmer ESRJ II 7), znany też gwarom (Dal I 513, SRNG VIII 315). W języku polskim *jagar*, *jeger* ‘myśliwy’ ograniczony jest do dialektów: występuje w płn. Polsce jako pożyczka ściągnięta z *jeger* (por. Hinze DLK 245–246, SOWM III 93–94, GórnMalb II/1, 143). W słowiańskich językach literackich nazwa ta może też oznaczać ‘żołnierza specjalnej formacji strzelców’. Por. Siatkowski 2004a: 16–17, 51.

Na Kaszubach i w dialektach sąsiednich w Złotowskim i na Kociewiu zanotowano pożyczkę **jaxt(=)ar* wywodzącą się od niem. dial. *jaxt* ‘Jagd’ (PrWb I 1220) lub od niem. dial. *jachter* ‘Jäger – myśliwy’ (Hinze l.c.): *jaxtøř* (241–242, 244), *jaxtąř* (245) i *jaxćo”š* (249), *jaxćąř* (250). Formacja ta ma potwierdzenie w północnopolskich słownikach gwarowych, por. kasz. *jaxtår* (SychSłów II 73, Lorentz PW I 256), mazurskie *jachtarz*, *jajciarz*, *jajtarz* (SOWM III 56), a także dłuż. *jachtar*, *jochtar* (Muka I 527, 557, Schuster-Šewc I 422). Por. szerzej Siatkowski 2004a: 17–18, 51.

Sporadycznie zapisany we wsch. Słowacji (p. 222) *fořner* pochodzi z niem. dial. *forřner* ‘Förster – leśniczy’, por. Siatkowski 2004a: 18, 38, 51.

Rzadkie nazwy ‘myśliwego’ na Ukrainie *’rapc’ic* (429) i *’rapsic’* (466) stanowią pożyczkę niem. *Raubschütze* ‘kłusownik’, która dostała się tutaj zapewne za pośrednictwem węg. *rabsic* ‘ts.’ (MNTES III 325).

Przestarzała nazwa niemiecka *Raubschütze*, dialektalnie na Śląsku *Raabschetze* (Mitzka) ‘kłusownik’ (dziś *Wilddieb*) stała się źródłem bezpośrednich lokalnych pożyczek słowiańskich, których jednak w OLA nie zanotowano. Na pograniczu czesko-polskim znany jest *raubszyz* (*raupšyc*) – pod Opawą i Bohuminem oraz *rabszyz* (*ropšic*) – koło Oświęcimia, poza tym na znacznym obszarze Śląska występują przekształcenia słowotwórcze *raubczyk*, *raubszyk*, *raubsznik*, *rabczyk*, *rabszyk*, sięgające na północy aż po Krotoszyn i Ostrów Wielkopolski, a na południu na czeski Śląsk i Morawy, por. Zaręba AJŚ II 208, Kellner II 269, Lamprecht SSON 113, Bartoš 353 (*raubšik* ‘kłusownik’ i *raubšičit’* ‘uprawiać kłusownictwo’ z Valašska). Pożyczka ta sporadycznie weszła też do obu języków literackich, por. pol. *raubszyz* ‘kłusownik’ u Tetmajera i *raubszyzować* ‘zajmować się kłusownictwem’ (SW V 481) oraz czes.

raubčik ‘kłusownik’ i *raubčikovat* ‘zajmować się kłusownictwem’ u A. Dohnala (PS IV/2, 629), *raubčik* ‘kłusownik’ u J. Herbena i ‘rozbójnik’ u B. Četyny (SSJČ III 24).⁶ Menzel, Hentschel 2003: 261 przyjmują tu pożyczkę z urzędowego języka niemieckiego w Austrii. Zareba l.c. notuje poza tym z porównawczego punktu na Łużycach pod Mużakowem dłuż. postać *ro^hpšica* m., która stanowi dalszą niezależną pożyczkę wspomnianej nazwy niemieckiej. Por. Siatkowski 2004a: 90–91, 95.

Dla ‘myśliwego’ (m. 56) i ‘polowania’ (m. 57) zapisano w OLA kilka nazw węgierskich. Najbardziej rozpowszechniony jest **vadasz* ‘myśliwy’ i pochodne: nazwę *vadas* notowano na Ukrainie Zakarpackiej (*va¹das*) oraz w punkcie chorwackim (153: *vadà:s*) na Węgrzech, sporadycznie zapisano ukr. derywat *va¹dasnyk* (466). Zbliżony areał ma ukr. **vadaszka* – *va¹daska* ‘polowanie’, występująca jednak nieco szerzej niż *va¹das* na Ukrainie Zakarpackiej, poza tym w ukraińskim punkcie 171 w Rumunii, słowackim (156 – *vadaska*) na Węgrzech. Ponadto zapisano czasownik *vadžasa* ‘poluje’ w chorwackim punkcie 153 na Węgrzech. Jest to pożyczka węg. *vadász* ‘myśliwy’ od *vad* ‘dziczyna’ (ESUM I 318). Hadrovics 1985: 521 notował też sch. *vadasenje* lub *vadašenje* ‘polowanie’ z XVIII wieku. Sporadyczny sł. *kerul* (156), znany gwarom słowackim również w znaczeniu ‘gajowy’ (*kerul* – SSN I 765), wywodzi się z węg. *kerülő* ‘gajowy’. Por. Siatkowski 2004a: 90, 95.

Pożyczkę turecką *a:vžija* (z tur. *avcı* ‘myśliwy’, od *av* ‘polowanie, łowy’ z agentywnym sufiksem *-ci* [ži], por. Škaljić 1989: 105–106, BER I 2) zanotowano w OLA tylko w serbskim punkcie 78. Jako przestarzała znana jest ona również językowi bułgarskiemu (w RBE I 161 m.in. z J. Jowkova i P. R. Sławejkova, por. też Stachowski 1971: 18) i macedońskiemu (Rusek 1996: 52, Jašar-Nasteva 2001: 50, 221). Małecki 1936: 5 notował ją pod Sołuniem. Znacznie szerszy zasięg ma natomiast hybrydalna postać **lovžija* (por. s. 77). Por. Rusek 1996: 51–52, Siatkowski 2004a: 64, 71.

Na pograniczu słoweńsko-włoskim oraz na wyspach koło Splitu zanotowano w OLA kilka nazw pochodzenia włoskiego oznaczających ‘myśliwego’ (m. 56) i ‘polowanie’ (m. 57). Ze względu na pewne różnice fonetyczne występujące w tych nazwach w obu tych areałach są to najpewniej pożyczki częściowo niezależne, wywodzące się z różnych postaci dialekalnych nazw włoskich. Na pograniczu słoweńsko-włoskim w punkcie Solbica (1) zapisano *keč* (**kačb*) ‘polowanie’ z wł. *caccia* oraz *čača¹dor* (**čačadorb*) ‘myśliwy’ z friul. *ciazzadôr* (NPVF 147). Poza tym w p. 2 (Sv. Križ) zanotowano *ča:čar* (**čačarb*) ‘myśliwy’, co stanowi rodzimy derywat będący przekształceniem wspomnianej wyżej pożyczki **čačadorb*, polegającym na zastąpieniu włoskiego zakończenia *-ador* przez sufiks *-arb* lub na utworzeniu za pomocą tego sufiksu formacji *nomen agentis* od dial. friul. *ciàzze* ‘polowanie’ (NPVF 146). Wcześniej w Rezji notowano *čač*, *čeč* i *čača* ‘polowanie’ (Štrekelj) z friul.

ciàzze, a także *čačadör* ‘myśliwy’ (J. Baudouin de Courtenay), por. Bezłaj I 71. Z okolic Splitu zanotowano w OLA *kacadù:r* (**kacadurǔ*) ‘myśliwy’ (42 – Komiža na wyspie Vis) oraz **kača* ‘polowanie’: *kā:ca* (42 – Komiža) i *kā:č’a* ‘ts.’ (44 – Vrbanj na wyspie Hvar). Postaci z -c- mogą wskazywać na dialektalne źródło weneckie (Skok I 10–11). Formy te notuje również ČDL 390: *kačadūr* ‘myśliwy’ z Hvaru oraz *kača* ‘polowanie’ z Hvaru i z Boki Kotorskiej. Pożyczka *kača* ‘polowanie’ miała zresztą na Wybrzeżu Adriatyckim szerszy zasięg (por. Skok II 10 oraz RHSJ IV 712). Pierwsza nazwa stanowi pożyczkę wł. *cacciatore* ‘myśliwy’ (z dialektalnym udźwięczeniem *t* w pozycji interwokalicznej na gruncie włoskim), druga pożyczkę wł. *caccia* ‘polowanie’. W języku włoskim formę wyjściową stanowił czasownik *cacciare* ‘polować’ z łaciny ludowej **captiāre* ‘chwycić’, od którego urobiono rzeczownik odsłowny *caccia* ‘polowanie’ (z sufiksem zerowym) oraz nomen agentis *cacciatore* ‘myśliwy’ (DELI 268). Por. Siatkowski 2004a: 109, 118.

W kilku punktach czeskich zapisano nazwę ‘myśliwego’ **nimrodǔ* (*nimrot* – 181, 187, 192, *mimrot* – 204), stanowiącą apelatyzację nazwy osobowej *Nimrod/Nemrod*, będącej imieniem wielkiego myśliwego, mitologicznego założyciela wielu miast w ziemi Szinaar, m.in. Babilonu (WEP VII 677). Za pośrednictwem Biblii (Genesis X 8–10, 1 Par. I 10, Micheasz V 6) nazwa ta w znaczeniu ‘zapalony, zagorzały myśliwy’ weszła do języka czeskiego (*nimrod* – Kott II 173, PS III 598, SSJČ II 206), słowackiego (*nimród* – SSJ II 381) i polskiego (*nemrod* – SJPD IV 1297, z kwalifikatorem żartobliwie). Do gwar czeskich wyraz ten dostał się zapewne w związku z szeroką znajomością Biblii w Czechach w czasach husyckich.

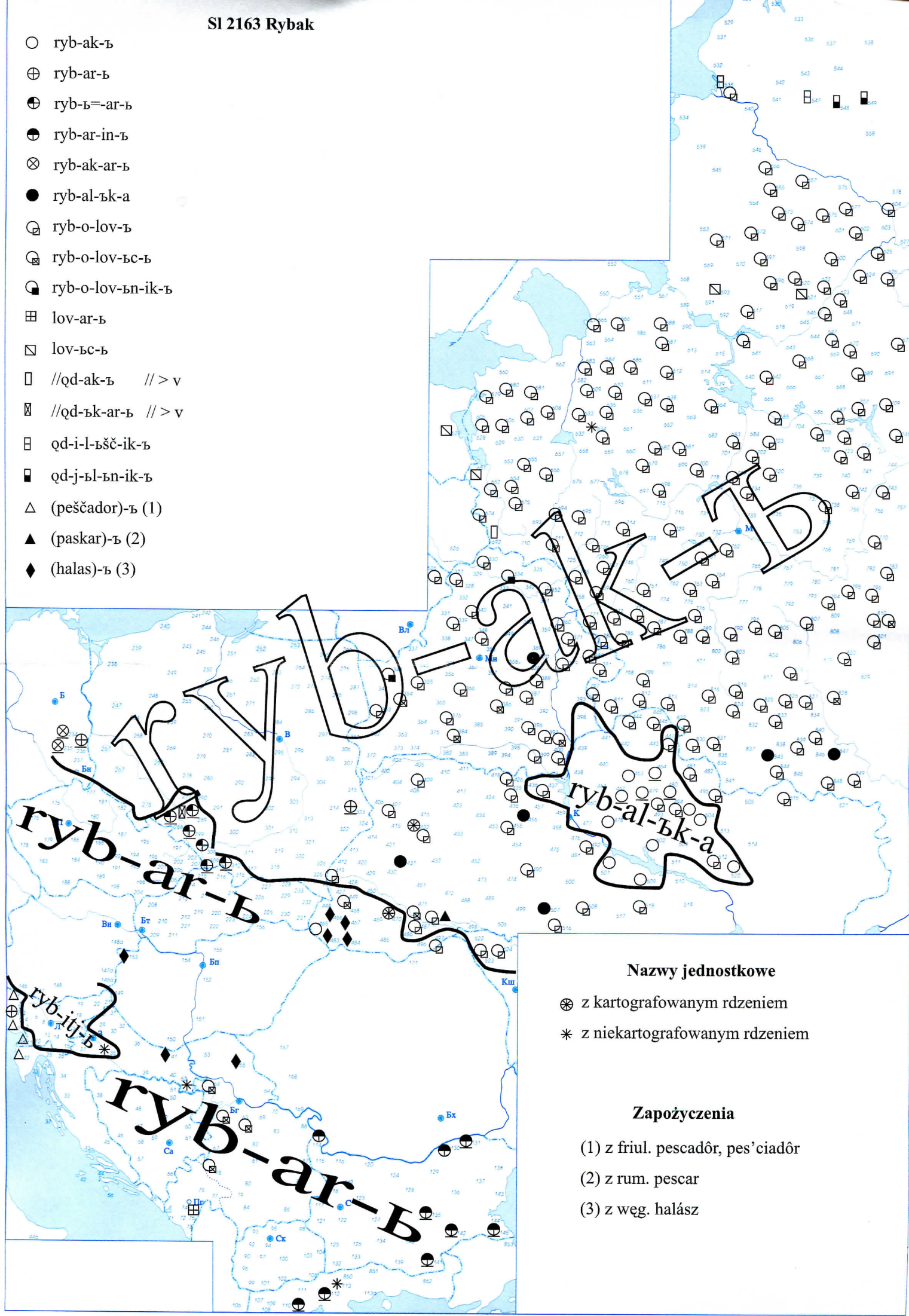
RYBAK

Mapę 'rybaka' w OLA 8 nr 58 opracowała A. Basara (por. też Siatkowski 2004b: 113–120).

Cechą charakterystyczną słowiańskich nazw 'rybaka' jest oboczne występowanie w poszczególnych językach kilku wariantów słowotwórczych, które dopiero z czasem ulegają wyparciu przez jeden z nich, co zresztą do dziś jeszcze w pełni się nie dokonało na wschodzie Słowiańszczyzny. Poza tym nazwy związane z rdzeniem **ryb-* zazwyczaj są wieloznaczne: oznaczają 'człowieka łowiącego ryby' (siecią, ale też i na *wędę* 'haczyk', 'sznur z haczykami'), różne ptaki żywiące się rybami, zwłaszcza 'rybitwę' (Sterna hirundo L.), 'perkoza' (Podiceps cristatus Latr.) i in., także 'człowieka sprzedającego ryby', 'człowieka lubiącego jeść ryby'. Pierwotne synonimy ulegały z czasem specjalizacji w jednym ze znaczeń. Znaczny wpływ na upowszechnianie się pewnych nazw spośród występujących w danym języku wariantów wywierało też ich użycie w tekście Biblii, a zwłaszcza w Ewangelii (Mat IV 18, 19; Mar I 16, 17; Łuk V 2), gdzie mowa jest o powołaniu rybaków Szymona–Piotra i Andrzeja na apostołów, mających nauczać („łowić”) ludzi. Mniejsze znaczenie normatywne miały nazwy 'rybaka' występujące w Starym Testamencie (Is XIX 8; Jerem XVI 16; Ezech XLVII 10; Job XL 28 – tu często występował przymiotnik od 'ryba' lub 'rybak').

Mimo znacznej komplikacji podziału terenowego na mapie 'rybaka' wydzielają się tu pewne zwarte kompleksy. Jest to przede wszystkim granica między występującą na północy nazwą **rybakъ* i południową nazwą **rybarъ*. Przebiega ona mniej więcej wzdłuż polsko-czeskiej i polsko-słowackiej granicy państwowej, ale na polskim Śląsku i w pld.-zach. Małopolsce występuje nawiązujący do południa **rybъ=arъ*, wyjątkowo **rybarъ*. Dalej na wschód z południem łączy się Ukraina Zakarpacka. Dosyć wyraźny podział jest naruszony przez inne nazwy na Zakarpaciu, zwłaszcza w części wschodniej, a także na Łużycach. Na Łużycach dominuje **rybakъ* i wtórnice rozszerzony **rybakarъ*, a **rybarъ* jest zupełnie sporadyczny, zarówno na Łużycach Górnych, jak i Dolnych (por. SSA III 48, nasze materiały nie prezentują dobrze podziału Łużyc,

- ryb-ak-ъ
- ⊕ ryb-ar-ъ
- ⊕ ryb-ъ=-ar-ъ
- ryb-ar-in-ъ
- ⊗ ryb-ak-ar-ъ
- ryb-al-ъk-a
- ⊕ ryb-o-lov-ъ
- ⊕ ryb-o-lov-ъc-ъ
- ⊕ ryb-o-lov-ъn-ik-ъ
- ⊕ lov-ar-ъ
- ⊕ lov-ъc-ъ
- //qđ-ak-ъ // > v
- ⊕ //qđ-ъk-ar-ъ // > v
- ⊕ qđ-i-l-ъšč-ik-ъ
- ⊕ qđ-j-ъl-ъn-ik-ъ
- △ (peščador)-ъ (1)
- ▲ (paskar)-ъ (2)
- ◆ (halas)-ъ (3)

Nazwy jednostkowe

- ⊕ z kartografowanym rdzeniem
- * z niekartografowanym rdzeniem

Zapózyczenia

- (1) z friul. pescadôr, pes'ciadôr
- (2) z rum. pescar
- (3) z węg. halász

por. s. 92). Poza tak wyznaczoną granicą zapisano tylko **rybakъ* (*rybak*) w p. 465 na pld.-zach. Zakarpaciu (w p. 153 na Węgrzech znak oznaczający nazwę **rybakъ* umieszczono błędnie), a z drugiej strony **rybarъ* (*rybaš*) na północ od tej granicy zapisano tylko w p. 323. Wyraźnie się wydziela kompleks z nazwą **rybitъ*, występującą w punktach słoweńskich i kilku chorwackich. Dostyc wyraźnie też wyróżnia się wyspa z nazwą **rybalъka*, rozciągająca się głównie na północ i południowy wschód od Kijowa, a wyspowo nieco szerzej. Złożenia **rybolovъ* i **rybolovъcъ* występują często obocznie z nazwą **rybakъ* głównie we wschodniej Słowiańszczyźnie, ale **rybolovъcъ* sporadycznie pojawia się też w punktach serbskich. Inne nazwy mają wąskie zasięgi (dotyczy to też pożyczek obcych) lub występują w rozproszeniu.

Niżej daję próbę przedstawienia kształtowania się nazw 'rybaka' w poszczególnych językach słowiańskich i ustalania ich stosunku do lokalnych nazw reprezentowanych w gwarach. Korektę wprowadzą zapewne nowe materiały historyczne i gwarowe, a zwłaszcza niedostępne mi na razie historyczne materiały białoruskie i ukraińskie.

Dawniej w językach słowiańskich była szeroko znana nazwa 'rybaka' **rybitvъ*. Historię tej nazwy we wszystkich językach słowiańskich szczegółowo przedstawił Rusek 1996: 53–60.

W języku starosłowiańskim poświadczono są trzy nazwy 'rybaka', wskazujące na południe Słowiańszczyzny: *rybarъ* w Kodeksie zografskim i mariańskim (SJS III 655), *rybitvъ* w Kodeksie Assemaniego i mariańskim (SJS III 656), *lovъcъ* (*rybatъ*) w Kodeksie Assemaniego i w Księdze Sawy oraz w znaczeniu przenośnym 'łowca ludzi' w Kodeksie zografskim, Assemaniego, mariańskim, supraskim i w Księdze Sawy (SJS II 134, III 655). Poza tym SJS notuje te nazwy z różnych zabytków pochodzenia nie tylko południowo-słowiańskiego, lecz i wschodniosłowiańskiego: *rybarъ* w Ewangeliarzu Ostromira, *rybitvъ* w Żywocie Konstantyna, *lovъcъ* w Ewangeliarzu Ostromira, a również z mających źródło czeskie (w odpisie ruskim z XIII w.) Homilii Grzegorza Wielkiego: *rybarъ* (wielokrotnie poświadczony), *rybitvъ* i *lovъcъ* (SJS II 134, III 656).

Na południu Słowiańszczyzny z konkurujących ze sobą dawnych trzech nazw 'rybaka' *rybitvъ* zanikł w ciągu XIII wieku (Rusek 1996: 59, gdzie przytacza odosobnione poświadczenia formacji *rybitvъ* z tekstów średnio-bułgarskich i średnioserbskich), a **lovъcъ*, jak twierdzi Rusek (1996: 43) w ciągu XIV w., choć w połączeniu z przymiotnikami *ribji*, *ribni* notowany jest w słowniczkach i później (RHSJ VI 164–165). Za relikty dawnego **lovъcъ* 'rybak' można byłoby uznać mac. *lovec* 'rybak', podawany przez ESSJ XVI 114–115 ze współczesnego słownika macedońsko-rosyjskiego, ale źródło to nie wydaje mi się zupełnie pewne. W materiałach OLA z Macedonii brak tego wyrazu. Natomiast odosobniony serb. *lova:r* 'rybak' (z p. 75 w Czarnogórze)

najpewniej jest późniejszą innowacją (RSHJ XI 524), podobnie jak żartobliwa kaszubska nazwa 'rybaka' *ło vâř* (por. s. 94).

Interesująco przedstawia się zestawienie materiałów pisanych z materiałami OLA dla nowszej nazwy 'rybaka' **rybitjъ* (nomen agentis od *ribiti* 'łowić ryby'). Według RHSJ XIII 934–935 *ribič* występuje tylko w słownikach kajkawskich, a współcześnie tylko na północy. Jak świadczy nazwa miejscowa *Ribiči* z XIII w. oraz nazwisko *Ribičić* z XIV w., formacja ta powstała przynajmniej już w XIII w. W materiałach OLA nazwę *ribič* mamy z Chorwacji tylko z trzech punktów na południe i południowy zachód od Zagrzebia (27, 28 i 35), natomiast w pozostałych punktach chorwackich notowano powszechnie *ribar*. Na północ od Zagrzebia w dwóch punktach stwierdzono brak nazwy dla 'rybaka'. Chorwaccy współpracownicy OLA jako dzisiejsze chorwackie nazwy literackie 'rybaka' podali *ribar* i *ribič*.

W słoweńskim języku literackim obecnie nazwą 'rybaka' jest *ribič*, natomiast *ribar* w tym znaczeniu jest przestarzały, a zazwyczaj oznacza 'sprzedawcę ryb' (SSKJ IV 505–506). W materiałach OLA na terenie Słowenii również dominuje *ribič* (też w dwóch punktach słoweńskich w Austrii), natomiast dawny *ribar* 'rybak' (notowany też przez Plet II 425) zapisano tylko w peryferycznym punkcie (2) koło Nowej Goricy. Taki układ terenowy wydaje się wskazywać na szerzenie się nowszej formacji *ribič* na terenie dawniej szerzej znanej nazwy *ribar*.

W materiałach OLA z dialektów serbskich na wschód i południe od Belgradu oraz w punkcie serbskim (152) na terenie Węgier zanotowano, częściowo obok nazwy **rybarъ*, złożenie **rybolovъcъ* (*riboló:vac*), które nieraz określano jako nowsze. Formacja ta ma też poświadczenia pisane z południa Słowiańszczyzny: w języku serbskim *ribolovac* ze słowników Belostenca i Jambrešicia i z terenu Czarnogóry (RHSJ XIII 940), słoweńskim – *ribolóvec* jako książkowe (SSKJ IV 507) oraz bułgarskim *ribolóvec* (RSBKE III 110). Sporadycznie w znaczeniu 'rybak' poświadczona jest formacja **rybolovъ* w języku bułgarskim (u Gerova i w RSBKE l.c.) oraz w języku serbskim zawsze w odniesieniu do apostołów (Piotra i Andrzeja, Tomasza oraz Jana, por. RHSJ XIII 940). W językach południowosłowiańskich **rybolovъ* częściej oznacza 'łowiec ryb' oraz 'miejsce, gdzie się łowi ryby'.

W sumie więc obecnie w gwarach całej południowej Słowiańszczyzny, poza wyraźniejszą enklawą z **rybičъ* w Słowenii i na małym skrawku Chorwacji koło Zagrzebia, dominuje nazwa **rybarъ*.

Nazwę **rybarъ* notowano w OLA powszechnie w Macedonii. Z Bułgarii podaje ją Tetovska-Troeva 1992: 34. Poza tym w Bułgarii w rozproszeniu występuje postać **rybarinъ* z sufiksem syngulatywnym *-inъ* (*ri¹barin*, *ri¹bar'ъn*, *ri¹bar'ъn* Tetovska-Troeva 1992: 98), zapisana sporadycznie też w Macedonii Egejskiej (*ribarin* – 110, 112). RMJ III 116 uważa mac. *рибарин* za wyraz

dialektalny, a słowniki bułgarskie (RSBKE, BTR⁴, a także RRODD) postaci tej nie notują.

W punkcie chorwackim 52 zanotowano sporadyczną nazwę 'rybaka' **bacnarnъ* – *bacnar* motywowaną przez dźwiękonaśladowczy czasownik *bacati* 'rzucić (tu sieci)', o etymologii por. Skok I 84–85, BER I 37, MachES-2, 41. Nawiązuje ona do podawanej przez Ruska 1996: 62 sch. nazwy *bacač* 'ts.'

W języku czeskim występowały pierwotnie trzy nazwy 'rybaka': *rybář*, *rybák* i *rybit(e)v*. Staročeský slovník (kartoteka) najczęściej notuje nazwę *rybář* – z tekstów sądowych, z licznych utworów literackich oraz w tłumaczeniach Biblii (w Ewangelii w Mat IV 18, 19; Mar I 17; Łuk V 2 – w odniesieniu do apostołów Piotra i Andrzeja oraz w Starym Testamencie, np. w Is XIX 8; Jerem XVI 16). *Rybák* jest znacznie rzadszy i występuje głównie w tekstach sądowych, ale wyjątkowo też w ewangeliarzu z końca XIV w. Nazwa *rybit(e)v*, jak się zdaje (do materiału dotyczącego tego hasła w kartotece Słownika staroczeskiego nie mogłem dotrzeć), poświadczona jest tylko z Legendy o Judaszu, która – jak wynika ze wzmianki o wymarcu rodu Przemysłidów w wyniku zamordowania króla Wacława III – powstała tuż po r. 1306. Chodzi tu o fragment, przytaczany w różnych wyborach tekstów staroczeskich: „...běžav, včě (Jidáš) rybitva ptáti” 2a/9 'pobiegłszy, zaczął (Judasz) rybaka pytać'. Formę mianownika rekonstruuje się tu jako *rybitev* (por. też MSČS 431), chociaż byłaby możliwa i forma *rybitv*. Kott VII 639 dla tego cytatu daje błędnie postać nominatywną *rybitva*. Archaizm ten nawiązuje do postaci *rybitvъ* w mających źródło czeskie cerkiewnych Homiliach Grzegorza Wielkiego (por. wyżej). Rodzimość tego archaizmu na gruncie czeskim potwierdzają nazwy miejscowe *Ribitví* (← **Rybitvie*): 1. dla części miasta Mnichovo Hradiště, od ok. 1400 r., 2. dla wsi koło Pardubic, od 1377 r., które w późniejszych zapisach pojawiają się też w formie żeńskiej *Rybitva* (Profous MJČ III 617). Późniejsze sporadyczne zapisy form *rybitev* (ptak), *rybitva* 'łowienie ryb' (Jg, Kott) pojawiają się niezależnie, najpewniej pod wpływem polskim. Czes. *rybák* w znaczeniu 'rybak' utrzymuje się do początków XX wieku, dziś znany jest tylko w znaczeniu 'rybitwa' (Jg, Kott, PS, SSJČ). Jg III 967 i Kott III 231 notują sporadycznie złożenie *rybolov* 'rybak', 'ptak żywiący się rybami' z powołaniem się na Słownik Lindego, a PS IV/2, 1097 i SSJČ III 209 jako rzadkie *rybolovec* 'rybak'.

Dawniej w języku czeskim występowała nieraz deminutywna i ekspresywnie nacechowana nazwa 'rybaka' **rybarikъ* – *rybářík* odnosząca się do 'rybaków – apostołów': „newolil mudrczow a hwiezdarczow, ale sprostne rybariki” w prozaicznym utworze Život Krista Pana (Krist 37 – kartoteka Stčsl) z połowy XIV w. oraz u Jungmanna (Jg III 966) z XVI–XVII w., m.in. u Šimona Lomnickiego (zmarłego w 1622 r.). Powszechniej *rybářík* w języku czeskim ma znaczenie zoologiczne, oznacza ptaki łowiące ryby (por. Kott III 228, PS IV/2, 1094, SSJČ III 208).

Rzadko pojawia się w języku czeskim też *lovič ryb* z 1816 r. (Jg II 354) oraz **lovakъ – lovák* ‘rybak’ u St. K. Neumanna (PS II 639, SSJČ I 1137, por. też Rusek 1996: 44).

W materiałach OLA na całym terenie Czech notowano tylko *rybář* (*riba:r* i *ribar*).

Ze Słowacji w materiałach OLA jest tylko *rybár* (*riba:r*, *reba:r* i *ribar*), co potwierdza kartoteka SSN. Również historycznie poświadczony jest tylko *rybár*, jako nazwa miejscowa *Rybary* i *Rybare* już od XV w. (HSSJ V 202). Jedynie w słowniku Bernoláka występuje wyjątkowo też *Ribák* (z informacji dr Ferenčíkovej).

W języku słowackim występuje też ekspresywnie nacechowane deminutivum *rybárik* od *rybár* ‘rybak’ (SSJ III 978, 988), odnoszące się m.in. do ‘rybaków – apostołów’ (HSSJ V 202), częściej zaś oznaczające ptaki łowiące ryby oraz sporadyczne nazwy ‘rybaka’ *lovník*, *loviteľ* z XVIII w. (HSSJ II 233, ‘ten kto łowi, zazwyczaj ryby’).

Wyrazna rozbieżność między literackimi a gwarowymi nazwami ‘rybaka’ zachodzi na Łużycach. Jako literackie znane są głuź. *rybar* i dłuź. *rybař*, ale Schuster-Šewc III 1255–1256 dla obu tych języków podaje przede wszystkim nazwę *rybak*, natomiast *rybar* określony jest jako ‘handlarz rybami’. Obie te nazwy notują dawne słowniki łużyckie w znaczeniu ‘rybak’. Materiały OLA przynoszą z Łużyc trzy nazwy: *rybak*, *rybar* i *rybakar*. Ich terytorialne zasięgi jednak najlepiej przedstawia gwarowy atlas łużycki (SSA III 48). Największy obszar w obu częściach Łużyc zajmuje *rybak* (notowany też we wszystkich słownikach łużyckich), natomiast *rybař* / *rybar* poświadczony jest tylko w kilku rozproszonych punktach: *rybař* na Dolnych Łużycach (12, 13), a *rybar* na Łużycach Górnych (67, 127, 141), bogato zaś jest notowany w słownikach łużyckich (Pful, Kral, Jakubaš, Rězák, Muka, Starosta). Dwie spore wyspy tworzy **rybakarъ – rybakař*, *rybakar* na północ od Chociebuża oraz koło m. Wojerecy (poświadczony jest też w słownikach Šwjeli). Stanowi on rozszerzenie dawniejszej nazwy *rybak* o bardzo produktywny sufiks **-arъ*, podobnie jak *rolnikar* od *rolnik*. Poza tym sporadycznie w SSA wystąpiły nazwy **rybarъnikъ – rybarník* (bez poświadczenia w słownikach), *rybčarak*, *ryberak* (w słownikach zwykle o ptakach łowiących ryby) oraz *rybočojer* (**ryboloverъ –* też w słowniku Rězaka *rybočojer*).

Łużyce nazwą *rybak* nawiązują historycznie do obszaru polskiego, a literacki *rybar*/*rybař* należy przypisać wpływowi czeskiemu.

W języku polskim występowało kilka nazw ‘rybaka’: *rybitw*, *rybitwi*, *rybitwa*, *rybak*, *ryb(i)arz*, *rybołów*, *rybołowiec* i *rybołowca*. Niemal wszystkie miały też znaczenia zoologiczne, odnoszące się do różnych ptaków żywiących się rybami, jak ‘rybitwa’, ‘perkoz’ i inne, *rybiarz* z kolei w języku ogólnopolskim to głównie ‘człowiek lubiący jeść ryby’. Słownik staropolski poświadcza

nazwy: *rybitw* od XIV w. z tekstów sądowych oraz w odniesieniu do apostołów Piotra i Pawła w Ewangeliarzu z końca XV w. i z Rozmyślania przemyskiego (SSStp VIII 54), *rybak* od XV w. z tekstów sądowych (VIII 54) i *rybitwi* z XV-wiecznych ksiąg prawa miejskiego Krakowa (VIII 55). Dwa pierwsze znane są też jako staropolskie nazwy osobowe z XV w.: *Rybitw* (SSNO IV 525) i *Rybak* (VII 215, pośrednio o istnieniu nazwy *rybak* świadczy też nazwisko *Rybacski* – IV 522). Natomiast nazwa *rybitwa* w XV w. poświadczona jest jedynie w znaczeniu ‘łowienie ryb’ (SSStp VIII 55). Jak wykazuje Rusek (1996: 54–55), w XVI wieku w języku polskim nazwą dominującą stał się *rybitw*, natomiast *rybak* występował rzadko. Wpłynęło na to niewątpliwie użycie nazwy *rybitw* w staropolskim tłumaczeniu Biblii. Warto dodać, że XVI-wieczne tłumaczenia biblijne (Leopolita 1561 i wydanie III – 1577, Biblia brzeska 1563, Budnego 1572 i Wujka 1599) mają powszechnie *rybitw* w Ewangelii (Mat IV 18, 19; Mar I 16, 17; Łuk V 2) oraz w Starym Testamencie (Is XIX 8; Jerem XVI 16; Ezech XLII 10; tylko Job XL 26 ma nieraz przymiotniki *rybitwi* lub *rybny*). Jak pokazuje Rusek, forma *rybitw* występuje powszechnie w dawnych nazwach miejscowych *Rybitwy*, zastępowanych później przez *Rybaki* (s. 54) oraz we współcześnie używanych nazwiskach *Rybitw* i *Rybitwa* (s. 57).

W tej sytuacji zaskakujące jest późniejsze wyparcie już niemal upowszechnionej w polskim języku literackim nazwy *rybitw* ‘rybak’ przez postać *rybak*. Wyjaśnienie tego faktu nasuwa analiza materiałów kartotekowych Słownika języka polskiego XVII i 1. połowy XVIII wieku (S XVII–XVIII). Formy *rybitw* i *rybak* są tu często notowane obocznie nawet z pism tych samych autorów. Wzrost częstości użycia nazwy *rybak* należy chyba przypisać pisarzom północnopolskim. Decydujące było jednak wyrównanie morfologiczne w formie mianownika liczby mnogiej: zamiast pierwotnego *rybitwi* i *rybitwowie* pojawia się tu przeniesiona z biernika forma *rybitwy*. Doprowadziło to z czasem do powstania w liczbie pojedynczej formy mianownikowej *rybitwa*, zarówno w znaczeniu ‘ptak rybitwa’, jak i ‘rybak’ (por. SJPD VII 1416–1417). Poza tym tradycyjnie *rybitwa* była nadal używana w znaczeniu ‘połów ryb’. W tej sytuacji doszło do repartycji znaczeń i na miejsce *rybitw*, *rybitwa* ‘rybak’ weszła nazwa *rybak*. *Rybitw* w tym znaczeniu zanikł zapewne ostatecznie w XIX wieku.

Pozostałe polskie nazwy ‘rybaka’ notowano sporadycznie: *rybarz* występujący w siedmiojęzycznym słowniku Lodereckera z 1605 r. jest zapewne bohemizmem. Twierdzenie Brücknera (s. 470), że *rybarz* i *rybarka* „występują po dawnych słownikach” jest chyba nieuzasadnionym uogólnieniem. Na *rybarza* wskazuje jednak też *rybarczyk* ‘rybak’ u Kasprowicza (SW V 782). Częściej w języku polskim poświadczony jest *rybiarz* ‘rybak’ i pochodne: *rybiarz* u Władysława Łozińskiego, *rybiarka* u B. Chmielowskiego i K. Niesieckiego, *rybiarski* ‘rybacki’ u Pola, *rybiarzyć* ‘zajmować się rybołówstwem’ u Pola, poza

tym *rybiarnia* ‘zakład hodowli ryb’ bez lokalizacji (S XVII–XVIII i SW V 783). W XVI–XVIII w. dosyć często poświadczony jest *rybołów* ‘rybak’, ale też na oznaczenie różnych ptaków żywiących się rybami, oraz *rybołowiec*, *rybołowca* (L, S XVII–XVIII), na Kaszubach sporadycznie żartobliwy *to vār* (SychSł III 26, Lorentz PW IV 1513).

W materiałach OLA z terenu Polski zupełnie nie ma nazwy *rybitw*, powszechnie natomiast występuje *rybak*. Na Śląsku i w pld.-zach. Małopolsce notowano wielokrotnie nazwę *rybiarz* (**rybь=arb*): *ryb’aś*, *ryb’oř*, a w Lubuszy (277) na północ od Brzegu i Giełczewie (323) pod Lublinem *rybaś* (**rybarь*). Dokładniej zasięg postaci *rybiarz* na Śląsku podaje Zaręba AJŚ VI 1175. Formę tę i wiele pochodnych potwierdza ze Śląska oraz z pld.-zach. Małopolski także kartoteka SGPA. Również **rybarь* i pochodne mają w SGPA kilka rozproszonych poświadczeń z różnych stron Polski, a mianowicie *rybarz* ze wspomnianego wyżej Giełczewa pod Lublinem oraz spod Ropczyc (na zachód od Rzeszowa), budzący wątpliwości autora kasz. *rəbwoř*? (Lorentz PW II 206), *rybarczyk* z pieśni ludowych – mający nawiązanie w ukr. *рубáрчик* = *рубáлчик* z pld.-zach. Ukrainy (Hrinč IV 15), *rybarka* ‘łowienie ryb’ z Kramska pod Koninem, *rybarnia* ‘miejsce do suszenia niewodu’ spod Suwałk i *rybarstwo* z Kaszub. Wszystko to wydaje się wskazywać, że na terenie Polski też dawniej był znany **rybarь*, zastąpiony później na południu przez polską innowację **rybь=arb*. Natomiast dla podawanych wyżej złożzeń oznaczających ‘rybaka’ brak jakichkolwiek przykładów zarówno w materiałach OLA, jak i w kartotece SGPA.

We wschodniej Słowiańszczyźnie nazwy ‘rybaka’ charakteryzują się obocznym występowaniem wielu wariantów, zachowanych do dziś zarówno w językach literackich, jak i w gwarach. Podstawową trudność w ocenie materiałów staroruskich stanowi rozróżnienie słownictwa rodzimego od pożyczek cerkiewnych. Dawniejsze informacje Srezniewskiego można zweryfikować na podstawie Słownika staroruskiego XI–XIV w. (SDRJ XI–XIV). Odpowiednie materiały dla derywatów od rdzenia *ryb-* przysłała mi dr L. V. Vjałkina.

Archaiczny **lovьць* ‘rybak’ (od **loviti* ‘łowić, łapać’), nawiązujący do pierwotnego nierozróżniania nazw ‘myśliwego’, ‘ptasznika’ i ‘rybaka’ poświadczony był w tekstach starosłowiańskich (por. s. 77). Na gruncie wschodniosłowiańskim był to wyraz w tym znaczeniu rodzimy, znany nie tylko z za- bytków o wyraźnych wpływach cerkiewnych, jak np. Ewangeliarz Ostromira (SrezMat II 39–40), lecz także z tekstów różnego typu od czasów najdawniejszych (SDRJ XI–XIV, t. IV 423, SRJ XI–XVII, t. VIII 265) aż do czasów współczesnych, por. *ловéц* w SSRLJ VI 308–309. Do niedawna występował on również powszechnie w gwarach rosyjskich w znaczeniu ‘rybak’ (SRNG XVII 100, uwzględniający dawniejsze materiały gwarowe), por. też SISE V 232–233, ESSJ XVI 114–115, i Rusek 1996: 42–43.

W OLA **lovьсь* 'rybak' zachował się reliktoowo w kilku punktach północnorosyjskich (527 *ta'v'ec*, 593 *to'v'ec*, 621 *lo'v'ec*, 651 *ta'v'ec*). Natomiast z Ukrainy i Białorusi w OLA archaizmu tego już nie zanotowano, chociaż zarówno ukr. *ловіць* (SUM IV 537), jak najpewniej i brus. *лавѣц* (HSBM XVII 95–96) były dawniej znane w znaczeniu 'rybak'.

W materiałach spoza OLA znajdujemy we wschodniej Słowiańszczyźnie jeszcze kilka dalszych derywatów od **loviti* 'łowić', które mają nieraz tylko sporadycznie również znaczenie 'rybak'. Należy tu strus. **lovьць* (**lovьцьbъ*) – *ловчии, ловчий* m.in. 'rybak' z XV wieku (SrezMat II 40, SRJ XI–XVII, t. VIII 269, por. też SISE V 227, ESSJ XVI 116, Rusek 1996: 45), strus. **lovьčaniь* – *ловчаниь* m.in. 'rybak' z XV w. (SrezMat II 40, SRJ XI–XVII, t. VIII 269, por. też Rusek 1996: 47), strus. **lovitьnъ* – *ловитьный* z XVI–XVII w. (SRJ XI–XVII, t. VIII 266), ros. **lovitelъ* – *ловитель* (Dal II 261).

We wschodniej Słowiańszczyźnie w znaczeniu 'rybak' występowało wiele derywatów od rdzenia **ryb-*. W SDRJ XI–XIV, w którym wyeliminowano teksty zdecydowanie cerkiewne, zanotowano następujące nazwy: *rybarь* (11x), *rybolovь* (6x) i sporadycznie po jednym razie *rybitь* oraz będący jego uproszczeniem *rybitь*. Można więc przypuszczać, że są to nazwy rodzime. Charakter zabytków wyraźnie potwierdza to w wypadku nazwy *rybolovь*. Pozostałe poświadczone są również w tekstach cerkiewnych, nawiązujących do ewangelii o rybakach-apostołach (Piotrze i Andrzeju). Przykłady te przytaczają Srezniewski III 208–209 i SRJ XI–XVII, t. XXII 268–272, a więc np. nazwa *rybarь* jest w Ewangeliarzu Ostromira (Łuk V 2), ale też w Starym Testamencie w Psalterzu i w przypowieści o Jobie (Hiobie), *rybitь* w Ewangelii z 1144 (Łuk V 2), *rybitь* z XIV–XV w., m.in. w Ewangelii z 1434 r. Z późniejszego okresu SRJ XI–XVII i Srezniewski notują jeszcze dalsze derywaty: *rybarinь* z XVI w. z syngulatywnym sufiksem *-inь*, *rybolovь* z XVI w., *ryboloveць* z XVI–XVII w., *rybalka* z południowej Rosji z XVII w. (podaje ją też Dal), *rybakъ* z II połowy XVII w. (z 1668 i 1689 r.) z okolic m. Wałdaj na południowy wschód od Nowogrodu.

Pojawia się ponadto **rybьnikъ* w znaczeniu 'rybak', w OLA zanotowany tylko w ukraińskim p. 470 (*rybnyk*). Był on poświadczony w języku staroruskim w XIV–XVII w., por. *ръбникъ* w SrezMat III 209 i *рыбникъ* w SRJ XI–XVII, t. XXII 270. Znana jest także ros. nazwa osobowa *Рыбник* (od 1539 r.). **Rybьnikъ* (**rybenikъ* ?) w znaczeniu 'rybak' znany był także w języku połabskim, por. *rāḥbnēk* (*rāḥbinēk* ?) – Połański SEJDP 626. Częściej w językach słowiańskich nazwa ta ma znaczenie nomen loci 'staw rybny'. Por. Rusek 1996: 53, 58, 60.

Zupełnie sporadycznie poświadczony jest w języku rosyjskim cerkiewny **rybitьnikъ* (u Srezniewskiego III 208 *рыбитьникъ* z XIV w.), por. Rusek 1996: 58.

O historii nazw ‘rybaka’ w języku ukraińskim pewne informacje przynosi referat A. Nepokupnego (2000), wygłoszony na III Kongresie Dialektologicznym w Lublinie, w którym przy analizie Rejestru Wojska Zaporoskiego z 1649 r. przedstawił nazwy zawodów kozaków zaporoskich, podając m.in. nazwy ‘rybaka’, a mianowicie *rybałka*, *rybak*, *rybołov* i sporadycznie *rybitva*.

O czasie zaniku nazwy **rybitvъ* we wschodniej Słowiańszczyźnie nic bliższego na razie powiedzieć nie można. Wspomniana wyżej ukr. *rybitva* ‘rybak’ z XVII w. może być rezultatem wpływu polskiego. W materiałach OLA po nazwie tej nie ma śladu. Na dawno stawiane pytanie, czy mamy tu do czynienia z archaizmem czy dialektyzmem słowiańskim (por. Jagić 1913: 295, 427, Cejlin 1977: 118–121), nadal nie można dać wyraźnej odpowiedzi. Moja analiza historycznych poświadczeń tego wyrazu w językach słowiańskich przemawia raczej za archaizmem.

Nazwa **rybarъ* w języku rosyjskim wyszła z użycia w XIX wieku. SSRLJ XII 1605 określa ją jako przestarzałą, cytując m.in. A. S. Puszkina i A. P. Czechowa oraz powołując się na dawniejsze słowniki. W materiałach OLA *ry'barъ* jest poświadczony sporadycznie z dialektów północnorosyjskich (p. 527 i 625). Notował go też Dal. Ponadto w OLA wyraźną wyspę tworzy ukr. *ry'barъ* w pld.-zach. Ukrainie, głównie na Zakarpaciu (wraz z ukraińskim p. 171 w Rumunii). Wyspa ta nawiązuje do dialektów słowackich i do południowej Słowiańszczyzny. Izolowane poświadczenia nazwy **rybarъ* w północnej Rosji oraz w rozproszeniu na terenie Polski mogą świadczyć, że była ona dawniej znana także w północnej Słowiańszczyźnie.

Poświadczony już w języku staroruskim **rybolovъ* (od XIII w. w Pandektach Nikona Czernogorca z 1296 r. – SRJ XI–XVII, t. XXII 271, SrezMat III 208–209) w materiałach OLA charakterystyczny jest dla całej wschodniej Słowiańszczyzny, gdzie występuje często w przemieszaniu i obocznie z innymi nazwami. Na pewnych terenach, np. na samej północy Rosji, miejscami na Ukrainie i na Białorusi, jest rzadszy niż **rybakъ*. Atlas białoruski dysponujący materiałami z gęstszej siatki punktów daje podobny obraz ogólny jak w OLA, nieco rozszerzając zasięg nazwy **rybolovъ* (*рыбалoў*) w części południowo-zachodniej koło Brześcia. Wszedł on do wszystkich trzech literackich języków wschodniosłowiańskich, por. ros. *рыболoв* (SSRLJ XII 1611), ukr. *риболoв* (SUM VIII 529), brus. *рыбалoў* (TSBM IV 733). Mimo sporadycznych poświadczeń spoza OLA, zwłaszcza w materiałach historycznych, także z innych terenów słowiańskich (por. s. 90, 91, 94), z gwar w materiałach OLA poza wschodnią Słowiańszczyzną brak go zupełnie.

Rozszerzoną sufiksem *-ьць* formację **rybolovьць* zapisano w OLA sporadycznie na Białorusi (p. 354, 384, 386, 397 – atlas białoruski notuje ją – *рыбалoвeц*, *рыболoвeц* z tych samych punktów oraz dodatkowo z dwóch punktów na Polesiu środkowym koło Łunińca i Stolina – *рыболoвeц*),

w dialektach rosyjskich (w p. 810, 828; poświadczony był też w języku rosyjskim w XVI–XVII w., por. *рыболовецъ* – SRJ XI–XVII, t. XXII 271) i na Ukrainie Zakarpackiej (449, 486 – ukr. *рыболóвецъ* notuje też Hrinč VI 15 oraz słownik współczesnego języka ukraińskiego SUM VIII 529). Jak wspomniałem już wyżej, nazwa ta występuje w OLA sporadycznie też w dialektach serbskich. W materiałach spoza OLA, często tylko historycznych, znana była też w języku polskim, czeskim i słoweńskim (por. s. 90, 91, 94).

W białoruskich punktach 334 i 344 zapisano formację rozszerzoną sufiksem *-ьникъ*: **rybolov'nykъ* (w LAB III 82, m. 211 *рыбалóуник* podano też tylko z tych dwóch punktów), znana jest ona i na Ukrainie, por. u Hrinč IV 15 *рыболóвник* z pieśni.

Ry^lbatka (**rybal'ka*) w OLA właściwa jest przede wszystkim dialektom ukraińskim. Notowano ją przede wszystkim na północ i na południowy wschód od Kijowa oraz w rozproszeniu bardziej na południe (p. 507) i na zachód (p. 431, 456) od Kijowa. Trudno powiedzieć, czy są to relikty dawniej jej szerszego zasięgu na Ukrainie, czy nowszy wpływ języka literackiego. Poza tym notowano ją sporadycznie na Białorusi (w p. 370, 398 – w LAB III 82, m. 211 w tych samych dwóch punktach a ponadto jeszcze w jednym punkcie koło Mohylewa) oraz w południowej Rosji z punktów ukraińskich (843, 847). Jednakże ros. *рыба́лка* w znaczeniu 'rybak' znana jest regionalnie (Dal IV 116, SSRJ XII 1604–1605) i ma poświadczenia z południowej Rosji spod Woroneża i znad Donu od XVII wieku (SRJ XI–XVII, t. XXII 268–269). Znane jest też rosyjskie nazwisko *Рыбалка* z 1563 r. (Tupikov, por. Rusek 1996: 58). U Hrinč IV 14 sporadycznie poświadczony jest ponadto *риба́лчик* 'rybak' z Galicji.

W świetle materiałów historycznych zaskakujący jest tak bardzo szeroki zasięg nazwy *ry^lbak* we wschodniej Słowiańszczyźnie. Występuje ona na tym terenie w sąsiedztwie i często obocznie z nazwami *rybo^lov*, *rybo^lov'ec* i *ry^lbatka*, a na pewnych terenach jest niemal wyłączna. Jej późne, XVII-wieczne poświadczenie na wschodzie Słowiańszczyzny wydaje się wskazywać na wpływ polski. Dla rozwiązania tej kwestii potrzebne jest dokładniejsze przebadanie niedostępnych na razie historycznych materiałów ukraińskich i białoruskich.

Cechą charakterystyczną dla wschodniosłowiańskich nazw 'rybaka' w OLA jest przemieszanie na całym terenie kilku nazw, nie tworzących zazwyczaj wyraźnych areałów. Dotyczy to w pewnym stopniu także nazw literackich: w rosyjskim jest to *рыбак* i *рыболов* oraz określana jako regionalna *рыбалка*, w ukr. *рибалка*, *рибак*, *рыболов*, w brus. *рыбалоў*, ale też i *рыбак*.

Sporadycznie zanotowana nazwa 'rybaków' *osta^lšy* w p. 634 koło Nowogrodu jest poświadczona z tych stron także u Dala II 703 *осташи́* od nazwy miejscowej *Осташиков* pod Twerem, co pochodzi od nazwy osobowej *Осташика*, *Оста́н* (por. Vasmer ESRJ III 164).

W materiałach OLA znalazło się kilka nazw od rdzenia **qd-* (**qda*, **qđbka* ‘haczyk, sznur z haczykami’, ‘wędka’, **qđiti* ‘łapać ryby’) oznaczających ‘rybaka’: */*qđbkarb* w pol. p. 289 *ventkaš*, **qđakb* w ros. p. 692 *vu'dak*, **qđilbšćikb* w ros. p. 535 *u'd' ołš:vik* i 547 *'ud' il' švik* oraz **qđjblbnikb* (?) w ros. p. 548 i 549 *'užel' n'ik* oraz złożenie **rybo//qđb* (*ll* → *v*) – ukr. *rybo'vud* w p. 422. Nazwy te można uznać za ogólne nazwy rybaka, chociaż genetycznie niektóre mogą być związane z techniką łapania ryb na wędę ‘haczyk’, ‘sznur z haczykami’, ‘wędkę’. Materiał historyczny pokazuje, że również nazwy związane z rdzeniem **ryb-* mogą oznaczać rybaków posługujących się tą techniką połowu ryb.

Nazwy zapożyczone oznaczające ‘rybaka’, jak słusznie stwierdził Rusek 1996: 61, w językach słowiańskich są nieliczne. Materiały OLA wprowadzają pewne uzupełnienia szczegółowe:

halas zanotowano w rozproszeniu, ale zarówno na południu: w Chorwacji (41: *'ala:s*), Serbii (55: *ála:s*), w punkcie chorwackim (153: *χαλά:s*) na Węgrzech, jak i na północy – w kilku punktach Ukrainy Zakarpackiej (*ha'las*). Jest to pożyczka węg. *halász* ‘rybak’ od *hal* ‘ryba’, znana na terenie serbsko-chorwackim od początku XIX wieku (Mihajlović GRSR 709, Hadrovics 1985: 252) oraz w południowo-zachodnich dialektach ukraińskich (ESUM I 458). Por. Siatkowski 2004a: 91, 95;

balak'čia (z tur. *balıkçı* od *balık* ‘ryba’, por. Škaljić 1989: 119) zapisano tylko w Macedonii Egejskiej w p. 113. Turcyzm ten notuje Małecki 1936: 6 z Suchego i Wysokiego koło Sołunia (*balakšija*), RBE I 401 jako przestarzały i dialektalny z twórczości W. Mutafčijewej i C. Ginčeva oraz z pieśni ludowej (*балкчия*), a Petkov 1974: 17 z okolic miasta Elena (*бълкчуйѝ*). O zasięgu serb. *balugđžija* ‘rybak’ (Škaljić l.c., Skok I 102) trudno powiedzieć. Znane są też nazwiska: bułg. *Балкчиев* i serb. *Balugđžić*. Por. Rusek 1996: 61 i Siatkowski 2004a: 64, 71;

poza tym na pograniczu słoweńsko-chorwacko-włoskim zapisano nienotowaną przez Ruska pożyczkę wł. *pescatore* ‘rybak’ (por. DELI 1176–1178) – we wszystkich punktach z udźwięcznieniem interwokalicznego *-t-*. Można tu przyjąć dwie podstawowe postaci: **peškadorb* w p. 3 (*paška'dur*), w p. 11 (*pečke'du:r*) i w p. 22 (*peškaduò:r*) oraz **peščadorb* w p. 1 (*pešča'dor*). Ta druga stanowi przejęcie dial. friul. *pes'ciadôr* (NPVF 736), z czym łączy się chyba też ukr. *pas'kar* (p. 486), przejęty zapewne z rum. *pescar*. Por. Siatkowski 2004a: 113, 118, 120.

Podane zestawienie materiałów OLA z zapisami historycznymi pozwoliło na lepsze ustalenia pierwotnych zasięgów omawianych nazw. Materiały OLA umożliwiają weryfikację zapisów historycznych, które z kolei pozwalają często na właściwą ocenę notowanych już sporadycznie archaizmów.

PRZĄDKA

Mapę 'prządki' przeznaczoną do 5 tomu leksykalnego OLA, który ukaże się w Kijowie, opracowała B. Falińska. Opublikowała ją poza tym przy artykule poświęconym słowiańskim nazwom 'prządki' (Falińska 2002: 121–130).

Tu koncentruję się na zestawieniu danych OLA z innymi opracowaniami gwarowymi (materiały bułgarskie uzupełniam z pracy Tetovskiej-Troevej 1988), staram się wykazać zmiany zasięgów geograficznych omawianych nazw oraz zwracam uwagę na ich rozwój historyczny.

Nazwy 'prządki' w dialektach słowiańskich są wyłącznie rodzime i łączą się z dwiema podstawami: z czasownikiem **prēs-ti* ← **prēd-ti* 'prząść' oraz z rzeczownikiem **kōdēlb*, **kōdēlb* 'kądziel – przedziwo nawinięte na przęślicę', 'przyrząd do przedzenia'. Liczebność derywatów od **prēsti*, zwłaszcza po uwzględnieniu materiałów spoza OLA, jest bardzo duża. Pewne z nich tworzą większe arealy, inne mają ograniczone zasięgi, niektóre występują wyspowo bez wyraźnych nawiązań terytorialnych. W ostatnim wypadku możemy mieć do czynienia z ich dawniej szerszymi zasięgami, ale należy się też liczyć z niezależnym powstawaniem produktywnych formacji słowotwórczych na różnych terenach. Są wreszcie nazwy zupełnie sporadyczne, nie mające nieraz nawet poświadczeń w materiałach spoza Atlasu. Masowo zaś dla nazw rzadkich i sporadycznych w OLA można znaleźć szersze nawiązania w innych materiałach.

Nazwy 'prządki' wykazują częste paralele do nazw 'tkaczki', dlatego też przedstawię je w podobnej kolejności.

W dialektach wschodniosłowiańskich szeroki zasięg ma nazwa **prē=χa*, utworzona od czasownika **prēd-ti* po ucięciu kończącej temat czasownikowy spółgłoski *-d*. Występuje ona powszechnie w dialektach rosyjskich (*p'r'axa*) i ukraińskich (*p'raxa*, *p'r'axa*), natomiast na Białorusi *p'raxa*, *p'r'axa* notowano tylko na peryferii północnej (334, 335, 352), południowo-wschodniej (388, 389) oraz wyspowo na południowym zachodzie (356, 364, 373, 374). Podobny zasięg ma brus. *np'axa*, *np's'axa* 'prządka' w LAB III 89, m. 239: koło Witebska, Homla i Mohylewa oraz w rozproszeniu też na zachodzie Białorusi. Trudno powiedzieć, czy wyspowe występowanie tej nazwy na zachodzie Białorusi

świadczy o dawniej szerszym jej zasięgu, czy o nowszym wpływie języka rosyjskiego. Inne nazwy 'prządki', występujące na Białorusi, mają różny charakter. Jest tu dawna **prędbja*, są innowacje lokalne **popręduxa*, **kōděl'nica* oraz sporadyczna **prędbka* (por. niżej). Nazwa *npřxa* 'prządka' ma liczne poświadczenia w języku rosyjskim (od XVII wieku – SRJ XI–XVII, t. XX 33, por. też Dal III 533, SSRLJ XI 1611) i w języku ukraińskim (Hrinč III 495, SUM VII 371), brak jej natomiast w białoruskim TSBM.

Formacja **prę=xa* 'prządka' nawiązuje do wschodniosłowiańskich nazw 'tkaczki': powszechnej **tkaciixa* i poświadczonej sporadycznie i w rozproszeniu **tkaxa* (por. s. 114). Bliska formalnie nazwa 'prządki' **prędixa* znalazła poświadczenia tylko w materiałach spoza OLA, por. brus. *npadžëxa* 'prządka' w LAB III 89, m. 239 w dwóch punktach na północ od Homla oraz ros. *npadiixa* 'prządka w przedzalni' pod Nowogrodem Wielkim oraz w znaczeniu 'prządka' na Syberii (SRNG XXXIII 78). We wschodniej Słowiańszczyźnie występują też podobne derywaty z sufiksami *-oxa*, *-uxa*, por. ros. **prędoxa* (*pr'adoxa*) koło Pskowa (725) i na południu koło Lipiecka (818) oraz **pręduxa* – ros. *pr'aduixa* koło Biełgorodu (838) i Woroneża (847) i ukr. *pra'duxa* koło Równego (405, 416). Nazwy te mają potwierdzenia w materiałach spoza OLA, por. ros. dial. *npřdixa* 'prządka' spod Tambowa i Woroneża oraz *npřduxaxa* 'wspólne przedzenie lnu' spod Pskowa i Tweru (SRNG XXXIII 79), ukr. dial. *npřdoxa*, *npřduxaxa*, *npřdixa* 'prządka' (Hrinč III 494, ESUM IV 620). Atlas białoruski notuje sporadycznie *npřdixa* na płn.-zach. od Witebska oraz *npřdōxa* na Polesiu (LAB III 89, m. 239).

Nazwa **prędbka* 'prządka' (paralelna do **tkac̥bka* 'tkaczka') tworzy szeroki kompleks obejmujący kilka języków. Występuje mianowicie powszechnie w Polsce (*pšontka*, *pšontika*, *přontka*), też w polskim językowo punkcie na Śląsku Cieszyńskim (207 – *přuntka*), w całej niemal Słowacji (*pra:tka*, *přiatka*), w zachodniej Ukrainie (*p'ředka*, *p'r'edka*, *p'radka*, *p'r'adka*) i sporadycznie na Białorusi: na pograniczu z Polską koło Brześcia (*p'r'atka*, *p'r'adka* – 361, 362) i na południowy zachód od Homla (*p'radka* – 394, 399). W LAB III 89, m. 239 zanotowano *npřdka*, *npředka* także w kilku punktach na pograniczu z Ukrainą. Obce fonetycznie postaci tej nazwy zanotowała z terenu Polski Falińska PST I 242: *přiadka* z językowo wschodniosłowiańskiego punktu Nowe Berezowo pod Hajnówką, poza tym od informatorów pochodzących z Kresów: *přiadka* z b. pow. wileńsko-trockiego i *přietka* spod Tarnopola.

Omawiana nazwa w języku polskim notowana jest od I poł. XVI wieku (SP XVI, t. XXI 6: *prządka*), w języku słowackim od XVII w. (HSSJ IV 428 *přiadka*, *prádka* 'prządka' i *přiadky*, *prádky* 'wspólne przedzenie'). Ukr. *npřdka* 'prządka' notuje też Hrinč III 494 z Łemkowszczyzny, natomiast SUM VII 365 podaje tę nazwę tylko w znaczeniu 'kołowrotek'. Ros. *npřdka* występuje tylko w innych znaczeniach: 'narzędzie do przedzenia', 'włókno

lniane', 'pasma (włosów)', por. SRJ XI–XVII, t. XXI 24, SSRLJ XI 1589–1590. Słownik białoruski (TSBM) nazwy tej nie notuje. Nazwa **prędyka* 'przędka' na Ukrainie i Białorusi może być więc rezultatem wpływu polskiego.

Dawniejsze słowniki czeskie (Jg III 427, Kott II 876) też podawały nazwę *řádka* 'przędka', określając ją jednak jako słowacką. Może była ona znana na Morawach, jak świadczy podany przez Jg cytat z Musy Morawskiej z początku XIX wieku: „Hle, již nám dost cívek řádky přichystaly na opálky”, por. też przest. i dial. czes. *ředák* 'człowiek produkujący przędzę' (SSJČ II 993, 1001).

Dalszą paralełę do nazwy **tkaczka* 'tkaczka' stanowi **prędačka* 'przędka' i zupełnie sporadyczna **prędjačka* 'ts.'. Pierwsza występuje w dwóch skupiskach. Jedno na południu tworzą bułg. *npedáčka*, występująca w gwarach całej niemal Bułgarii (por. Tetovska-Troeva 1988: 139–140: *pre'dačka*, *pr'e'dačka*, *pr'i'dačka*, *pr'i'dačkə* itp.), a notowana przez słowniki raczej w znaczeniu 'przędka w przędzalni' (*npedáčka* – RSBKE II 759–760, BTR⁴ 727) oraz mac. *npedauka* – powszechna w dialektach. Drugie skupisko na północy tworzą sporadyczne zapisy z OLA: pol. **prędačka* – *pšondačka* w Kramsku koło Babimostu (258), pol. **prędjačka* – *pšonžačk'a* w Dąbrówce koło Sycowa na Śląsku (278) oraz śc. *prežačka* na wschodzie Słowacji (230). Nazwy te mają poświadczenie w materiałach spoza OLA, częściowo rozszerzające ich zasięgi. Falińska PST I 245, 250, II m. 35 zanotowała pol. *przędaczka*, *przędaczka* 'przędka' z Mazowsza (spod Płońska) i z pñ.-wsch. Polski (spod Suwałk – zapisane na Mazurach, Sokółki i Białegostoku), brus. *pradačka* znana jest na Polesiu (Wladimirskajaja), ukr. *prjadačka* z Ukrainy Zakarpackiej (Dzendzelivs'kij), co potwierdza podawany przez Hrinč III 494 *прядач* 'przędzarz (w przędzalni)'. Dla pol. *przędzaczki* Falińska PST I 251, II m. 35 daje dwa dalsze poświadczenia spod Puław i Lublina.

Może w wyniku redukcji sylaby środkowej z pierwotnej postaci **prędačka* powstała zapisana w rozproszeniu forma **prę=čka*: mac. *pračka* (105), serb. *prà:čka* (152), ukr. *p'račka* (473), do czego można dodać jeszcze brus. *npáčka*, zapisane przez LAB III 89, m. 239 w jednym punkcie nad Berezyną i również sporadyczną dalszą derywację **prę=čnica* – *npáčnica* spod Mohylewa.

Nazwa **prędica* 'przędka' (paralelna do **tkaciča* 'tkaczka') występuje powszechnie w Słowenii oraz w punktach słoweńskich i jednym chorwackim (147a) na terenie Austrii (*pre'di:ca*, *pre'dica*). Nazwę *prędica* notują też słowniki słoweńskie (Plet II 225, SSKJ III 997). Za niezależną innowację należy uznać pieścizotliwe ros. dial. *прядица* 'tkaczka' spod Astrachania i Riazania (SRNG XXXIII 78). Należy tu jeszcze wspomnieć o sporadycznym zapisie chorw. *predačica* (37), do czego nawiązuje, podawana przez Falińską PST II m. 35a *predačica* z zach. Macedonii.

Należy tu wspomnieć o łużyckich nazwach 'przędki' **prędnica*, **prędenica*, nie mających paraleli w nazwach 'tkaczki'. Łuż. **prędnica*, zapisana w p. 234

(*pśed'n'ica*), występuje na Dolnych Łużycach (*pśed'nica*, *pśěd'nica* i *pśěž'nica*, gdzie *ž* ← *d'*) i poświadczona jest w słownikach Muki i Šwjeli (SSA IV 12). Podobną formację *prządnic* i *prządniczka* 'prządka' zanotowała Falińska PST I 246, II m. 35 pod Puławami albo pod Lublinem (w obu miejscach podano różną lokalizację, poza tym p. 71a, umieszczonego na mapie, brak w wykazie). Paralelną formację męską *prjādnik* dla 'prządki' podaje LAB III 89, m. 239 z jednego punktu na północ od Pińska. Sporadycznie zapisana w OLA luż. **prędenica* (*pćeže'n'ica* – 236) ma dość bogato poświadczone nawiązanie w brus. **pręden'nica* (*npadžėnni'ca*, *prjāžėnni'ca*, *prjāžėžni'ca*), notowanym na wschodzie Białorusi w pasie między Mohylewem oraz Homlem i sporadycznie na zachodzie (LAB III 89, m. 239).

Dosyć liczne są nazwy 'prządki' utworzone od rozszerzonego tematu **prędl-*. Podstawę stanowi tu zapewne **prędlo* 'kołowrotek' (Trubačov RT 94, natomiast MachES-2, 494 przyjmuje tu pierwotną postać **prędblo*) lub participium na *-l*, co zwłaszcza jest możliwe w wariantach zawierających rozszerzone *-il-*, *-el-*, *-al-*. Pojawiające się tu samogłoski mogą mieć przyczyny morfologiczne, ale mogły się też rozwinąć fonetycznie jako samogłoski wstawne rozbijające grupy spółgłoskowe.

Nazwa **prędbja* 'prządka' (paralelna do **r'kadl'ja* 'tkaczka') w materiałach OLA poświadczona jest jedynie z dialektów południowosłowiańskich i wschodniosłowiańskich. W Słowenii zanotowano ją tylko na północnym wschodzie w p. 20 (*p'rē:l'ja*) i 21 (*p'rē:l'jā*), powszechnie zaś występuje w Chorwacji, Bośni i Hercegowinie oraz w Serbii (*prā:l'a*, *prē:l'a*, *prē'l'a*), poza samym wschodem, gdzie znana jest inna postać **prędil'ja*, występująca też w Bośni i Hercegowinie oraz w Czarnogórze (por. s. 103). Na możliwość jeszcze szerszej znajomości formacji **prędbja* na południu Słowiańszczyzny mogą wskazywać bułg. dial. *npelē* 'prządka zajmująca się przedzeniem tylko cudzej wełny' w pobliżu m. Madan (na płd.-wsch. od Smoljan) i *npēlye* 'wspólne przedzenie' w pobliżu m. Trъn na zachód od Sofii (BER V 634). Na północy najczęściej notowano **prędbja* na Białorusi (*p'ral'a*, *p'ral':a*, *p'r'al':a*), poza jej częścią zachodnią – w gęstszej siatce punktów **prędbja* w LAB III 89, m. 239 na wschodzie Białorusi jest niemal wyłączna, dalej na zachód występuje w przemieszaniu z innymi nazwami, a brak jej jedynie w wąskim pasie na samym zachodzie, w rozproszeniu zanotowano ją na Ukrainie (*p'r'al':a*, *p'r'al'a*, *p'ral':e*): w części na północy (439, 439, 441, 457, 480), w centrum (489, 498, 501, 509) i na Zakarpaciu (468) oraz sporadycznie w Rosji (*p'r'al'ja*, *p'ral'ja* i raz *p'rala* – 813), SRNG XXXIII 85 pokazuje, że *np'ял'я* 'prządka' była znana w gwarach rosyjskich szeroko.

Nazwa **prędbja* ma dobre poświadczenie w słownikach odpowiednich języków słowiańskich. Dawne słwn. *prēlja* notuje Plet II 249 z poświadczeniami od początku XIX wieku i określa je jako regionalne, charakterystyczne

dla wsch. Styrii – od Mariboru na wschód. SSKJ III 1053 uważa *prélja* za ludowe, a za bardziej właściwą dla słoweńskiego języka literackiego zaleca nazwę *predica*. Na gruncie serbsko-chorwackim *prélja* ‘prządka’ poświadczona jest od XVII w. (RHSJ XI 585, RSHKJ IV 946). Na wschodzie Słowiańszczyzny **prędlbja* ‘prządka’ najlepiej się utrzymuje w języku ogólnym na Białorusi. TSBM IV 340–341 postać *npáлля* uznaje za potoczną, a *npáля* za regionalną. Ukr. *npяля* notowana jest w języku współczesnym (SUM VII 366). Natomiast ros. *npяля*, poświadczona od XVII w. (SRJ XI–XVII, t. XXI 26) i notowana przez Dala III 533, dziś chyba wyszła z użycia (SSRLJ już jej nie podaje).

Poza tym kontynuację dawnej formacji **prędlbja* należy chyba widzieć w czeskiej, dziś przestarzałej, postaci *přadlí* ‘prządka’, która mogła powstać w wyniku przekształceń fonetycznych: **prędlbja* → **přadl'ā* → **přadlie* → *přadlé*, *přědlí* lub przez analogię do formacji na *-dl-bji* (por. MachES-2, 494). Nazwa ta, notowana w języku czeskim od XIV w., por. *přadlé*, *přědlí* (Stěsl), później *přadlí*, *předlí* (Jg III 427, Kott II 877, VII 410), dziś jest przestarzała (*přadlí* – PS IV/2, 21, SSJČ II 993 s.v. *přadlena*). W OLA jej oczywiście nie zanotowano.

Postać **prędilbja*, z rozszerzonym tematem *-il-*, notowana w OLA głównie we wschodniej Serbii (*prédil'a* – 85–87, *predi:l'a* – 88), sporadycznie na terenie Bośni i Hercegowiny (*prédil'a* – 48, 50) oraz w Czarnogórze (*prédil'a* – 71, 72), ma poświadczenia w materiałach spoza OLA. RHSJ XI 479 podaje *prędilja* spod Šremu i z Kosowa, notuje ją też RSHKJ IV 906, a Falińska PST II m. 35a spod Belgradu (gdzie w OLA mamy inną nazwę), a BER V 634 z zachodniej Bułgarii (*npедилъя*). Na południu można więc mówić o wcześniejszym jej zwartym zasięgu. Sporadycznie jednak zanotowano *npядилъя* ‘prządka’ na Ukrainie Zakarpackiej (Falińska l.c., ESUM IV 620 s.v. *npяcтu*), a nawet *npядилъя* ‘ts.’ w dialekcie rosyjskim za Bajkałem (SRNG XXXIII 78).

Nowsza **prędlena* od **prędlo* ‘kołowrotek’ (MachES-2, 494 przyjmuje pierwotne **prędьlo*, a więc trzeba byłoby rekonstruować **prędьlena*) stanowi paralełę do **tǫkadlena* ‘tkaczka’ (por. s. 117). Występuje ona powszechnie na czeskim obszarze językowym (*přadlena*, *přadl'ena*) oraz w dwóch punktach na zachodzie Słowacji (*pradlena* – 208, *prallena* – 210). Czes. *přadlena* powstała zapewne w XIX w. w czasie odrodzenia narodowego (Jg III 427, Kott II 877 – sygnalizowanej tu postaci południowoczeskiej *předlena* w materiałach OLA nie ma), później por. PS IV/2, 21, SSJČ II 593. Sporadyczna śl. *pradlena* (Svetozár Hurban-Vajanský) w języku literackim uważana jest za pożyczkę z języka czeskiego (SSJ III 418).

Formacja **prędlbka* ‘prządka’, stanowiąca paralełę formalną do **tǫkadlǫka* ‘tkaczka’, w OLA została zanotowana sporadycznie: głównie w Rosji na płn. wschód i na wschód od Moskwy oraz na południu (*p'r'atka*, *p'r'atkə*), w kilku punktach w centralnej Ukrainie (*p'r'ajka*, *p'r'atka*, *p'r'atka* – 436, 474, 519),

w jednym punkcie białoruskim koło Witebska (*p¹rałka* – 369; w LAB III 89, m. 239 zaś w jednym punkcie koło Brześćcia) oraz w punkcie słoweńskim na terenie Węgier (*p¹relka* – 149). Formacja **předľka* ‘prządka’ ma jednak liczne poświadczenia w materiałach spoza OLA. Ros. *пръіка* ‘tkaczka’ notuje Dal bez lokalizacji, a SRNG XXXIII 84–85 spod Kostromy i Brianska oraz z Syberii spod Nowosybirsk i Tomsk. W SSRLJ XI 1591–1592 *пръіка* ma tylko znaczenie ‘kołowrotek’. Ukr. dial. *пръіка* ‘prządka’ przytacza też ESUM IV 620 s.v. *пръісму*. Słowniki czeskie notowały postaci *předlka*, *přelka* (Jg III 467, Kott II 927), *přadlka* (Kott VII 410, określając jako morawskie i słowackie), *přelka* jako rzadkie (SSJČ II 1043, powołując się na K. H. Máche), MachES-2, 494 uważa postać *přalka* za morawską, a *přelka* za morawską i południowoczeską (postaci *přelka*, *přalka* podaje z Moraw też Falińska PST II m. 35). Jako rzadka znana jest też śl. *pradlka* (HSSJ IV 270 s.v. *pradlica*). Również na południu Słowiańszczyzny znajdujemy sporadycznie mac. *пpелка* w znaczeniu ‘prządka’ (RMJ II 455). Poza tym w języku macedońskim znana jest formacja **předilьka* (o rozszerzonym temacie *-il-*), por. *пpедилка* w RMJ II 438 (mniej prawdopodobna jest podawana przez Falińską PST II m. 35a z dialektów macedońskich postać *prediljka*). W bułgarskim poświadczona jest rzadka dialektalna formacja **předalьka* – *пpедалка* (o rozszerzonym temacie *-al-*) spod Kjustenditu (BER V 634).

Formacja **předlica* ‘prządka’, stanowiąca paralełę do **tьkadlica* ‘tkaczka’, została zanotowana tylko w kilku punktach słowackich: na zachodzie (*prallica* – 212, *pra:llica* – 213) i na Spiszu (*predlica* – 226). Nazwa ta (*pradlica*, *predlica*) ma dosyć liczne poświadczenia w języku słowackim z XVII–XVIII wieku (HSSJ IV 270, jeden z przykładów podano pod hasłem *priadka*), ale SSJ już jej nie notuje. Dalsze liczne nawiązania znajdujemy w materiałach spoza OLA. Dobrze poświadczona jest stczes. *přadlicě*, *přědlicě* ‘prządka’ oraz dem. *přadlička*, *přědlička* od XV w., ale n. m. *Přědlici* już z 1389 r. (Stěsl). Nazwy te (*přadlice*, *předlice*, *předlička*) podają też Jg III 427, 467 i Kott II 877, 927, określając jako słowackie, a później PS IV/1, 60 *předlice* bez sygnalizowania jej obcego pochodzenia, natomiast SSJČ już je zupełnie pomija. Nazwa **předlica* (*psědl'ica*, *psadl'ica*, *psarl'ica*) występuje też w kilku punktach na Dolnych Łużycach i ma dobre poświadczenia w słownikach łużyckich (Zwahr, Muka, Šwjela, Řezak, Kral), por. SSA IV 12. W znaczeniu ‘prządka’ omawiana nazwa znana jest też na gruncie serbsko-chorwackim, por. sch. *prelica* ‘prządka’ z poświadczeniami od XVI w., głównie z Dalmacji i Chorwacji północnej (RHSJ XI 580). Nazwę *prelica* ‘prządka’ podaje też Falińska PST II m. 35a z dwóch punktów na pograniczu słoweńsko-chorwackim (w materiałach OLA na tych terenach jej jednak nie zapisano). Za paralelną nazwę męską do **předlica* można chyba uznać **předľць*, którą kontynuuje rzadki czes. *přadlec*, *předlec* z czasów odrodzenia w XIX w. (por. Jg III 427, Kott II 877) oraz

sch. *prélac* (RHSJ XI 576, RSHKJ IV 942). Słownik sch.-ros. (pod red. I. I. Tołstoja) podaje sch. *prèdìlica* 'przędka' (częściej sch. *prèdìlica* oznacza 'maszynę przędzalniczą', por. też sch. *npèdìлца* 'przędzacz' (RSHKJ IV 906).

Wieloznaczna ros. *npялца* ma w gwarach też znaczenie 'przędka' na znacznym obszarze północnym koło Petersburga, Tweru, Kostromy i Jarosławia, a także na Syberii (Jekaterynburg, Tiumeń). Znow mamy tu do czynienia częściowo z niezależnym przejawem produktywnej derywacji słowotwórczej. Falińska PST II m. 35a zanotowała z dialektów macedońskich i sporadycznie z Bułgarii spod Płowdiwu formację **prèdàlica* (*predalica*), z rozszerzonym tematem *-al-*, której w innych źródłach nie znalazłem.

Ciekawy przykład stanowi występujący sporadycznie w łuzickim p. 237 zapis *pš'elč'a*. Reprezentuje on dosyć często występującą na Łużycach Górnych nazwę **prèdliča* (*pšèdļča*, *pšèlč'a*), dobrze poświadczoną też w słownikach łuzickich (*pře(d)lč'a*, u Pfuła *předliča*), którą SSA IV 12 interpretuje jako utworzoną od participium na *-l* za pomocą sufiksu *-iča*.

Formacji **prèdľnja* 'przędka' (paralelnej do **tòkadľnja* 'tkaczka', por. s. 119) w materiałach OLA nie zanotowano. Nazwę *npяльня* 'przędka' podaje natomiast LAB III 89, m. 239 z jednego punktu na zachód od Witebska, do czego nawiązuje jeszcze ros. dial. *npяльня* 'ts.' spod Smoleńska (SRNG XXXIII 85; ponadto też spod Tomsku na Syberii). Można tu wspomnieć o zbliżonej budową formacji czes. *přádlině* (**prèdlinja* ?) 'przędka', notowanej przez Jg III 427 i Kotta II 877 z powołaniem się na J. Palkoviča. Nazwy tej jednak w innych źródłach czeskich i słowackich nie znalazłem.

Formacji **prèdľnica* 'przędka', stanowiącej paralelę do **tòkadľnica* 'tkaczka' (por. s. 119), wprowadzie w materiałach OLA też nie ma, ale jest ona dobrze poświadczona w materiałach spoza OLA. LAB III 89, m. 239 ma *npяльница* 'przędka' z punktu na pld.-wsch. od Grodna i *npяльница* 'ts.' spod Brześcia. Nazwa **prèdľnica* została zanotowana też na zachodzie Dolnych Łużyc i w środkowych dialektach pogranicznych: *pšèl'ńica*, *pšèlńica* oraz w słowniku Zwahra z 1847 r. (por. SSA IV 12). W języku czeskim *přádlnice*, *přádnice* 'przędka' oraz *přádlník*, *přádník* 'przędzacz' pojawiły się zapewne w czasie odrodzenia narodowego w XIX wieku (Jg III 427, Kott II 877). Później *přádnice* i *přádník* stały się przestarzałe i dialektalne, potwierdzone przykładami z pism A. Staška i A. Jiráka (PS IV/2, 21, SSSJ II 993).

W materiałach OLA reprezentowane są natomiast postaci **prèdèľnica* i **prèdìľnica* (z rozszerzonym tematem o *-el-*, *-il-*), zanotowane w zach. Białorusi (*pra'z'el'n'ica* – 344, 353), na Ukrainie w rozproszeniu na południe i wschód od Kijowa (*pra'd'ilync'a*, *pra'dylync'a*) oraz na Zakarpaciu (*pr'a'dylync'a*, *pr'i'd'ilynac'a*), a w rozproszeniu też w kilku punktach rosyjskich (720, 726a, 753). Materiały spoza OLA znacznie rozszerzają zasięg tych formacji. Według LAB III 89, m. 239 **prèdèľnica*, **prèdìľnica* występują na zachodzie sze-

rzej niż w OLA – w dość szerokim pasie od Brześcia na wschód aż po ujście Jasiołdy i Styru do Prypeci, poza tym sporadycznie też na północ od Witebska i na wschód od Mohylewa nad granicą rosyjską. Notowano tu postaci: *прадзельніца*, *прідзельніца*, *прадэльніца* i *прадѣльніца*, *прадзільніца*, *прадільніца*. TSBM nazw tych jednak nie podaje. Notowana jest natomiast ukr. *прядільниця* w znaczeniu ‘prządka w przędzalni’ (SUM VII 36, a także *прядільник* ‘przędzacz’). Ponadto w gwarze rosyjskiej pod Niżnim Nowogrodem zapisano *прядільница* w znaczeniu ‘wspólna pomoc przy przędzeniu lnu’ (SRNG XXXIII 78). Zapisane przez Falińską PST I 241 na terenie nowych polskich dialektów mieszanych obce fonetycznie postaci *pradzielnica* i *pradzieznica* ‘prządka’ pochodzą od przesiedleńców z zach. Białorusi. Czes. *přádelnice* ‘prządka’ i *přádelník* ‘przędzacz’, wprowadzone do języka literackiego zapewne w XIX wieku w czasie odrodzenia narodowego (J. Dobrovský, czasopismo Světozor, por. Jg III 427, Kott II 876), później częściowo się upowszechniły w literaturze (A. Jirásek, K. J. Beneš, I. Klicpera, V. Vilikovský – PS IV/2, 20), ale z czasem stały się przestarzałe (SSJČ II 993).

Zanotowana w OLA sporadycznie formacja **prędlbšćica* ‘prządka’ (ros. *п'р'а'л'š:ыца* – 651, 710) i **prędilbšćica* (ukr. *пр'а'д'и'л'š'ыца* – 506 i ros. *пр'а'д'и'л'š'ица* – 531, *пр'ид'и'л'š':ица* – 845) ma szersze poświadczenia w materiałach spoza OLA. LAB III 89, m. 239 podaje **prędlbšćica* (*п'р'а'л'ш'ыца* i *п'р'а'л'ш'ыца*) ‘prządka’ z kilku punktów koło Mohylewa, sporadycznie też koło Mińska i na północy oraz **prędilbšćica* (*п'р'а'д'и'л'ш'ыца*) z płd.-wsch. Białorusi przy granicy z Ukrainą. Nazwa **prędilbšćica* (i **prędilbšćikъ*) znana jest zresztą w białoruskim i rosyjskim języku literackim, jednak raczej w znaczeniu ‘prządka (przędzacz) zatrudniona w przędzalni’, por. brus. *прадзільшчыца* i *прадзільшчык* (TSBM IV 319), ros. *прядильщица* od XVII w. (SRJ XI–XVII, t. XX 24), różniej *прядильщик* i *прядильщица* (Dal III 533, SSRLJ XI 1589).

Dalsze przykłady derywatów utworzonych od rozszerzonego tematu **prędl-* oznaczające ‘prządke’ są zupełnie sporadyczne. W materiałach OLA jest to tylko **prędláčica* (paralelna do **tʰkadbščica* ‘tkaczka’), zanotowana w punkcie chorwackim na terenie Austrii (*prel' a'čica* – 146a) – jej potwierdzenia w innych źródłach nie znalazłem, spoza OLA pochodzą zaś: czes. **prędláčka* i **prędlakъ* m. ‘prządka’, ‘przędzacz’ (raczej pracujący w przędzalni), wywodzące się z Moraw i poświadczone od odrodzenia w XIX w.: *přadlák* (Jg III 427), później *přadlák* i rzadziej *předlák* oraz *přadlačka* (PS IV/2, 21 – z dosyć bogatą dokumentacją źródłową), *přadlák* (przest. *předlák*) i rzad. *přadlačka* (SSJČ II 993), czes. innowacja indywidualna J. Zlobickiego **prędljarъ* – *přadlír*, notowana przez Jg III 427 i Kotta II 877 oraz ros. pieszczotliwa **prędl(j)uška* – *п'р'я'лушка* spod Petersburga i *п'р'я'лушка* spod Smoleńska, Tweru i Kaługi (SRNG XXXIII 85).

Szeroko na północy Rosji, w części wschodniej sięgając aż po okolice Kostromy, występuje formacja **prędeja* (*pr'ad'e'ja*, *pr'ed'e'ja*) 'prządka', mająca paralełę w nazwach 'tkaczki' **t'keja*, **t'čeja* (por. s. 121). Ros. *пряде́я* 'prządka' znana jest od XVI w. (SRJ XI–XVII, t. XXI 24). Jej zasięg w gwarach rosyjskich był bardzo szeroki, nie tylko na północy (aż po Murmańsk, na wschodzie koło Wiatki), a w części zachodniej daleko na południe aż po Psków i Twer (SRNG XXXIII 78; notuje *пряде́я* też z Syberii koło Tobolska). Ze względu na geografie północną wschodniosłowiańską zaskakująca jest formalnie związana z powyższą formacją nazwa **prędejka – przedziejka* 'prządka', zapisana przez Falińską PST II m. 35 sporadycznie na Pomorzu od informatorki pochodzącej spod Sanoka.

Kilka nazw 'prządki' zostało utworzonych od czasownika **pręd-ti* za pomocą złożonych sufiksów zawierających *-ar-*, przejęte z przyrostka męskiego *-arь*.

W materiałach OLA są to sporadycznie zapisane nazwy polskie: **prędjarbka* (mająca paralełę w nazwie 'tkaczki' **t'karbka*) ze wschodnich Mazur: *p'sężarka* (264), *p'sężarka* (265) oraz **prędb=arbka – p'sężarka* z nowego dialektu mieszanego pod Pasłkiem. Falińska PST I 252, II m. 35 pokazuje, że *przędzarka* występuje ponadto w rozproszeniu niemal po całej Polsce, m.in. koło Wolsztyna (Wielkopolska), Inowrocławia (Kujawy), w ziemi chełmińskiej, w ziemi sieradzkiej (Łask), w południowej, a głównie południowo-wschodniej Małopolsce, a *przędziarka* ma poświadczenie także spod Szydłowca. Poza tym **prędb=arbka* ma bogate nawiązania na Łużycach, głównie Górnych (*p'sężerka*, *p'sażerka*, *p'cejżerka* itp.), a także w słownikach lużyckich poczynając od XVII wieku (SSA IV 12).

Dalej należy tu sporadycznie zapisana w Macedonii oraz w Bułgarii (121) nazwa **prędarija – predarija* (mająca paralełę w nazwie 'tkaczki' **t'karija*, por. s. 120). Nazwa ta ma szeroki zasięg w płd.-zach. Bułgarii (*preda'rija*, *preda'ria*), koło Sofii i koło miejscowości Kjustendił, Ichtiman, Błagojewgrad, Bansko (Tetovska-Troeva 1988: 165, BER V 634). Na terenie tym (częściowo ?) obocznie występuje też *pre'dačka* (por. s. 101). Na północ od tego kompleksu występuje **prędarica* (mająca paralełę w nazwie 'tkaczki' **t'kajarica*, por. s. 120). Zanotowano ją (*preda'rica*) w m. Smolsko koło Pirdopu oraz koło Błagojewgradu (Tetovska-Troeva 1988: 146, 149, BER V 634). Nazwy te nie zostały naniesione na mapę, ponieważ pochodzą z punktów nie objętych siatką OLA. Tetovska-Troeva l.c. podaje ponadto z Zarowa pod Sołuniem archaiczną postać tej nazwy z rozłożoną samogłoską nosową *preendarica*.

Z materiałów spoza OLA należy tu jeszcze podać luż. formację **prędb=arbnica*, notowaną głównie na Łużycach Górnych, ale sporadycznie też na Dolnych (*p'sężernica*, *p'čężenica*, *p'sężelnica* itp.), por. SSA IV 12) i pol. **prędarbka*, zapisaną przez Falińską PST I 246, II 35 sporadycznie pod

Rybnikiem i Przemyślem (*prządarka*) oraz w Wipsowie na Warmii (*przędarka*). Ta ostatnia nazwa ma formalne nawiązanie w bułg. *npредарка* ‘prządka’ spod m. Burgas (BER V 634).

Pozostałe nieprzedrostkowe derywaty od rdzenia **pręd-* są w materiałach OLA zupełnie sporadyczne. Należy tu ukr. **prędьkynja* (por. paralelną nazwę ‘tkaczki’ **тькадлькынja*, s. 119), zapisana we wsch. Słowacji (*pratkin’a* – 232), która ma bezpośrednie nawiązania w łemkowskiej (ze względu na fonetykę) postaci *priadkinia*, zapisanej przez Falińską PST II m. 35 na terenach nowych dialektów mieszanych od informatorów z Żurawicy pod Przemyślem i z Komańczy pod Sanokiem i w ukr. *prjadkynja* na Ukrainie Zakarpackiej (Falińska PST II 75) oraz w mac. **prędavica* – *predavica* (102) spod Bitoli.

Kilka dalszych przykładów można znaleźć tylko w materiałach spoza OLA. Należą tu wprowadzone zapewne w czasie odrodzenia w XIX w. czes. **prędstevьnica* (i **prędstevьnikъ*) (z uproszczeniem grupy spółgłoskowej *dst* → *st*) – *prástevnice* (*prástevník*) ‘prządka, zazwyczaj uczestnicząca we wspólnym przedzeniu’ (Jg III 435, Kott II 887, VII 414, PS IV/2, 21–22, SSJČ II 994) i czes. **prędstьka* (też z uproszczeniem grupy spółgłoskowej *dst* → *st*) – *prástka* tylko sporadycznie ‘prządka, uczestnicząca we wspólnym przedzeniu’, zazwyczaj zaś ‘wspólne przedzenie’, zwłaszcza w formie l. mn. *prástky* (Jg III 435, Kott II 887, VII 415, PS IV/2, 22, SSJČ II 994), dalej ukr. dial. **prędунька* – *прядунька* (Hrinč III 494), ros. dial. **прядьба* – *прядьба* spod Archangielska i Pskowa (SRNG XXXIII 80) oraz mac. dial. **prędulja* – *предуля* spod Kumanowa (BER V 634).

Od podstawy **pręd-slo* ‘prześlica’ pochodzą sporadyczne nazwy ‘prządki’ z materiałów spoza OLA: **prędslica* – ros. dial. *пръслица* spod Kostromy oraz z Syberii (SRNG XXXIII 92) i **prędsłьnica* – ros. *пръслица* spod Archangielska oraz z Syberii (SRNG XXXIII 94) oraz formalnie deminutywne pol. **prędsłьničьka* – *prząśniczka* z Wielkopolski (Falińska PST I 255, II m. 35).

Szczególne miejsce zajmują formacje **poprędьxa* i pokrewne, utworzone od czasownika wielokrotnego **poprędati*, por. ros. *nonпръдаты* ‘prząść’ (Dal III 307). Zwraca uwagę znaczna rozbieżność między zasięgami tych nazw w naszych materiałach i w materiałach pochodzących spoza OLA. W OLA **poprędьxa* zapisano w kilkunastu punktach w płu.-zach. Białorusi (*pa|praduьxa*, *pu|praduьxa*) – podobny zasięg ma **poprędьxa* na mapie ‘prządki’ w LAB IV 77, m. 202, poza tym w południoworosyjskim p. 801 (*pəpr'a|duьxə*) koło Orła oraz w Polsce w Słomiance koło Moniek w spolonizowanej fonetycznie postaci *poprenduьxa*. Do tego dochodzi jeszcze ros. **poprę=xa*, sporadycznie zanotowana w rosyjskim p. 784 (*pəp'r'a|xa*) koło Smoleńska przy wsch. granicy Białorusi. W LAB III 89, m. 239 na dokładniejszej mapie ‘prządki’ **poprędьxa* (*nanpáduьxa*, *nonpáduьxa*, *nonpřduьxa*, *nonpédьxa*, *nanpadуьxa*, *nonpadуьxa*) tworzy zwarty kompleks w zachodniej części Białorusi aż po Mińsk, rzadziej

występuje też bardziej na wschód (w punktach LAB: 9, 72, 74, 117, 136). Poza tym LAB l.c. notuje sporadycznie w tym znaczeniu **poprędušnica* – *nonpядушыца* na Polesiu koło Stolina, **poprędъka* – *nónppadka* koło Brześćcia, **poprędnica* – *nónppadniца* w dwóch punktach koło Homla oraz *тонкопpядха* pod Witebskiem. Znaczny zasięg ma ta formacja w SRNG XXX 12. W znaczeniu ‘prządka’ znajdujemy tu *nonpядóxa* pod Pskowem, *nonpядýxa* pod Pskowem, Twerem, Smoleńskiem, Orłem, Woroneżem i Penzą, a także w azjatyckiej części Rosji. Poza tym ros. dial. *nonpядýx* m., *nonpядýxa* ž., a zwłaszcza forma pl. *nonpядýxи* oraz *nonpядýшка* występują często w znaczeniu ‘wspólne przedzenie lnu’ oraz ‘kolektywna pomoc w przedzeniu’ (SRNG l.c.). Ros. *nonpядýxa* ‘prządka’ poświadczona jest od XV wieku (SRJ XI–XVII, t. XVII 102). Nazwę tę notował Dal III 307 bez lokalizacji. Należy przypuszczać, że dawniej **popręduxa* w gwarach białoruskich i rosyjskich zajmowała bardziej zwarty teren. Falińska PST I 231, II m. 35 (w obu wykazach są pewne sprzeczności) zanotowała fonetycznie wschodniosłowiańską postać *popraducha* ‘prządka’ z czterech punktów autochtonicznych (językowo wschodniosłowiańskich) koło Sokółki i bardziej na południe (Topolany), liczne zaś pozostałe przykłady pochodzą z nowych dialektów-mieszanych od informatorów z Kresów północno-wschodnich (Nowogródek, Lida, Iwieniec, Oszmiana, Wołożyn, Wilno, Troki). Dwa zapisy od informatorów spod Lubaczowa w Rzeszowskim i spod Buczacza na Ukrainie budzą pewne zastrzeżenia, ponieważ z Ukrainy nazwy tej w materiałach innych nie ma. Na Ukrainie występują współrdenne *nonpяди*, *nónpядки* oraz *nónpядхи* w znaczeniu ‘wspólne przedzenie lnu’, ‘zebranie dziewczyn u rodziców lub sąsiadów dla przedzenia lnu i dla zabawy’ (Hrinč III 340, SUM VII 237, 238). Podobne formacje występują też u Bułgarów, por. bułg. *nonpředки* ‘wspólne przedzenie lnu’ u Gerova, *nonpředки* ‘ts.’ spod Razgradu w płn.-wsch. Bułgarii oraz *nonpředýлька* spod Kjustendiłu w zach. Bułgarii (BER V 635). W tej sytuacji bardzo prawdopodobna jest mac. **poprędarъka* – *popredarka* ‘prządka’ umieszczona przez Falińską PST II m. 35a w legendzie mapy, ale bez znaczka na mapie i bez bliższej lokalizacji w tekście.

Dla zanotowanej przez Falińską PST I 284, II m. 35 nazwy **sъpředъka* – *sprządka* ‘prządka’ na Pomorzu od informatora pochodzącego spod Rzeszowa, a wcześniej z Podhajec na Ukrainie, nie znalazłem potwierdzenia w innych źródłach.

Nazwy ‘prządki’ związane z innym rdzeniem niż omówione poprzednio, a mianowicie z podstawą **kǫdelъ*, **kǫdělъ* ‘kadziel – przedziwo nawinięte na przęślicę’, ‘przyrząd do przedzenia’, są stosunkowo nieliczne i mają dosyć ograniczone zasięgi. Materiały spoza OLA pozwalają je nieco rozszerzyć. W OLA zanotowano jedynie w kilku punktach w zachodniej Białorusi **kǫdelъnica* (*ku'žel'n'ica*) oraz sporadycznie **pokǫdelъnica* – *po'kudel'nyca*

koło Berezy i **sъkǫdelъnica* – *sku¹žel’ n’ica* na zachód od Baranowic. LAB III 89, m. 239 w zasadzie potwierdza ten zasięg dodając nazwę *кудзельница* z jednego punktu spod Homla i nazwę *скудзельница* z innego punktu pod Nowogródkiem, natomiast nazwy **pokǫdelъnica* w ogóle nie notuje. Nazwa ta jest natomiast podana na drugiej mapie ‘prządki’ w LAB IV 77, m. 202. Dla nazwy **kǫdelъnica* znajdujemy szersze nawiązania w materiałach spoza OLA. Ros. *кудельница* ‘prządka’ Dal II 211 podaje bez lokalizacji, natomiast SRNG XV 399 z terenów bardzo odległych: na północy z guberni ołonieckiej, poza tym z Jekaterynburga za Uralem. Inny ekwiwalent rosyjski – strus. *скудельница* miał zupełnie różne znaczenia (SRJ XI–XVII, t. XXV 34). Pol. *kądzielnica* ‘prządka’ zanotowano w rozproszeniu: z Wielkopolski (Kalisz, Ostrów Wielkopolski), Małopolski (Końskie, Hża), z Łowicza (tu też nazwę *kądzielniczka*) i Mazowsza (Piaseczno, Garwolin), por. SGPK II 330, Falińska PST I 93, II m. 35, SW II 310. Znane jest też poświadczenie XVI-wieczne wyrazu *kądzielniczka* ‘prządka’ z Kroniki Bielskiego w wydaniu z 1597 r. (SP XVI, t. X 230 – L i SW podają ten sam przykład). Słc. *kúď’elnica* ‘prządka’, zanotowana w XVII w. (HSSJ II 157), znana jest też na Spiszu (SSN I 900). W słowackich gwarach występuje poza tym inny derywat od omawianej podstawy: **kǫdelarъka* – *kúdeliarka*, zapisana pod Preszowem i Bardiejowem (SSN I 900, por. też Falińska PST II m. 35). Formalny ekwiwalent czeski *koudelář*, *koudelářka* ma inne znaczenie ‘handlujący/-a pakułami’ (Jg II 36, Kott I 766).

TKACZ I TKACZKA

Mapy 'tkacza' (SI 906) i 'tkaczki' (SI 905) do 5 tomu leksykalnego Ogólnosłowiańskiego atlasu językowego, który ma być opublikowany w Kijowie, wykonała B. Falińska. Brakujące materiały z Bułgarii uzupełniłem na podstawie pracy Tetovskiej-Troeviej 1988. Por. też Siatkowski 2003b: 345–352.

Wśród nazw 'tkacza i 'tkaczki' dominują derywaty związane z rdzeniem **tɔkati* 'tkać' wykazujące znaczne zróżnicowanie terytorialne w zakresie sufiksów, zwłaszcza w nazwach 'tkaczki'. Poza tym w gwarach polskich występują derywaty związane z wyrazami **poltno* 'płótno' i **krosno* 'warsztat tkacki' oraz zapożyczenie niemieckie **knapf*. Inne zapożyczenia są zupełnie sporadyczne. Nazwy tkaczki wykazują pewien paralelizm w stosunku do nazw 'tkacza', ale zdarzają się też znaczne rozbieżności w podstawach dla nazw 'tkacza' i 'tkaczki', pozwalające na przyjmowanie niezależnej derywacji dla 'tkaczki' bezpośrednio od podstawy czasownikowej. Zresztą nazwy dla 'tkaczki' są w materiałach OLA poświadczane liczniej niż nazwy dla 'tkacza'. Jest to naturalną konsekwencją tego, że tkaniem częściej zajmowały się kobiety niż mężczyźni.

O słowiańskich nazwach 'tkacza' pisał już Trubačov RT 117–120. Wyodrębnia on dwie podstawowe jego nazwy związane z **tɔkati* 'tkać':

**tɔkačb* – nomen agentis utworzone od **tɔkati*: bułg. *ткач*, mac. *ткаеч*, sch. *ткач*, śl. *tkáč*, pol. *tkacz*, ros., ukr. i brus. *ткач*.

**tɔkadlbcb* – uznawane za wtórny derywat od **tɔkadli* 'tkaczka': sch. *mkánu*, słwn. *tkalec*, czes., śl. *tkadlec*, głuż. i dłuż. *tkalc*. Możliwa jest tu również derywacja od **tɔkadlo* 'tkanina' (por. MachES-2, 646 i Rusek 1998: 29–39), zupełnie natomiast nie przekonuje podawane przez słowniki serbsko-chorwackie i Skoka III 477 wyprowadzanie tej nazwy od part. praet. act. czasownika **tɔkati* z sufiksem *-bcb*.

Sam czasownik **tɔkati* stanowi na gruncie słowiańskim innowację morfologiczną – pierwotnie powinno być **tɔkti*, oboczne do **tykati*, oraz innowację semantyczną – znaczenie 'tkać' rozwinęło się z pierwotnego 'wetknąć', 'wtykać'. W związku z tym również formacje **tɔkačb* i **tɔkadlbcb* nie mogą być szczególnie dawne.

Materiały OLA pozwalają podany przez Trubačova podział uściślić i zmodyfikować. Nadal zostaje jednak wiele do wyjaśnienia.

Na mapie OLA **t̃kačb* występuje w północno-wschodniej Słowiańszczyźnie: w językach wschodniosłowiańskich (brus., ukr. i ros. *tkač*), na terenie Polski (*tkač*, *tkoč*, *tkac*, *tkoc*), w dialektach na Dolnych Łużycach (Muka II 746: *tkac*, por. też Schuster-Šewc III 1507), w Czechach tylko na Śląsku, w punktach polskich na pograniczu czesko-polskim (w OLA w p. 207, podobnie u Falińskiej PST IV mapa 109), niemal w całej Słowacji (*tka:č*, *tkač*) – poza skrawkiem południowo-zachodnim (por. s. 111), też w słowackim punkcie 155 (Galaguta: *tka:č*) na północy Węgier, poza tym we wschodniej części Słowiańszczyzny południowej: w Serbii (*tka:č*, *tka:č*), w Czarnogórze (*tka:č*), sporadycznie też w Kreševie (59: *tka:č*) na zachód od Sarajewa oraz w chorwackim punkcie Cavtat (65: *tka:č*) koło Dubrownika. *T̃kač* znany jest też powszechnie w języku bułgarskim (RSBKE III 446, BTR⁴ 990, Falińska PST IV m. 108a).

Specjalnego wyjaśnienia wymaga zapis *tka:š* w słowackim punkcie 225, który budzi różne kontrowersje nawet w zespole OLA. Jedynie uzasadnione jest traktowanie tego zapisu jako kontynuantu pierwotnej formy **t̃kačb* – z regularnym dla dialektów gemerskich przejściem *č* → *š*. Nie wchodzi tu natomiast w grę ani przyjmowanie hybrydalnej formy utworzonej od słów. **t̃kati* za pomocą węgierskiego sufiksu *-aš*, ani pierwotnej formy **t̃karb* (jak sporadycznie na terenie polskim, por. s. 120), która na gruncie słowackim nie mogła ulec przekształceniu na *tka:š*, tylko na nieznaną dialektom słowackim formę **tkar*.

Szeroki zasięg nazwy **t̃kačb* w dialektach słowiańskich przemawia za tym, że mamy tu do czynienia z formacją dawną, choć dla pewnych języków ze względu na braki materiałowe trudno ustalić jej chronologię. Na razie najwcześniejsze poświadczenie ma sch. *tkač*. Według Staničić-Burchards 1981: 221–225 jest to najstarsza nazwa ‘tkacza’ na gruncie serbsko-chorwackim i uważa, powołując się na Daničića, że sięga XIII wieku. Dokładniej o chronologii tej nazwy w językach słowiańskich pisze Rusek 1998: 31–35. Brak tej nazwy w SrezMat, a występuje natomiast *тѣкальць* i derywat *тѣкальцьскыи* (III 1043), współcześnie zaś we wszystkich literackich językach wschodniosłowiańskich znany jest *ткач* (SSRLJ XV 501, SUM X 153, TSBM V/1, 490). W języku polskim *tkacz* poświadczony jest od początku XV wieku (SSStp IX 157), w słownikach czeskich *tkač* jest notowany głównie jako słowacki i dialektalny ze Śląska i Moraw (Jg IV 594, Kott IV 94, VII 907, PS VI 143, SSSJ III 823).

Na obszarze serbsko-chorwackim *tkač* był pierwotnie znany szerzej. Zdaniem Staničić-Burchards (1981: 221–225) do połowy XVI wieku występował na Wybrzeżu Dalmatyńskim i w Serbii, później jednak z Dalmacji został wyparty i zachował się tylko u pisarzy serbskich. Ciekawe, że z Bośni

i Hercegowiny brak wcześniejszych poświadczeń *tkača*. Staničić-Burchards zakłada, że przynajmniej w XX w. pojawił się na tym terenie *tkač* lub *tkalac*. W naszych materiałach wystąpiły one tu sporadycznie: *tkač* w p. 59 (Kreševo, por. s. 112) i *tkàlac* w p. 46 (Guber), poza tym powszechnie podawano brak nazwy. W ogóle zresztą na znacznych obszarach stwierdzano brak nazwy dla 'tkacza', m.in. w płn. Rosji, a częściowo też w Polsce (co dla Wielkopolski potwierdza też AJKLW VI 33 i m. 536).

Kłopoty są z lokalizacją dawnego zapisu *takač*, charakteryzującego się wtórnym *a* na miejscu słabego joru (**t̥kačb*). Formę tę podaje słownik Vrančicia z 1595 r. (RHSJ XVIII 16), uznawany za czakawski (por. np. Horbatsch 1957: 66–67). Staničić-Burchards 1981: 223, 225 natomiast zapisu tego nie lokalizuje, uważając formę *takač* za pożyczkę zwrotną z węgierskiego. Jak wiadomo, węg. *takács* 'tkacz' stanowi pożyczkę słow. **t̥kačb*, poświadczoną już w XIV w. jako nazwa miejscowa i osobowa, a od XV w. jako apelatywum. Nazwa węgierska może być wyprowadzana z bułg. *тѣкач* lub czakaw. *takač* – w obu językach grupa spółgłoskowa, powstała po zaniku słabego joru, została rozbita przez wtórne samogłoski. Rozbicie grupy spółgłoskowej mogło się jednak dokonać też na gruncie węgierskim, gdzie takie usuwanie zapożyczonych grup spółgłoskowych jest regułą, por. np. *Balaton* ze słow. **balto* 'błoto', por. Kniezsa 1955: I 516, Horbatsch 1957: 66–67, Décsy 1958: 377, 383–384, MNTES III 823. Węg. *takács* 'tkacz' stał się z kolei źródłem dla rum. *tocăci* 'tkacz' (Tamás 1966: 796). W materiałach OLA zapisy formy *takač* pochodzą jedynie z dwóch punktów na terenie Węgier: z chorwackiego punktu Dušnok (151: *'taka:č*) i z serbskiego Lovra (152: *táka:č*). Można tu mówić zarówno o przeniesieniu (ewentualnie w punkcie chorwackim), jak i (raczej) o pożyczce zwrotnej z węgierskiego.

Do albańskiego słow. **t̥kačb* został zapożyczony z uproszczoną grupą spółgłoską *tk* w nagłosie jako *kaç* (Skok III 477).

Osobnego omówienia wymagają formy macedońskie. Trubačov, jak już wspomniałem, mac. *ткаеч* umieścić pod pierwotnym **t̥kačb*. Materiały macedońskie w OLA: *'kajač* (90, 94–95, 100–102) i *tkajáč* (98, 103–104, 111) wskazują natomiast na pierwotne **t̥kajáčb*, rozszerzone o przyrostkowe *-ja-*. Taką postać zanotowano też w punkcie serbskim Pljačkovica (85: *tka'jač*). Trudno ustalić dokładny zasięg tej formacji, ponieważ zapisy typu *tka:č*, z długim *a* w Serbii oraz w macedońskim punkcie 97 mogą stanowić ściągnięcie wcześniejszego **t̥kajáčb*. Na mapie Falińskiej zostały one zmapowane jako **t̥kačb*. Dla zapisu *'kaeč*, poświadczonego w punktach macedońskich 109 i 113a, zgodnie z macedońskimi opisami fonologicznymi (Fonološki opisi 1981: 779 i 820), trzeba przyjąć pierwotną postać **t̥kajáčb*, w której nastąpiło przejście *a* → *e* po jocie, a następnie zanik tej joty w pozycji interwokalicznej. Jako literackie RMJ III 384 podaje macedońskie formy *ткајач* i *ткаач*.

W macedońskim punkcie 110 zanotowano sporadyczne rozszerzenie powyższej nazwy o sufiks *-anъ*: **tъkajačanъ* (*tka'jačen*).

Pierwotny zasięg i interpretacja serbskiej formy *tikač* 'tkacz' też może budzić wątpliwości. RHSJ XVIII 322 notuje *tikač* z XVII–XX wieku ze Śremu. Powszechnie przyjmuje się tu wywołane wpływem obcym wstawne *i* w grupie spółgłoskowej *tk*, powstałej po zaniku słabego joru w pierwotnym **tъkačъ*, por. wypowiedzi słownikarzy, cytowane w RHSJ XVIII 322 oraz pogląd Skoka III 477 i Staničić-Burchards 1981: 222. Można tu jednak przyjąć dawną oboczność apofoniczną rdzenia **tъkti*: **tykati*, a więc pierwotne **tykačъ*. Dawne słowniki potwierdzają *tikač* ze Śremu, w materiałach OLA natomiast forma ta występuje nieco bardziej na północ, na północny wschód od Dunaju w p. Sivas (53: *tikač*) oraz Bašaid (55: *tika:č*). Falińska PST IV mapa 108a notuje *tikač* 'tkacz' ponadto z samego południa, z miejscowości Trebinje (w Czarnogórze?), co może świadczyć o sporadycznym zachowaniu archaizmu opartego na dawnej oboczności apofonicznej **tъk-*: **tyk-*.

Nazw 'tkaczki' wykazujących nawiązania do nazwy męskiej **tъkačъ* w dialektach słowiańskich jest kilka. Występujące w tych formacjach sufiksy feminatywne tworzą wyraźne arealy.

Szeroki zasięg w dialektach wschodniosłowiańskich ma **tъkačixa* (feminativum od **tъkačъ* z sufiksem *-ixa*, np. ros. *tkač'ixa*, ukr. *tkač'ixa*, brus. *tkač'ixa*), która została też zapisana w jednym punkcie w południowo-wschodniej Polsce (324 – *tkačyxa*). Falińska PST IV m. 108 notuje nazwę *tkaczycha* w kilku punktach na południowym wschodzie Polski w wąskim pasie od Sannoka i Leska po Krasnystaw, a ponadto na zachodzie Polski od przesiedleńców zza Bugu. Nazwa ta znana jest również literackim językiem wschodniosłowiańskim, por. ros. *ткачи́ха*, znana co najmniej od XVIII w. (SSRLJ XV 502), ukr. *ткачи́ха* (SUM X 153) i brus. *ткачи́ха* (TSBM V/1, 490). Na uwagę zasługuje sporadycznie utworzona od ros. *ткачи́ха* nazwa 'tkacza' *tkač'ix* (p. 560). W sąsiedztwie nazwy **tъkačixa* pojawia się sporadycznie postać **tъkačaxa* (*t'kačaxa*), głównie na północy i wschodzie Białorusi oraz w rozproszeniu na terenie całej Rosji. Dal IV 408 określał nazwę *ткѣха* jako dialektalną, znaną pod Nowogrodem (Wielkim) i w dialektach zachodnich. Nazwa *ткѣха* 'tkaczka' znana była też na Ukrainie (Hrinč IV 267). Stanowi ona zapewne pierwotnie augmentatywne skrócenie formy **tъkačixa*.

W dialektach wschodniosłowiańskich występuje w kilku wyspach, częściowo obocznie z **tъkačixa*, nazwa nie mająca paraleli w występującej na tym terenie nazwie męskiej **tъkačъ*, mianowicie **tъkadl'ja* (por. s. 116–117).

Szeroki zasięg w dialektach słowiańskich ma nawiązujące do nazwy **tъkačъ* feminativum **tъkačьka*. Formację tę notowano w dwóch skupiskach. Występuje ona w większości punktów polskich (też w polskim p. 207 na czeskim Śląsku), w całej niemal Słowacji (poza kilkoma punktami na południowym

Przyjmując **tʰkadbʲɛɕ* jako formę wyjściową trzeba wyjaśnić częsty w niej zanik *-d-*. W dialektach wschodniosłowiańskich i południowosłowiańskich jest to systemowe uproszczenie grupy *dl* → *l* dobrze znane ze słowiańskiej gramatyki porównawczej. Zdarzające się wypadki zaniku *-d-* w dialektach zachodniosłowiańskich powstały inaczej: po zaniku jerów słabych doszło tu do powstania grupy spółgłoskowej, składającej się z trzech spółgłosek, która ulega uproszczeniu, np. czes. *tkadlec* ← **tʰkadbʲɛɕ*, ale w przypadkach zależnych potocznie *tkalce* ← *tkadlce* ← **tʰkadbʲɛɕa* itd., podobnie łuż. nawet w mianowniku *tkalc* z uproszczeniem *dlc* → *lc*, przeniesionym z przypadków zależnych itd. Szczególnie często tego typu uproszczenia zachodzą w nazwach ‘tkaczki’. Forma uproszczona występuje w OLA obocznie z formą nieuproszczoną, nieraz wyłącznie uproszczonej formie w OLA odpowiada nieuproszczona w materiałach pozaatlasyowych.

Nazwa **tʰkadbʲɛɕ* ma dawne poświadczenia. W Chorwacji *tkalac* pojawia się w XV wieku, w Dalmacji zastępując dawniejszego *tkača*. Dziś w Chorwacji *tkálac* jest standardową nazwą ‘tkacza’ (Staničić-Burchards 1981: 221–222). Również stwń. *tkálec* jest nazwą literacką (SSKJ V 101, Plet II 671 notował postać *tkâtec*). W języku czeskim *tkadlec* znany jest co najmniej od początku XIV w.: Kott IV 96, VII 907 przytacza go m.in. z Psalterza wittenberskiego z pierwszej ćwierci XIV w., GbHM I 162 z Biblii ołomunieckiej. Notują go powszechnie późniejsze słowniki (Jg IV 595, PS VI 143, SSJČ III 823), w językach łużyckich poświadczony jest od XVII w., m.in. nazwę *tkalc* notują Ludovici i Chojnanus (Schuster-Šewc III 1507). Występujące u Srezniewskiego strus. *ТЪКАДЬЦЬ* i pochodne (SrezMat III 1043) należy chyba uznać za cerkiewizmy.

Nazwy ‘tkaczki’ mające nawiązania do nazwy ‘tkacza’ **tʰkadbʲɛɕ* wykazują w gwarach słowiańskich wielką różnorodność słowotwórczą. Wszystkie w zasadzie można traktować jako feminativa utworzone od nazwy męskiej **tʰkadbʲɛɕ*. Natomiast formacji **tʰkadli*, uważanej przez Trubačova RT 118 za podstawę nazwy męskiej **tʰkadbʲɛɕ*, w materiałach OLA nie ma zupełnie. Sporadyczną cerkiewną postać *tkali* ‘tkacz’ przytacza jednak Rusek 1998: 34.

Dawna postać żeńska **tʰkadlʲɛja* stanowi formację paralelną do formy męskiej **tʰkadbʲɛɕ*, ale ich zasięgi w gwarach są bardzo różne. Paralelnie **tʰkadbʲɛɕ* i **tʰkadlʲɛja* zapisano tylko w jednym punkcie słoweńskim (21), w kilkunastu punktach chorwackich (27–32, 35–36, 39–41), w kilku na terenie Bośni i Hercegowiny (46, 52, 57) i w kolonii bośniackiej na terenie Węgier (150), przeważnie zaś **tʰkadlʲɛja* występuje obok nazwy męskiej **tʰkačʲ* lub przy braku nazwy męskiej. Tworzy duże skupiska, przerywane innymi nazwami ‘tkaczki’. Nawiązując do kompleksu chorwackiego **tʰkadlʲɛja* występuje na terenie Bośni i Hercegowiny oraz Serbii. We wschodniej Słowiańszczyźnie zajmuje znaczny obszar na Ukrainie Zakarpackiej i wschodniej Ukrainie, na

Białorusi poza jej część zachodnio-południową, poza tym w rozproszeniu w Rosji, nie tylko na południu, lecz także na północy (np. w p. 563, 577, 586, 604, 686, 745). Jak się zdaje, nazwa ta we wschodniej Słowiańszczyźnie zajmowała dawniej większy i bardziej zwarty teren, który został poprzerwany w zachodniej Ukrainie i w południowo-zachodniej Białorusi przez wspomniane wyżej nazwy **ṭbkačiča* i **ṭbkačьka*, mające tam paralele w nazwie męskiej **ṭbkačь*.

Nazwa **ṭbkadḷbja*, zanotowana jedynie w dialektach południowosłowiańskich i wschodniosłowiańskich, występuje wyłącznie w postaci z uproszczeniem grupy *dl* → *l*, np. chorw. *ṭkà:l'a*, serb. *ṭkà:l'a*, *ṭkal'a*, ukr., ros. *ṭkal'a*, brus. *ṭkal'a*, *ṭkal'a*. Stąd częste wyprowadzanie tej formy od part. praet. act. na *-ḷb* czasownika **ṭbkati* z sufiksem *-bьbь*. W materiałach spoza OLA zanotowano nazwę tę również na terenie Polski: *tkala* w punkcie z dialektem wschodniosłowiańskim Berczewo pod Hajnówką oraz *tkala*, *tkalka* w kilku punktach od przesiedleńców ze Wschodu (Falińska PST I 317, IV m. 108).

Nazwa **ṭbkadḷbja* 'tkaczka' ma dobre poświadczenia w słownikach odpowiadających języków słowiańskich. Dawne słów. *ṭkâlja* notuje Plet II 671 (Cigale, Janežić, Valjavec z II poł. XIX w.), ale SSKJ już je pomija, sch. *ṭkâlja* ma poświadczenia od XVIII w. (RHSJ XVIII 386, RSHKJ VI 222), ukr. *т̣каля* ma liczne poświadczenia u Hrinč IV 267 i w SUM X 151, brus. *т̣каля* TSBM V/1, 484 określa jako potoczne, ros. *т̣каля*, cytowane przez SrezMat III 1043 z XV w. (т̣КАЛИЯ) i uważane przez Dala IV 408 za dialektalne, w SSRLJ zostało już pominięte. Poza tym kontynuację dawnej formacji **ṭbkadḷbja* należy chyba widzieć w czeskiej, dziś przestarzałej, postaci *tkadlí*, notowanej przez słowniki czeskie (Jg IV 595, Kott IV 96, PS VI 144, SSJČ III 823 – s.v. *tkadlena*). Mogła ona powstać w wyniku przekształcenia fonetycznego: **ṭbkadḷbja* → **ṭbkadl'ã* → *tkadlé*, *tkadlí* lub przez analogię do formacji na *-dḷ-ŕji* (por. MachES-2, 494 s.v. *přísti*).

Nowsze feminativum **ṭbkadlena* (od **ṭbkadḷbьbь* po ucięciu sufiksu męskiego *-bьbь*) występuje tylko na terenie Czech i Moraw (*tkadlena*, *kadlena*), gdzie jest dosyć powszechne. Nazwa *tkadlena* notowana jest od XIX w. (Kott VII 907, później por. PS VI 144, SSJČ III 823).

Formacja **ṭbkadḷbka* (feminativum od **ṭbkadḷbьbь* lub formalne deminutivum od **ṭbkadḷbja*) w OLA ograniczone jest do dialektów słoweńskich (5–9, 14–17, 147, np. *ṭka:lka*, *ṭka:ŕka*, *ṭka:lka*). Notuje ją również Plet II 671 (*ṭkâlka*) i SSKJ V 101 (*ṭkâlka* – z wymową *-ŕk-* i *-lk-*). W materiałach spoza OLA znajdujemy tę formację sporadycznie także w innych językach słowiańskich, por. chorw. *tkalka* w słowniku Jambrešicia, Zagrzeb 1742 (RHSJ XVIII 386), bułg. dial. *ṭkalka* (Falińska PST IV m. 108a w miejscowości Kriwodoł pod Wracą), czes. *tkalka* z XIX w. (Kott VII 907). Na pewnych terenach bardziej prawdopodobny jest tu derywat od **ṭbkadḷbja*, jak np. *tkalka* w przesiedleńczych punktach na zachodzie Polski (por. wyżej na s. 117).

Jako dalszy derywat od **tɔkadlʲbka* można uważać zanotowaną w kilku punktach czeskich i słowackich formalnie deminutywną formację **tɔkadlʲbčbka* (czes. *kadlečka* – 175, 188, *kadlěčka* – 191, 195, *kadľčka* – 196, 205, słc. *kadlečka* – 209). Nazwę *(t)kadlečka* notują też słowniki czeskie określając ją jako rzadką lub słowacką (Jg IV 595, Kott IV 96, VI 546, PS VI 144, SSJČ III 823). Formacja **tɔkadlʲčbka* ma jeszcze dalsze nawiązania: w słwn. dial. *tkalčka* (z miejscowości Gornji Dolič – Falińska PST IV m. 108a) i łuż. *tkalčka* (Rěžak 1078 – tu może jako aktualne deminutivum). Trudną do wyjaśnienia formę zanotowano w dwóch punktach słowackich (*kallecka* – 154, 210), którą należałoby uogólnić jako **tɔkadlʲbčbka*. Reprezentowana ona jest też przez ches. dial. *tkalcka* (PS VI 144: „*Tkalcka* tkalcoi odešla, že neumí řemesla” – z piosenki ludowej u J. Nerudy).

Formacja **tɔkadlʲica* ‘tkaczka’ (feminativum od **tɔkadlʲbcb* lub formalne deminutivum od **tɔkadlʲbja*) występuje w kilku wyspach: w południowo-zachodniej Chorwacji ((*t)kalica* – 22, 24–26, 34, 37, 43), w zachodniej Bułgarii (*tkal'ica* – 118, *tkal'lica* – 121), a także w licznych punktach w zachodniej Bułgarii nieobjętych siatką OLA (por. Tetovska-Troeva 1988: 149) i w płd.-zach. Słowacji (*tkallica* – 213, *tkal'ica* – 222, 223). Formacja ta ma szerokie nawiązania w materiałach pochodzących spoza OLA, por. słwn. *tkalica* ‘tkaczka’ (Plet II 671 – Janežić z XIX w.), sch. *tkalica* ‘ts.’ od XVII w. ze słowników związanych z Chorwacją (RHSJ XVIII 386), stczes. *tkadlicě* ‘ts.’ (MSČS 513, Jg IV 595 – m.in. z Psalterza wittenberskiego z pierwszej ćwierci XIV w., Kott IV 96, PS VI 144), później wyparte przez nazwę *tkadlena* (SSJČ III 823). Może należą tu też niezbyt ściśle zlokalizowane formy bułg. *tkajica* (w indeksie *takajca*) i *takalica* oraz mac. *tka(j)alica* (Falińska PST IV m. 108a).

Dla sporadycznie zapisanej na Łużycach nazwy *tkalč'a* ‘tkaczka’ (237), stanowiącej paralelę do występującej tu nazwy męskiej *tkalc*, trzeba zapewne przyjąć pierwotną postać **tɔkadlʲčiča* (z rzadkim sufiksem *-iča*). Ma ona dobre poświadczenie w języku górnołużyckim, sięgające początku XVIII wieku (Swótlík, por. Schuster-Šewc III 1507).

Od **tɔkadlʲica* został utworzony formalnie deminutywny derywat **tɔkadlʲičbka* ‘tkaczka’, zanotowany w OLA w kilku punktach czeskich (*kadlička* – 178, 195, 208). Był on notowany w wielu słownikach czeskich, por. *tkadlička* Jg IV 595 (określany jako deminutivum), (*t)kadlička* Kott IV 96, VI 546, *tkadlička* PS VI 144, ale później wyszedł z użycia (brak go w SSJČ).

W kilku punktach czeskich zanotowano dla ‘tkaczki’ substantywizowany przymiotnik dzierżawczy od **tɔkadlʲbcb* – **tɔkadlʲbčova* (*kalcova*: – 183, *tkalcova*: – 185) oraz rozszerzoną sufiksem *-bka* formację **tɔkadlʲbčovbka* (*tkalcovbka*, *kalcovbka* – 182, *tkalcofka* – 186, *kalcofka* – 190, *tkal'cofka* – 203). Nazwy te notują też słowniki czeskie: Jg IV 595 *tkadlcova* i *tkadlcová* w znaczeniu ‘żona tkacza’, Kott IV 94, 96 *tkadlcová* i *tkalcovka* dając

odpowiednik niemiecki *Weberin*, a więc ‘żona tkacza’ lub ‘tkaczka’, PS VI 144 *tkalcovka* ‘tkaczka’ i ‘żona tkacza’, SSJČ III 823 *tkalcová* ‘żona tkacza’. Występują one też w językach łużyckich: dłuż. *tkalcowa* (Muka II 746, Starosta 513), głuż. *tkalcowa ta* z pocz. XVIII w. u Frenzla (Schuster-Šewc III 1507) ‘żona tkacza’, dłuż. *tkalcowka* chyba ‘tkaczka’ (Starosta 514 ‘Weberin – Beruf’). PS VI 144 notuje sporadyczne dalsze rozszerzenie ostatniej formacji, mianowicie *tkalcovkyně*.

Na uwagę zasługuje *t'kal'n'a* ‘tkaczka’ zanotowana w kilku punktach w płn.-zach. Białorusi (327, 332, 338, 345) i w płn.-wsch. Ukrainie (442, 446). Stanowi ona homonim do nazwy ‘warsztatu tkackiego’, por. pol. *tkalnia*, ukr. przest. *ткaльня* (SUM X 151). Być może jest to wynikiem tego, że nazwa ‘tkaczki’ stanowi feminativum **t'kadl'bnja* od **t'kadl'bcь* (wprawdzie nazwa ta nie występuje na tym terenie, ale znana jest jego paralela żeńska **t'kadl'bjja*), a nazwa ‘warsztatu tkackiego’ nomen loci **t'kal'bnja* od imiesłowu na *-l'ь* czasownika **t'kati*. Nazwę *tkalnia* ‘tkaczka’ w materiałach spoza OLA zanotowano też w kilku punktach na terenie zachodniej i północnej Polski, wyłącznie od informatorów pochodzących spod Wilna, Trok, Lidy, Oszmiany i b. pow. Iwieniec (Falińska PST IV m. 108).

Sporadycznie zanotowana w OLA **t'kadl'bnica* (feminativum od **t'kadl'bcь*) na Dolnych Łużycach (*tkal'n'ica* – 234), na południu Białorusi (*t'kal'nyca* – 363, *t'kal'n'ica* – 394) oraz w płn. Rosji (*t'kal'n'ica* – 593) ma poświadczenia w materiałach spoza OLA, por. nie tylko dłuż. *tkalnica* ‘tkaczka’ (Muka II 747, Starosta 514), lecz także dawna czes. *tkadlnice* z późnego odpisu słownika Velešina opublikowanego przez V. Hanke (Jg IV 595, Kott IV 96).

Nazwa ‘tkaczki’ **t'kadl'bcica*, zanotowana sporadycznie w OLA w punktach chorwackich na terenie Austrii (*kalačica* – 146a, *kaučica* – 148a) oraz na północy Rosji (*t'kal'syca* – 531, *t'kal's'ica* – 563), ma poświadczenia w materiałach spoza OLA, por. dawne słwn. *tkalčica* (Plet II 671, ale w SSKJ już brak) oraz sch. *tkalačica* ze słownika Vitezovicia z ok. 1700 r. i *tkalčica* ze słownika Habelicia (1670) i Belostenca (1740), por. RHSJ XVIII 386. Bezpośrednią podstawę mógł tu stanowić niezapisany w OLA **t'kadl'bcikь*, por. jednak czes. *tkadlčik* ‘uczeń tkacki’ (Jg IV 595, Kott IV 96), *tkalčik* dem. od *tkadlec* ‘tkacz’ (SSJČ III 823).

Zupełnie sporadyczna w OLA **t'kadl'bcinьka* (*kalčinka* – 181) ‘tkaczka’ jest określana w języku czeskim jako przestarzała i regionalna, ale ma liczne poświadczenia w utworach literackich, por. *kalčinka* ‘żona tkacza’ (Kott VI 551), *tkalčinka* ‘tkaczka’ i ‘żona tkacza’ (PS VI 144, SSJČ III 823).

Można przytoczyć jeszcze kilka sporadycznych nazw ‘tkaczki’ opartych na podstawie **t'kadl-* (ewentualnie **t'kal-*) z materiałów spoza OLA, jak ros. dial. *ткaлѣxa* (**t'kadl'ixja*) – Dal IV 408, czes. *tkadlcyně* z 1675 r. stanowiącą błędny neologizm Kořinka zamiast *tkadlkyně* (**t'kadl'bkyně*) – Jg IV 595, Kott

IV 96, brus. *tkalnačka* (**tkadľnačьka*) – podana przez Falińską PST IV 19 z Polesia (N. G. Vladimirskaia).

W materiałach OLA zanotowano ponadto kilka sporadycznych nazw ‘tkacza’ i ‘tkaczki’ związanych z czasownikiem **tkati*.

Na szczególną uwagę zasługuje zanotowany w polskim punkcie 264 (Dąbrówka koło Pisu) *tkar* (**tkarь*) i paralelne feminativum *tkarka* (**tkarьka*). Postaci te miały w płn. Polsce szerszy zasięg, por. *tkarz* ‘tkacz’ w powiecie piskim – Orzysz, Zdory i olsztyńskim – Purdka (Mocarska-Falińska SWM 4, 111) oraz feminativum *tkarka* znane na Warmii (Purdka) i Mazurach (Orzysz, Zdory, Dąbrówka) oraz na północnym Mazowszu (Mocarska-Falińska SWM 4, 111, Falińska PST I 318, IV m. 108, AGM II 3 i m. 93). Szerszej znajomości *tkarza* w północnej Polsce dowodzi ponadto pożyczka pruska *tukoris* ‘tkacz’ (por. Brücker SE 571). Sporadycznie i chyba niezależnie, *tkar* pojawił się też w laskim punkcie Boboński na polskim Śląsku (por. Zaręba AJŚ II 240).

Do formacji **tkarь* nawiązują postaci o temacie rozszerzonym przez *-ja-*. W materiałach OLA reprezentuje je tylko nazwa **tkajarica* zanotowana w kilku punktach pld.-zach. Macedonii (*tkajarica* – 96, 99, *tkaja'rica* – 102). Falińska PST IV m. 108a przytacza formę *tkaj(j)arica* jeszcze z jednego punktu macedońskiego (Kiczewo), poza tym bułg. *tkarica* (**tkajarica*) chyba z miejscowości Mitynowo w pld. Bułgarii oraz mac. *tkaj(j)arka* (**tkajarьka*) z miejscowości Bukowo koło Bitoli. Z terenu bułgarsko-macedońskiego nie znalazłem paralelnych nazw ‘tkacza’, mogących stanowić podstawy wymienionych nazw ‘tkaczki’. Znanie są one natomiast na Łużycach, por. **tkajarь*: dłuż. *tkajar* ‘tkacz’ (Starosta 513), głuż. *tkajer*, *-ja* ‘ts.’ (NHSS 524) i odpowiednie feminativa: dłuż. *tkajarka* (Starosta 513) i **tkajarьnica* – *tkaja'rnica* (Muka II 746, Starosta 513) oraz głuż. *tkajerka* (NHSS 524). Poza tym Tetovska-Troeva 1988: 166 zanotowała w pld.-zach. Bułgarii formację o rozszerzonym sufiksie *-arija*: **tkarija* w miejscowości Warwara koło Pazardziku (*tkarija*) oraz spod Błagojewgradu i Kjustendiłu (*tkarija*). Natomiast Falińska PST IV m. 108a z Warwary podaje formalnie deminutywną formację o rozszerzonym przez *-ja-* temacie: *tkarijka* (**tkarijьka*).

Dalsze derywaty od czasownika **tkati* oznaczające ‘tkacza’ i ‘tkaczkę’ są zupełnie rzadkie. Należy tu zanotowane w OLA nomen agentis z sufiksem *-ьць* – **tkьць* (*tk'ec* – 686), a z materiałów pozaatlasowych ros. **tkatelь* – **tkatelьnica*, por. u Dala IV 408 *ткатель*, *ткательница* (ich wcześniejsze poświadczenia podaje Rusek 1998: 36), ros. *ткальница* ‘tkaczka’ z XVI wieku (świadcząca o istnieniu nazwy **tkadľnikь*, por. Rusek l.c.) i ukr. żartobliwe **tkalbь* – *tkal'* (Falińska PST IV 20).

W materiałach OLA jest wreszcie kilka nazw ‘tkaczki’ utworzonych od czasownika **tkati*, które nie mają paralelnych nazw ‘tkacza’, mogących stanowić ich bazę słowotwórczą.

Na północy Rosji, w zasadzie w punktach, gdzie dla 'tkacza' nie zanotowano żadnej nazwy, wystąpiły dla 'tkaczki' w dwóch wyspach derywaty od *ткаць* i wtórnego *мокать* (por. Dal IV 407): na samej północy **тъкежа*, występująca koło Archangielska i położonej na wschód miejscowości Pinega, a także w p. 552 (Ładwa) leżącym po zachodniej stronie jeziora Onega (*tk'eja* w p. 534–535, 541–543, 547–549, 552) oraz **тѣѣжа* koło Wołogdy – na północy aż po p. 598 Nieczajewskoje na samym południu guberni archangielskiej (*toč'ija* – 592, *toč'ja* 598, *toč'e'ja* – 617, 623, *toč'e'ja* – 642 – tylko tu zanotowano też nazwę męską *tkac'ec*, *toč'če'ja* – 646). Nazwy te notował również Dal IV 408: *мкеш* z guberni archangielskiej, *моуеш* z terenów jeszcze bardziej położonych na południe niż w OLA, mianowicie z guberni Niżni Nowogród, a ponadto *мчеш* z okolic Władimira (Włodzimierza nad Kłazmą). Tej ostatniej formy w OLA już nie zanotowano. Według Ruska 1998: 34 znana była strus. nazwa męska *тъčajь* zinterpretowana błędnie jako *тъčaja* 'tkaczka'.

Nie mają paralelnej formy męskiej także: występująca sporadycznie w dialektach białoruskich i rosyjskich formacja **тъкаѣа*, stanowiąca zapewne augmentatywne skrócenie nazwy **тъкаѣѣа* oraz ros. **тъканѣа* (*tka'n'ica* – 555, *tka'n'ica* – 844) i brus. **утъка(д)лѣница* (*ut'ka'l'n'ica* – 395).

Na terenie Polski wystąpiło ponadto kilka nazw specjalistycznych oznaczających 'tkacza zajmującego się pierwotnie tkaniem określonych tkanin', które wtórnie ustaliły się w funkcji nazwy ogólnej. Występują one często obocznie z nazwami **тъкаць* i **тъкацька*.

Nazwy stanowiące derywaty od **роѣтно* 'płótno' miały pierwotnie znaczenie specjalistyczne, oznaczały 'tkacza wyrabiającego płótno'. W OLA jako nazwy uogólnione, oznaczające 'tkacza' i 'tkaczkę' (w ogóle), zanotowano **роѣтѣнѣикъ* – *plóciēn(n)ik* spod Aleksandrowa Kujawskiego (260), koło Gostynia (269), Konina (270), Sycowa (278) i Wielunia (280), a feminativum **роѣтѣнѣѣчка* – *plóciēn(n)iczka* tylko z trzech ostatnich punktów. Nazwy te na terenie Polski znane są szerzej, poza tym występują sporadycznie też inne postaci słowotwórcze. Dokładny ich zasięg na terenie Wielkopolski podaje AJKLW VI 32–33 i m. 536. Nazwy *plóciēnnik* i częściej *plóciēnik* występują w całej niemal Wielkopolsce, z tym że wokół Poznania i na samej północy często dla 'tkacza' nie zanotowano żadnej nazwy. Nazwa 'tkaczki' *plóciēn(n)iczka* ma tu bardziej ograniczony zasięg, głównie do południowo-wschodniej Wielkopolski. Zaręba AJS II 240 *plóciēnnika* podaje z pld. Wielkopolski z okolic Leszna, Rawicza, Ostrowa Wielkopolskiego, a z samego Śląska tylko raz z Dziadowej Kłody pod Sycowem. Dalsze informacje dotyczące rozpowszechnienia nazw *plóciēn(n)ik* i *plóciēn(n)iczka* przynosi Falińska PST IV m. 108, 109 oraz AGM II 93. Poza Wielkopolską i ptn. Śląskiem (Falińska l.c. ma *plóciēnika* ze Śląska spod Olesna) nazwy te występują w ziemi wieluńskiej, sieradzkiej, łęczyckiej, na Kujawach oraz na północno-zachodnim Mazowszu.

Z Małopolski nazwy te ma Falińska l.c. tylko z jednego punktu Lubojna koło Częstochowy. Natomiast geografia nazwy *plócien(n)ik* u Falińskiej w PST I 221 wyznaczona za pomocą skrótów regionów (Wp, Śl, Mp, Maz, OWM) nie zgadza się z podaną mapą. Jak wspomniałem, Śląsk reprezentowany jest tylko przez 2 punkty na północy, Małopolska tylko przez 1 punkt pod Częstochową, a OWM (w AJKLW l.c. zinterpretowane: „*plócien(n)ik* w znaczeniu ‘tkacz’ znany jest również z Ostródzkiego, Warmii i Mazur”) na mapie może być reprezentowany tylko przez Kanigowo pod Nidzicą, gdzie informatorka pochodziła z Kamiennej Góry w b. pow. Kostopol koło Równego na Ukrainie, a w położonym bardziej na północ punkcie Lechowo koło Braniewa informator pochodził spod Wilna. Nazwa *plócien(n)ica* ‘tkaczka’ została zanotowana dosyć rzadko: w Wielkopolsce pod Węgrowcem, w ziemi łęczyckiej i w ptn.-zach. części Mazowsza (Falińska PST IV m. 108, AGM II m. 93).

Nazwa *plóciennik* poświadczona jest w języku polskim od XIV wieku. W słownikach jej znaczenie określane jest różnie: SS^tp VI 173 ‘tkacz, czy też kupiec, handlarz płótnem’, SP XVI, t. XXIV 411 ‘ten, kto zajmuje się wyrobem lub sprzedażą płótna’, L IV 157 ‘co robi płótno, tkacz’, ‘co płótno sprzedaje’, SJPD VI 516 *plóciennik* jako dawny w znaczeniach ‘tkacz wyrabiający płótno’, ‘kupiec trudniący się sprzedażą płótna’. Podobnie określana jest *plócienniczka* poświadczona od XV wieku: SS^tp ‘żona tkacza’, SP XVI ‘kobieta zajmująca się wyrobem lub sprzedażą płótna’, L ‘kobieta, co płótno sprzedaje lub robi’, a SJPD już tego wyrazu nie podaje. Jak widać, dominuje znaczenie specjalistyczne ‘wyrabiający płótno’, ‘handlarz płótnem’, a określenie ‘tkacz’, ‘tkaczka’ pojawia się tylko sporadycznie. Natomiast *plóciennica*, poświadczona znacznie później, występuje w znaczeniach ‘warsztat, sklep plócienniczy’, ‘plócienne ubranie’ (L IV 157, SJPD VI 516). Nazwy te mają szersze nawiązania słowiańskie, ale jedynie w znaczeniu specjalistycznym ‘wyrabiający/wyrabiająca płótno’, ‘handlujący/handlująca płótnem’, por. czes. *plátěnník* oraz *plátěnničě* od XIV w. (Stěsl oraz Jg III 104, Kott II 575, PS IV/1, 298, SSJČ II 601), z tym że nazwa żeńska ma przeważnie znaczenie ‘handlująca płótnem’, a sporadycznie też ‘żona plóciennika’, śl. *plátěnik* (jako nazwa osobowa od XVI w.) oraz *plátěnička* (HSSJ III 540), dziś jako przestarzałe *plátěnník*, *plátěnnička* (SSJ III 83).

W materiałach spoza OLA, na ogół sporadycznie, występują też inne derywaty od **poltyno* oznaczające ‘tkacza’ i ‘tkaczkę’. Nazwę *plótniarz* (**poltynjarz*) zanotowano na Mazowszu pod Pruszkowem (AGM II 72), koło Nowego Dworu i koło Inowrocławia (Falińska PST IV m. 109) oraz w gwarze Mazurów wieleńskich (AJKLW VI 33, m. 536 – w p. 15), nazwę żeńską *plótniarka* podaje Falińska PST IV m. 108 z Prądocią koło Inowrocławia. Nazwy te mają nawiązania w języku słowackim i czeskim, gdzie poświadczone są jednak tylko w znaczeniu specjalistycznym ‘wyrabiający/-a lub sprzedający/-a płótno’, por. śl. przestarzałe *plátěnkár*, *plátěnkárka* (SSJ III 83) oraz czes. *plátěnkář*,

plátenkárka – Jg III 104 i Kott II 575, VII 253 określają je jako słowackie powołując się na Bernoláka i P. Dobšínskiego, ale SSSJ II 601 czes. *pláténkár* uważa za wyraz przestarzały i gwarowy powołując się na pisma Český lid oraz Lumír.

Ponadto w Wielkopolsce zapisano sporadycznie nazwy **póltńnikъ* (*plótnik*) i **póltńničbka* (*plótniczka*) niedaleko Pleszewa (AJKLW VI 33 i m. 536 – w p. 70) oraz *plótnik* koło Włocławka (Falińska PST IV m. 109), poza tym **póltenjaky* (*plóćieniak*) pod Wolsztynem i koło Sycowa (AJKLW VI 32–33 i m. 536 – w p. 61 i 102).

Można podać jeszcze inne derywaty od **póltńno*, mające znaczenie specjalistyczne, nawiązujące do znaczenia podstawy, a mianowicie ‘wyrabiający płótno’, ‘handlujący płótnem’, jak ukr. *полотéнищик* (SUM VII 97) czy ros. *полотня́щик, -щица* (Dal III 265).

Kolejne innowacyjne nazwy polskie ‘tkacza’ i ‘tkaczki’, utworzone od podstawy **krosno*, plt. **krosna* ‘warsztat tkacki’, w materiałach OLA poświadczone są zupełnie sporadycznie: **kros//ńnikъ* – *krośeńnik* i **kros//ńnica* – *krośeńnica* (z wtórnym *e* ← *ll*) w p. 284 (Sońsk pod Ciechanowem), a nazwa żeńska dodatkowo też w p. 285 (Wysocze w pow. Ostrów Mazowiecka). Derywaty od **krosna* ‘warsztat tkacki’ mają szersze nawiązania w gwarach polskich. Dla ‘tkacza’ Falińska PST IV m. 109 notuje nazwę *krosiennik* z pobliskiej miejscowości pod Ciechanowem, a AJKLW VI 33 *krośnik* z zach. Wielkopolski, poza tym znaną z języka ogólnopolskiego współrzedną innowacją *krośniarz* (SJPD III 1158) Mocarska-Falińska SWM 4, 111 z miejscowości Bredynki pod Reszlem, a poza tym z Wipsowa pod Olsztynem od informatora pochodzącego spod Brzeżan koło Tarnopola na Ukrainie (Falińska PST IV m. 109). Formacja *krośniarz* ma szersze nawiązania w Słowiańszczyźnie, ale w innych znaczeniach: ‘wędrujący handlarz noszący swe towary w specjalnych koszach na plecach’, ‘wyplatający kosze’, ‘wyrabiający kołyski’ (por. SISE III 140). Znacznie liczniejsze są w gwarach polskich utworzone od podstawy **krosna* nazwy ‘tkaczki’. Wspomniana wyżej *krosie(n)nica* znana jest szeroko na Mazowszu, głównie w jego północnej połowie (AGM II m. 93), sporadycznie też na Mazurach pod Szczytnem (Falińska PST IV m. 108) – u autochtonicznego informatora tylko w Gromie, natomiast w innym punkcie u informatora spod Mławy, a w Kanigowie pod Nidzicą u informatora spod Kostopola na Wołyniu (lokalizacja tej nazwy OWM – Ostródzkie, Warmia, Mazury u Falińskiej PST I 130 jest więc nieuzasadniona). AGM II m. 93 notuje poza tym sporadycznie postaci *krośnica* pod Mławą i *krosielnica* (bez znaku na mapie). Szeroki zasięg ma *krośniarka*, znana też polszczyźnie ogólnej (SJPD III 1158), notowana w gwarach głównie we wschodniej połowie Mazowsza, na Podlasiu (Wysokie Mazowieckie, Sokołów, Łuków, Radzyń) i w północnej Małopolsce (Opoczno, Końskie), por. AGM II m. 93, Falińska PST IV m. 108,

a sporadycznie w Bredynkach pod Reszlem (Mocarska-Falińska SWM 4, 111) oraz w Wipsowie pod Olsztynem, od informatora pochodzącego z Wołynia (Falińska l.c.). AGM II m. 93 notuje nazwę *krosienkarka* pod Płońskiem.

Najstarszą rodzimą nazwą 'tkacza' był zapewne znany z zabytków cerkiewnosłowiańskich *dělalli* (por. Rusek 1998: 36–39).

Nazw pochodzenia obcego oznaczających 'tkacza' i 'tkaczkę' jest stosunkowo niewiele. Do najczęstszych należy pożyczka niemiecka *knap* ze śrwniem. *knappe* 'młodzieniec, chłopiec, giermek, czeladnik sukienniczy, młynarski' itp. Zapożyczenie to było historycznie znane szerzej w językach zachodniosłowiańskich oraz w języku słoweńskim.

Spół. *knap* w XV–XVIII w. oznaczał przede wszystkim 'tkacza wełny, sukiennika', odróżnianego często od 'tkacza płótna' (SSStp III 305, SP XVI t. X 428, L II 388), dziś w języku ogólnym zanikł, podobnie stczes. *knap* m.in. 'tkacz wełny', 'czeladnik, zwłaszcza sukienniczy' (ale też u szewca, w górnictwie), znany w tym znaczeniu od XIV w., dziś już przestarzały, ale używany w powieściach historycznych jeszcze w XX wieku, poza tym 'giermek' (GbSI II 62, Jg II 84, Kott II 708, VI 619, PS II 164, SSKJ I 893), a także ślsc. *knap* w XVII–XVIII w. 'tkacz', 'czeladnik tkacki', też 'górnik' (HSSJ II 61). W języku słoweńskim *knàp* został zapożyczony w XVI w. w znaczeniu 'chłopiec, młodzieniec, młodzik', później w XVIII w. ma znaczenie 'młody górnik (gwarek)', a dziś 'górnik' (Plet I 414, SSKJ II 349), por. Striedter-Temps DLSI 152, Bezłaj II 48, Snoj 241. Znaczenie 'chłopiec, pacholek' miał również pol. *knap* (u Potockiego), a obecnie w dialektach północnej Polski (Lorentz PW I 362, Nitsch WPP III 98, 38), por. SłSE II 284. Jako nazwa ogólna 'tkacza' *knap* w OLA został zanotowany tylko w Polsce: z kilku punktów w południowej Małopolsce koło Nowego Targu, Myślenic, Nowego Sącza i Tarnowa (p. 310–311, 316, 318–319), podobnie *knapka* 'tkaczka' poza p. 311. Nazwy te znane są w Polsce szerzej: z Podhala i Krakowskiego *knapa* podaje Sławski SE II 284, Falińska PST IV m. 108, 109, *knapa* i *knapkę* poza południową Małopolską też z okolic Olkusza, Włoszczowej, Radomska i Częstochowy, a nawet wyjątkowo, ale chyba jako nazwę przeniesioną, z zachodniej Wielkopolski (Zębowo, pow. Nowy Tomyśl), Zaręba AJS II 240 zaś z okolic Częstochowy i Lublińca. Przemieszanie nazw *tkač* i *knap* na tych terenach świadczy, że innowacyjny *knap* częściowo wyparł tradycyjnego *tkačza*.

W materiałach spoza OLA znajdujemy *knapa* 'tkacza' także poza Polską, por. ukr. dial. *кнан* 'tkacz' u Werchratskiego z dialektu łemkowskiego (Hrinč I 237, por. też ESUM II 472–473) oraz ślsc. *knopka* 'tkaczka' w ptn.-zach. Słowacji na pograniczu z Polską (Falińska PST IV m. 108) i dial. ślsc. *knapiť* 'być tkaczem' z Bernoląka (SłSE II 234).

Nazw pochodzenia obcego oznaczających 'tkacza' poza wspomnianym wyżej *knapem* (ze śrwniem. *knappe*) zanotowano w OLA niewiele. Są to:

veber z niem. *Weber* 'tkacz' i nazwy 'tkaczki' od niem. *Weberin*, zapisane na Śląsku w Lubszy koło Brzegu (277 – *věb'er* i *věb'arka*) oraz w Wędryni koło Olesna (290 – *veber* i *veberka*). Zaręba AJŚ II 240 wśród nazw 'tkacza' pożyczek tych nie notuje. W pracy Falińskiej PST IV m. 108, 109 również te nazwy mają nieco szerszy zasięg: podaje ona *weber* i *weberka* spod Kutna, Łaska, Pajęczna i tylko *weber* spod Piotrkowa Trybunalskiego, por. też *veber* 'tkacz' spod Kalisza (AJKLW VI 33) oraz *webra* 'tkaczka' spod Gostynina (AGM II 73 i m. 93). Nazwy *weber* 'tkacz' i *weberka* 'tkaczka' notuje także SW VII 497, a SJPD IX 911 przytaczaną za SW nazwę *weber* 'tkacz' określa jako dawną.

**teserb* – *tešjēr* zanotowany w chorwackim punkcie 43 (Trogir na Wybrzeżu Dalmatyńskim), z włos. *tessitore* od łac. *textor* 'tkacz'. W XV–XVI w. pożyczka włoska *tesitor* wystąpiła w wykazie rzemieślników z Dubrownika; nazwa ta przysłała wraz z włoskimi tkaczami, którzy masowo przybyli do Dubrownika i wpłynęli na rozwój tkactwa w tym mieście, por. Staničić-Burchards 222.

mutav'žija w południowoserbskim punkcie 85 (Pljačkovica) od tur. *mutafci*, *mutafci*, *muytapci* 'tkacz' (Skok II 492, Škaljić 479, BER IV 345). Pożyczka ta jest powszechnie znana we wschodniej części języków południosłowiańskich w znaczeniu specjalistycznym 'rzemieślnik wyrabiający różne przedmioty (derki, koce, worki itp.) z koziej sierści', jak sch. *mutàvdžija*, *mutàbdžija*, *mutàvčija*, *mutàpčija*, występujący głównie w Bośni i Hercegowinie, w Serbii, w regionie Poljica i u Vuka (RHSJ VII 177, 179 – od XVII w., RSHJ XIII 320, 322, 324, RSHKJ III 467), mac. *мутаџија* (RMJ I 428), bułg. *мутаџија* oraz przest. i rzadkie *мутаџиу* (RSBKE II 109, RBE IX 768–769).

mor'eja 'tkaczka' w ros. p. 540 koło Archangielska zapewne pochodzenia ugrofińskiego.

Tkactwo słowiańskie, wywodzące się z dawnego rzemiosła domowego, miało pierwotnie nazwy słowiańskie. Nazwy obce, poza *knapem*, oznaczającym genetycznie 'tkacza wyspecjalizowanego w produkcji sukna wełnianego', należą do późniejszych sporadycznych naleciałości. Mimo pewnej ekspansji nazw nowszych i braku nazw 'tkacza' na znacznych terenach nadal widoczny jest pierwotny podział Słowiańszczyzny z nazwami **тъкачь* w rozległej części wschodniej i **тъкадльць* w dosyć ograniczonej części zachodniej. Historycznie granica ta uległa na samym południu pewnym przesunięciom. Stosunek nazw 'tkaczki' do nazw 'tkacza' jest dosyć skomplikowany. Często są to feminativa utworzone od odpowiednich nazw męskich, zdarzają się jednak też wypadki, że zasięgi nazw męskich i związanych z nimi nazw żeńskich mają różne zasięgi geograficzne, a poza tym znane są także nazwy 'tkaczki', które w ogóle nie mają formalnych odpowiedników męskich lub występują na terenach, gdzie dla 'tkacza' nie zanotowano żadnej nazwy. Oprócz pewnych przesunięć w dawnych zasięgach nazw należy więc przyjąć, że niektóre nazwy 'tkaczki' powstały bezpośrednio od czasownika **тъкати*.